

บทที่ 2

ประวัติรามเกียรติ์และประวัติหนุมานในรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ

1. ประวัติรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ

รามายณะเป็นวรรณคดีที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในประเทศอินเดีย ฉบับที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคือฉบับของวาลมิกิ แต่เดิมนั้นนิทานพระรามคงเป็นนิทานเก่าแก่ที่เล่าสืบต่อกันมา แล้วเกิดความนิยมแพร่หลาย เพราะนิทานพระรามเป็นเรื่องเกี่ยวกับวีรบุรุษ การผจญภัยของตัวละครเอกชาวอินเดียยกย่องรามายณะว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ใครได้ฟังจะได้บุญ ต่อมาพระฤๅษีวาลมิกิได้นำเอานิทานอันเก่าแก่นี้มาเล่าใหม่ แต่อาจจะอ่านเข้าใจยากจึงทำให้มีการดัดแปลงเนื้อเรื่องไปจากต้นฉบับเดิมของวาลมิกิ ครั้นเวลาได้ล่วงเลยไปจึงทำให้เกิดรามายณะสำนวนต่าง ๆ ที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของตัวเองขึ้นเพื่อให้เหมาะกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมนั้น ๆ แม้ในประเทศไทยซึ่งรับเอานิทานพระรามจากหลาย ๆ แหล่งเข้ามาก็มีรามเกียรติ์หลากหลายสำนวนด้วยกัน คือ สำนวนภาคกลาง สำนวนภาคอีสาน สำนวนภาคใต้ สำนวนล้านนา และสำนวนภาคตะวันตก ซึ่งในแต่ละสำนวนก็จะมีลักษณะไม่เหมือนกัน

การศึกษาประวัติของรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ในประเทศไทยจะทำให้ได้ทราบถึงแหล่งที่มาของรามเกียรติ์ว่าอาจจะมาจากที่ใดบ้าง โดยเฉพาะรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับรามายณะแล้วไม่สามารถชี้ขาดได้ว่ารามเกียรติ์ของไทยได้มาจากรามายณะหรือไม่ เพราะเรื่องยังแตกต่างกันอยู่มาก ลักษณะของฉบับสันสกฤตเป็นคัมภีร์ทางศาสนา แต่ของไทยเป็น “เรื่องนิยายไสย ไซ้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด ตั้งพระทัยสมโภชบูชา ใครฟังอย่าได้ไหลหลง จึงปลงอนิจจังสังขาร” เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจึงจำเป็นต้องสืบค้นกันต่อไปเพื่อจะพบต้นเค้าทางอื่นซึ่งอาจเป็นที่มาของนิทานพระรามในประเทศไทยได้¹

¹พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พิศาลาภพวดีจักร, เรื่องพระราม (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2513), 20 – 66.

1.1 ประวัติรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.2340 อันเป็นช่วงเวลาแห่งการฟื้นฟูวรรณกรรมให้รุ่งเรืองทัดเทียมอยุธยา ตรงกับวันจันทร์ขึ้น 2 ค่ำ เดือนอ้าย ศักราช 1159 ปีมะเส็ง นับเป็นพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องแรกดังที่พระองค์ได้หมายเหตุเป็นโคลงไว้ท้ายเรื่องรามเกียรติ์ ดังนี้

เดือนอ้ายสองคำขึ้น	จันทร์วาร
บพิตรผู้ทรงญาณ	ยิ่งหล้า
แรกนิพนธ์สาร	รามราชนิเสส
ศักราชพันร้อย	สิบเก้าปีมะเส็ง
	(บทละครรามเกียรติ์ เล่ม 4 : 760)

1.1.1 ผู้แต่ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกประมุนนักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่ง แต่ใครจะแต่งตอนใดบ้างนั้น ไม่มีหลักฐานปรากฏ

1.1.2 ที่มา

นักปราชญ์ทางวรรณคดีหลายท่านได้ให้ข้อสันนิษฐาน เกี่ยวกับที่มาของเรื่องรามเกียรติ์ไว้ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว² ทรงสันนิษฐานว่าเรื่องรามเกียรติ์นี้น่าจะได้ที่มาจากแหล่งต่าง ๆ พอสรุปได้ดังนี้

1. รามายณะฉบับสันสกฤต ฉบับของคณิกาย ผู้แต่งเป็นพรหมฤๅษี ชื่อว่า วาลมิกิ สาเหตุที่พระองค์ทรงสันนิษฐานว่าได้รับมาจากฉบับของคณิกาย เพราะทรงเข้าใจว่าพราหมณ์ที่มาเมืองไทยจะได้มาจากแคว้นองคราษฎร์ (เบงกอล) ทั้งนี้มีข้อความที่พอจะอ้างเป็นพยานในข้อนี้ได้ อย่างหนึ่ง คือ เรื่องพระกฤษ กับพระลบจับม้าอุปการจี และ พระรามออกไปจับกุมาร ทั้งสองมีอยู่ในฉบับของคณิกาย แต่ในฉบับอุตตรนิกายไม่มีเรื่องนี้

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บ่อเกิดรามเกียรติ์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484), 157.

2. วิษณุปุราณะ เป็นบ่อเกิดของข้อความเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในรามเกียรติ์ คือ ตอนกำเนิดตัวละคร และตอนทศกัณฐ์เยี่ยมภพ

3. หนุมานนาฏกะ เป็นที่มาของเรื่องทีกล่าวถึงความเก่งกาจต่าง ๆ ของหนุมาน เรื่องราวเหล่านี้เป็นตอนใหญ่ ๆ ในรามเกียรติ์ของไทย และส่วนใหญ่เป็นตอนที่โขนละครชอบแสดง เช่น ชุดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- ชุดถวายแหวน
- ชุดนางลอย
- ชุดจองถนน
- ชุดโมกขศักดิ์
- ชุดพรหมศาสตร์
- ชุดสามทัพ
- ชุดหุงน้ำทิพย์
- ชุดถวายลิง

เป็นที่น่าสังเกตว่า เรื่องราวในรามเกียรติ์บางตอนที่เกี่ยวกับเรื่องของหนุมานที่เป็นตอนสำคัญ ๆ จะไม่มีปรากฏในรามายณะของวาลมิกิเลย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสันนิษฐานว่าน่าจะได้อาจมาจากหนังสือหนุมานนาฏกะ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเชื่อว่ารามเกียรติ์มีที่มาจากรามายณะของวาลมิกิเป็นส่วนใหญ่ ส่วนเกร็ดต่าง ๆ มาจากวิษณุปุราณะ และหนุมานนาฏกะ ดังข้อความว่า

เมื่อได้พิจารณาคูหนังสือรามายณะฮินดีนี้โดยตลอดแล้ว ข้าพเจ้าลงความเห็นว่ารามเกียรติ์ของเราเห็นจะใช้ฉบับสันสกฤต (คือฉบับอุตตรนิคายของวาลมิกิ) เป็นหลัก ส่วนฉบับฮินดีนี้ (ของตุลิตาส) ถ้าหากจะใช้บ้างก็เห็นจะเป็นแต่สำหรับเทียบเคียงบางตอนเท่านั้น³

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร⁴ ทรงวิจารณ์ว่านิทานเรื่องพระรามซึ่งแพร่หลายเข้ามาในประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ติดอินเดียมาทางตะวันตกมี ชาว มลายู ไทย เขมร และ ลาว เป็นต้น น่าจะมีที่มาจาก 2 ทาง ดังนี้

³เรื่องเดียวกัน, 996.

⁴พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องพระราม, 20 – 66.

1. ได้จากนิทานพระรามซึ่งเป็นนิทานเก่าแก่เล่าต่อปากสืบต่อกันมา กล่าวคือนิทานเรื่องพระรามน่าจะเข้ามาก่อนตั้งแต่คนถิ่นต่าง ๆ ในอินเดียได้เริ่มข้ามทะเลมายังฝั่งขวา สุมาตรา และมลายูก่อนหน้าที่จะเกิดรามายณะ และยังคงทยอยกันข้ามทะเลมาเรื่อย ๆ โดยมากมาด้วยการเล่าหรือร้องด้วยปากเปล่าเกี่ยวกับการเล่านิทานในโบราณ มิได้มีคำรับคำราเขียนลงไว้ เหตุฉะนั้นเรื่องจึงได้วิปโลกลดเคลื่อนกันมาก

2. ได้จากเรื่องรามายณะซึ่งฤๅษีวาลมิกินำเอานิทานเรื่องพระรามของเก่ามาแต่งใหม่ โดยการแต่งเติมตอนหัวและท้ายทำให้เรื่องนี้เป็นคัมภีร์ทางศาสนาขึ้น นอกจากนั้นในมัธยมประเทศได้มีพวกนักประพันธ์พากันนำเรื่องรามายณะมาแต่งเป็นกาพย์ เช่น เรื่องรฆวรงค์ ของกาลิทัศ และเป็นบทละคร เช่น อุตตรรามจริต ของภวภูติ ทั้งมีคำพากย์หนัง เช่น หนุมานนาฏกะ เป็นต้น

สำหรับนิทานที่เข้ามาในเมืองไทยนั้นพระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พทยลาภพฤฒิยากร ทรงสันนิษฐานว่าไม่น่าจะได้จากฉบับสันสกฤตของวาลมิกิโดยตรง ทั้งนี้เนื่องจากรามายณะฉบับของวาลมิกิไม่สู้จะมีผู้เข้าใจและรู้สันทัก แต่เนื่องจากชาวอินเดียนับถือว่ารามายณะเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ถ้าได้ฟังจะได้บุญ จึงเกิดการนำไปแปลหรือเขียนใหม่ด้วยภาษาถิ่นต่าง ๆ ฉบับที่ชาวอินเดียในมัธยมประเทศรู้จักกันดีกว่าฉบับสันสกฤตของวาลมิกิ คือ รามายณะภาษาฮินดูของ ดุลลิตาสา นอกจากนี้ยังมีฉบับเบงกาลี และฉบับทมิฬ รามายณะเหล่านี้ล้วนมาจากรามายณะของ วาลมิกิทั้งสิ้น แต่เป็นธรรมดาการถ่ายทอดเรื่องราวย่อมมีความผิดเพี้ยนไปจากต้นฉบับอย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้รามายณะของแคว้นต่าง ๆ ในอินเดียจึงผิดเพี้ยนไปจากรามายณะของวาลมิกิ เพราะฉะนั้นจึงยังไม่สามารถจะชี้ขาดลงไปได้ว่า รามเกียรติ์ของไทยได้แบบมาจากรามายณะหรือไม่ และที่สำคัญที่สุดคือลักษณะของรามายณะเป็นคัมภีร์ทางศาสนา ของไทยเป็นเรื่องเกี่ยวกับละครไม่เข้าเกณฑ์เป็นคัมภีร์ได้

พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พทยลาภพฤฒิยากรเห็นด้วยกับ ดร.สตุตเตอร์⁵ ไรต์ว่านิทานพระรามที่พบในชาวที่เป็นต้นเหตุของเกร็ดต่าง ๆ ที่ไทยมีในรามเกียรติ์ เช่น ลำนวนศรัทกานท (ภาษาชวา) ๑ รามกะลิง (ภาษาชวา) และหิกายัตศรีราม (มลายู) แต่ลำนวน ศรัทกานท กับหิกายัตศรีราม คนจะรู้จักแพร่หลายมากกว่าลำนวนอื่น นิยายทั้งสองลำนวนนี้เป็นเค้าเงื่อนแห่งที่มาของนิทานพระรามที่เข้ามาในประเทศไทย ลำนวนศรัทกานทมีผู้แต่งเป็นภาษาเยอรมันชื่อหนังสือว่า *Ramalegenden and Ramareliefs in Indonesien* เริ่มเรื่องตั้งแต่พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นบุตรของท้าวทศรถ พญานาคอวตารมาเป็นน้องของพระราม ต่อามีเรื่องพระรามยกศรแล้วได้สืดาพระราม ถัสมัน และสืดาออกป่า เกิดเรื่องศูรปนขา ตลอดจนมารีจปลอมเป็นกวางทอง พญาราพณ์

⁵ เรื่องเดียวกัน, 53 – 55.

ลักสิดาไป พระรามพบสุครีพ พระรามช่วยสุครีพฆ่าสุพลี ส่วนในตอนของศึกลงกาก็ไม่แตกต่างจากรามเกียรติ์ของไทยมากนัก นอกจากนั้นยังมีนิยายพระรามในชาที่เป็นภาพสลักอยู่ที่บริเวณเทวสถานปรัมบานาน นิยายที่ปรากฏอยู่บนภาพนี้เริ่มเรื่องตั้งแต่เทวดาไปเชิญให้พระนารายณ์อวตารลงมาปราบยักษ์ แล้วดำเนินเรื่องไปทำนองเดียวกับรามายณะของ वाल्मीकि จบที่พระรามจองถนน นิยายพระรามอีกสำนวนหนึ่งปรากฏที่เทวสถาน ตำบลปะนะตะรัน เริ่มต้นเรื่องตั้งแต่หนุมานถวายแหวน จนกระทั่งเผาลงกาจนวอดวาย

สมพร สิงห์โต⁶ ได้เสนอความคิดเห็นสนับสนุนพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 3 ประการด้วยกันคือ ประการแรกต้นตอของรามเกียรติ์มิใช่รามายณะของ वाल्मीकि หากแต่เป็นนิทานเรื่องพระรามในสมัยพุทธกาลซึ่งมีอายุเก่าแก่กว่ารามายณะของ वाल्मीकि นิทานพระรามดังกล่าวได้เป็นที่มาของรามายณะของ वाल्मीकि ประการที่สองเกิดจากนิยายที่เล่ากันในอินเดียตอนใต้สมัยราชวงศ์คุปตะและปาละ ชาวอินเดียตอนใต้ได้นำนิยายในอินเดียใต้มาให้แก่ชาว มลายู ไทยเรารับเรื่องนิทานพระรามโดยผ่านชวามาอีกต่อหนึ่ง ประการสุดท้ายเกิดจากการรับเอานิทานพระรามมาในรูปของการเล่านิทานและในรูปของการแสดง การแสดงที่นิยมเล่นกันที่เกี่ยวกับเรื่องพระราม หรือรามเกียรติ์ก็คือหนังใหญ่ และโขนซึ่งเป็นศิลปะการเล่นที่เรารับมาจากชวาและอินเดียตามลำดับ

เสฐียรโกเศศ⁷ ได้เปรียบเทียบรามเกียรติ์ที่มาจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

1. รามเกียรติ์ของไทยรับอิทธิพลจากรามเกียรติ์ฉบับทมิฬ แต่มีรายละเอียดต่างกัน ดังนี้

1.1 รายละเอียดด้านชื่อบุคคล เช่น ชื่อไมยราพณ์ในภาษาทมิฬเรียกมยิลราพณ์ มัจฉานุ ทมิฬเป็นมัจฉครรภ นางพิรากวนเป็นนางทูลตันจิไก ตอนหนุมานไปสืบข่าวนางสีดาในลงกา พบนางลงกาซึ่งเป็นผีเสื้อยักษ์ในรามเกียรติ์ เรียกว่า อากาสตะไล ในภาษาทมิฬมีคำว่า ตะไล แปลว่า ศิระษะหรือที่สูง ชื่อบุคคลในเรื่องรามเกียรติ์มีลงท้ายด้วยคำว่า “ อัน ” เช่น สุนันต์ เป็นสุนันตัน คุหะ เป็น คุขัน คุเพร เป็น คุเปรัน อสุรมัย เป็น อสุรมายัน ชื่อภูเขานี้ในเรื่องรามเกียรติ์

⁶สมพร สิงห์โต, “ความสัมพันธ์ของรามายณะของ वाल्मीकिและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), 95 – 96.

⁷เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], อุปกรณณ์รามเกียรติ์ (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, 2515), 233 – 237.

เป็นตัวเดียวกับคุหะในรามายณะของวาลมิกิ ชื่อนี้ในภาษาทมิฬกลายเป็น กุกันตามลักษณะของภาษาทมิฬมาถึงไทยเป็นกุขัน และ ขุขัน เป็นไปได้ว่าชื่อ ขุขัน นั้นรามเกียรติ์ได้มาจากทมิฬ

1.2 รายละเอียดด้านเนื้อเรื่อง เช่น ตอนที่กล่าวถึงไมยราพณ์ลักเอาพระรามไปฉบับทมิฬว่าลักเอาพระลักษมณ์ไปด้วย ส่วนเรื่องนางพิราภวนัดนำไปเพื่อประโยชน์ในการพิริณลีบุชาเจ้าแม่กาลี แต่ในรามเกียรติ์ไม่กล่าวเลยอาจเป็นเพราะลัทธิศากดัตันตระในเรื่องบุชชาญนี้จะไม่เป็นคติที่นิยมในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนามาก่อน เพราะเป็นเรื่องที่ต้องฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เมื่อตกมาอยู่ในรามเกียรติ์จึงต้องแก้รูปเสียใหม่ คือ ตัดเรื่องบุชาเจ้าแม่กาลีออกเสีย⁸ เรื่องนางมณีเมขลาไม่มีในรามายณะของวาลมิกิแต่ไปปรากฏว่านางมณีเมขลาเป็นนางฟ้าในวรรณคดีของทมิฬ

2. รามเกียรติ์ของไทยรับอิทธิพลมาจากรามายณะฉบับเบงกาลี มีการกล่าวถึงตอนที่หนุมานโกรธจนลงของถนนวนันลรับไม้จากหนุมานด้วยมือซ้าย เป็นการดูหมิ่นถึงกับวิวาทกัน นี่ก็แสดงแบบแผนจรรยาเบงกาลี เรื่องนี้คล้ายกับเรื่องหนุมานกับนิลพัทวิวาทกันในรามเกียรติ์ซึ่งในฉบับวาลมิกิไม่มี⁹ ยังมีนิยายปรัมปราของเบงกาลีอยู่เรื่องหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องพระมหาลิงเศวร ซึ่งสถิตอยู่ในเทวาลัยไพทยานาถแคว้นเบงกอล ว่าครั้งหนึ่งราพณ์อุ้มพระมหาลิงเศวรจากเขาไกรลาสไปถึงตำบลหริตกีวัน บังเกิดความปั่นป่วนเพราะพระวรุณผู้เป็นเทพแห่งน้ำเข้าไปสิงอยู่ในอุทร เพื่อบรรเทาทุกข์แห่งความปั่นป่วนนี้ ราพณ์จึงมอบพระเป็นเจ้า คือ มหาลิงเศวรไว้กับพระวิษณุ ซึ่งอวตารมาเป็นพราหมณ์ สถานที่ซึ่งราพณ์ไปบรรเทาทุกข์ต่อมากลายเป็นแม่น้ำน้อย ๆ คือ แม่น้ำกรรมนาสา ระหว่างนั้นพระวิษณุวางพระมหาลิงเศวรลง ณ ที่ซึ่งชื่อว่า ไพทยานาถ แล้วก็หายพระองค์ไปจึงได้ปรากฏมีเทวาลัยไพทยานาถ เรื่องนี้คล้ายคลึงกับเรื่องในรามเกียรติ์ตอนต้นที่กล่าวถึงราพณ์มีความชอบได้ประทานพระอูมาไปจากพระอิศวรจนต้องร้อนถึงพระนารายณ์อวตารมาเป็นพราหมณ์มาปลุกต้นไม้เอาปลายทำให้ผิดปกติ ราพณ์แบกพระอูมาผ่านมา เห็นดังนั้นจึงทักขึ้นพราหมณ์นารายณ์จึงได้ชี้แจงแสดงเหตุแก่ราพณ์ว่าไม่ควรเชิญพระอูมา ผู้เป็นมารดาของโลกมาควรเชิญเสด็จกลับไปเสียแล้วทูลขอนางมณีเมขลาจากพระอิศวร ราพณ์ก็เชื่อฟัง¹⁰ อย่างไรก็ตาม เสฐียรโกเศศได้ชี้แจงว่าถึงแม้ว่ารามเกียรติ์หลายตอนจะตรงกับรามายณะของเบงกาลี แต่รามายณะเบงกาลีหลายตอนเหมือนกันที่ไม่ปรากฏว่าคล้ายเรื่องรามเกียรติ์ เพราะฉะนั้นรามเกียรติ์ของไทย ถ้าจะได้เรื่องไปจากรามายณะเบงกาลีก็เห็นจะเป็นส่วนน้อย และคงได้ไปทางอ้อมมากกว่า

⁸ เรื่องเดียวกัน, 147.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 129.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 143 – 144.

3. รามเกียรติ์ของไทยได้รับอิทธิพลจากตำนานศรีทกานท ภาษาชวา กับมหิชาดศรีรามของมลายู¹¹ ที่มีหลายตอนคล้ายกันกับรามเกียรติ์ของไทย เช่น เรื่องพระฤๅษีคฤม (ไทยว่าโคทม) มีลูก 3 คน คือ นางอันชนิ สุพลี สุคริพแล้วเกิดสงสัย จึงเลี้ยงลูกทิ้งลงไปในน้ำ นางอันชนิว่ายน้ำกลับมาหาพระฤๅษีแต่สุพลี กับสุคริพกลายเป็นลิงวิ่งเข้าป่าไป แล้วเป็นการเล่าเรื่องถึงพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นลูกท้าวทศรถ ต่อจากนั้น พระราม พระลักษมณ์ นางสีดาออกป่าเกิดเรื่องศุรบพนาตลอดจนมารีจปลอมเป็นกวางทอง และพญาราพณ์ลักเอานางสีดาไป พระรามตามไปจึงพบ สุคริพซึ่งออกไปอยู่ป่าเพราะโกรธสุพลี พระรามไปช่วยฆ่าสุพลีตาย

4. รามเกียรติ์ของไทยได้รับอิทธิพลจากฉบับของเขมร¹² มีคำพากย์เขมรซึ่งมีเนื้อเรื่องคล้ายกับรามเกียรติ์ของไทยเป็นส่วนใหญ่ เช่น การเริ่มเรื่องตั้งแต่พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระราม พระมารดาเลี้ยงได้พรจากท้าวทศรถให้พระรามออกไปป่า พระลักษมณ์กับนางสีดาตามไปด้วย ไปสร้างอาศรมอยู่ที่เขาจิตกูฏเป็นคาบส พญาราพณ์ทำอุบายให้มหาริกแปลงเป็นกวางทองล่อพระรามให้ตามจับตามคำขอของนางสีดา หลังจากนั้นพญาราพณ์ได้อุ้มนางสีดาเหาะไปพบกับพญาชฎายุซึ่งเข้าขัดขวางจนได้รับบาดเจ็บ พญาราพณ์พานางสีดาไปไว้ในสวนอโศก ลำดับต่อมาเป็นการกล่าวถึงทอผี ซึ่งเป็นกระเบื้องอาญาญได้ฆ่าพ่อตายแล้วไปทำรบกับพญาพาลี ต่อมาพระรามได้หนุมานและสุคริพเป็นพวก หนุมานเข้าไปสืบข่าวสีดาในลังกา พระรามตั้งจองถนนข้ามมหาสมุทรมีปลามาแย่งคาบหินไปแต่ในที่สุดพระรามก็สร้างเขื่อนได้สำเร็จ พญาราพณ์ขับพิเภกออกจากเมืองแล้วให้กุมภกรรณออกรบ และเป็นเรื่องของบุตรลพจนตลอด

จากข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับที่มาของเรื่องพระรามหรือรามเกียรติ์ของไทยนั้น แสดงว่าเรื่องรามเกียรติ์ของไทยมาจากหลากหลายแหล่งด้วยกัน เพราะมีข้อความปลีกย่อยพ้องกับเรื่องรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ เช่น จากฉบับทมิฬ เบงกาลี ชวา มลายู และเขมร เป็นต้น ถึงแม้ว่ารามเกียรติ์ของไทยจะมาจากหลายแหล่งก็ตาม แต่จะสังเกตว่า โครงสร้างรามเกียรติ์ของไทยจะคล้ายกับฉบับของวาลมิกิที่สุด

ชำนาญ รอดเหตุภัย¹³ กล่าวสนับสนุนที่มาของเรื่องรามเกียรติ์ของไทยจากข้อสันนิษฐานพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่ารามเกียรติ์ของไทยน่าจะมาจากฉบับของวาลมิกิเป็นหลัก และยังมีส่วนปลีกย่อยอื่น ๆ ที่ไม่เหมือนในรามายณะของวาลมิกิก็อาจได้มา

¹¹ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องพระราม, 52 – 54.

¹² เสฐียร โกเศศ [นามแฝง], อุปกรณ์รามเกียรติ์, 56 – 58.

¹³ ชำนาญ รอดเหตุภัย, รามเกียรติ์ปริทัศน์ (นครปฐม : โครงการผลิตเอกสารตำราเรียน วิทยาลัยครูนครปฐม, ม.ป.ป.), 82 – 9, 121.

จากรamayana ของคฤาสที่เรียกว่ารามจรตมานัส รามายณะของทมิฬ รามายณะของเบงกาลี และรามายณะอื่น ๆ นอกจากในรามายณะฉบับต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วรามเกียรติ์บางตอนของไทย อาจมีที่มาจากหนังสือเบ็ดเตล็ดเรื่องพระรามอีกหลายฉบับ ดังนี้

1.ราโมปาขยาน คือ เรื่องพระราม เป็นส่วนหนึ่งแห่งหนังสือมหาภารตะ มีเรื่องพระรามโดยย่อ

2.อาชยตรามายณะ หนังสือเล่มนี้สรรเสริญพระรามเป็นพระเจ้ามากกว่าเป็น มนุษย์

3.มหาวิรจริต ผู้แต่งชื่อภวภูติ เป็นหนังสือบทละครชนิดนาฏกะ คล้ายละคร พุด แต่แต่งเป็นฉันททั้งหมด กิจการใด ๆ ที่นับว่ารุนแรง เช่น การรบจะต้องไม่ทำให้คนดูเห็นจะมี แต่เพียงตัวละครอื่น ๆ มาพูดกัน ทำนองโจษจันกันว่าเกิดการรบใหญ่ขึ้นระหว่างใครกับใคร

4. อุตตรรามจริต เป็นหนังสือบทละครอย่างเดียวกับมหาวิรจริต ละครเรื่องนี้ กล่าวถึงพระรามหึ่งและคลังเนรเทศสิดา จนถึงพระรามตามออกไปพบกันที่อาศรมพระฤาษี วาลมิกิ จนทั้งสองคืนดีกันแล้วพากันกลับกรุงศรีอยุธยา อยู่ด้วยกันโดยผาสูก

5.โมรารามจริต กล่าวถึงโมราพันธ์ (ซึ่งไทยเรียกผิดว่าโมรารพ หรือ ไวยารพ) ที่ มีมาในรามเกียรติ์ ของไทยคงได้มาจากหนังสือเล่มนี้เพราะเป็นตอนสำคัญตอนหนึ่งแต่ไม่มีปรากฏ ในรามายณะ

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ได้ศึกษาอนุภาคของรามเกียรติ์ที่ไม่ปรากฏในรามายณะของ วาลมิกิ เช่น เรื่อง นนทก พบว่าน่าจะมีที่มาจากปุราณะต่าง ๆ ของอินเดียได้¹⁴

จากการศึกษาที่มาของรามเกียรติ์อาจกล่าวได้ว่ารามเกียรติ์ของไทยน่าจะได้มาจาก รามายณะของวาลมิกิเป็นหลักตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสันนิษฐานไว้ เพราะข้อมูลส่วนใหญ่มาจากฉบับของวาลมิกิ ส่วนปลีกย่อยที่ไม่เหมือนในรามายณะของวาลมิกิก็ อาจได้จากรamayana ฉบับอื่น ๆ ดังที่นักปราชญ์แต่ละท่านนำเสนอมาข้างต้น อย่างไรก็ตามการ ศึกษาถึงแหล่งที่มาของเรื่องรามเกียรติ์ว่ามาจากที่ใดนั้นเป็นปัญหาที่จะต้องพิจารณาให้รอบคอบต่อ ไปดังที่พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรได้ทรงกล่าวถึงการสืบค้นที่มาของเรื่อง รามเกียรติ์ว่า

¹⁴ Maneepin Phromsuthirak, "Hindu Myth in Thai Literature with Special Reference to the Narai Sippang" (Ph.D dissertation, London University, 1980).

เรื่องรามเกียรติ์แม้จะรู้จักกันอยู่ว่ามาจากมัธยมประเทศแต่จะมาโดยทางใด อย่างไรนั้น เป็นปัญหาที่ควรพิจารณาให้รอบคอบ เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงค้นคว้าเรื่อง บ่อเกิดรามเกียรติ์ นั้นยังไม่มีใครพิสูจน์ให้เห็นว่าชาวมัธยมประเทศที่อพยพมาทางตะวันออกนี้เป็นพวกข้าแผ่นดินราชวงศ์ปัลลวะ และราชวงศ์คุปตะ ซึ่งครอบครองอินเดียตอนใต้ มิฉะนั้นแล้วคงได้เค้าเงื่อนเกี่ยวกับที่มาของเรื่องรามเกียรติ์ แจ่มชัดยิ่งขึ้น¹⁵

1.1.3 วัตถุประสงค์ในการทรงพระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ขึ้นเพื่อรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้มีความสมบูรณ์ครบทั้งเรื่อง ใช้สำหรับสมโภชพระนครและใช้อ่านเพื่อความบันเทิงของประชาชน ดังความว่า

จบ	เรื่องรามเกียรติ์	อสุรพงศ์
บ	พิตรธรรมมิกทรง	แต่งไว้
ริ	ร่ำพร่ำประสงค์	สมโภช พระนา
บุรณ	บำเรอมนุษย์ให้	อ่านรื่องรำเกษม

(บทละครรามเกียรติ์ เล่ม 4 : 760)

พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พิตยลาภพุดิยากรทรงอธิบายว่า “พระราชประสงค์ที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นในรูปละครจำจนตลอดนี้คงจะเป็นไปในทางให้มีเรื่องอันบริบูรณ์สำหรับเก็บไว้เป็นตำรับ หากจะนำตอนใดออกเล่นบ้างก็ได้ หากผู้ใดชอบใจที่จะอ่าน ก็จะมีเรื่องอันบริบูรณ์แต่ต้นจนจบไว้อ่าน...”¹⁶

เสฐียรโกเศศสันนิษฐานว่า “ลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ก็คงมีพระราชประสงค์จะรวบรวมเรื่องเก่าที่กระจัดกระจายอยู่ส่วนมากจะเป็นเรื่องสืบมาจากปากให้ตลอดติดต่อกันบริบูรณ์ทั้งเรื่อง”¹⁷

¹⁵ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พิตยลาภพุดิยากร, วิจารณ์เรื่องนิทานปันทิหรืออิเหนา เรื่องพระรามและศุภจิตร์โชน ละคร (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517), 163 – 165.

¹⁶ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พิตยลาภพุดิยากร, ชุมนุมพระนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517), 248 – 249.

¹⁷ เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], อุปกรณ์รามเกียรติ์, 259.

เมื่อนั้น ท้ายสี่บกรักรา
 ครั้นเสด็จซึ่งจัดโยธา มาเข้าที่สรงสาครฯ
 (บทละครรามเกียรติ์ เล่ม 3 : 340)

บัดนั้น เสนามโหรยักษิ
 รับหมอน้ำทิพย์ด้วยยินดี มาเข้าที่สรงสาคร
 (บทละครรามเกียรติ์ เล่ม 3 : 323)

กำหนดความไพเราะของกลอนดังนี้
 - คำสุดท้ายของวรรคต้น บาทที่ 1 นิยมใช้เสียงสามัญ
 - คำสุดท้ายของวรรคหลัง บาทที่ 1 นิยมใช้เสียงจัตวา
 - คำสุดท้ายของวรรคหน้าบาทที่ 2 ห้ามเสียงจัตวาและห้ามเสียงซ้ำกับคำส่งสัมผัส
 - คำสุดท้ายของวรรคหลังบาทที่ 2 ห้ามเสียงจัตวาเสียงอื่นใช้ได้แต่ถือว่าเสียงสามัญ

เพราะที่สุด

- วรรคแรกอาจขึ้นต้นด้วยกลอนดอกสร้อย เช่น

ดวงเอยดวงสมร	เจ้างามจงจำเรณูเสนาหา
การมคมสันพันปีญา	เหน็บแนมเกมว่าพาที่
เมื่อแจ้งแก่เจ้าโดยสัจย์	ศรีสวัสดิ์ไม่เชื่อฟังพี่
ความชอบชอบแต่จะปราณี	นี่กลับเป็นเท็จทุกอัน

(บทละครรามเกียรติ์ เล่ม 3 : 191)

- ตอนท้ายข้อความจะบอกจำนวนคำ และเพลงหน้าพาทย์ ส่วนข้อความที่ขึ้นต้นก็จะกำหนดเพลงเอาไว้ทุกตอนหรือถ้าไม่กำหนดเพลงก็จะบอกไว้ท้ายบทก่อนว่า “เจรจา” เช่น

บัดนั้น	น้องท้าวทศพัศตร์ยักษิ
รับสั่งสมเด็จพระจักรี	อสุรีประกอบสรรพยา
เสมอภาคทุกสิ่งโอสธ	ทำตามกำหนดของยักษิ
วางลงเหนือหน้าศิลา	อสุราบริกรรมบดไป

ฯ ๔ คำ ๑ ตรี

ครั้นถึงฟากฝั่งสมุทร จึงให้หยุดโยธาน้อยใหญ่
ตั้งเป็นกระบวนทัพชัย โดยในพยุหยาตรา ฯ

ฯ 2 คำ ฯ เจริญ

(บทละครการเมือง เล่ม 2 : 235)

- มีบทพรรณนาจาก บทชมพาทนะ ชมโฉม ชมรถ ชมธรรมชาติตลอดจนความรู้
ลึกของตัวละครป็นอยู่ในเนื้อเรื่อง เช่น

บทชมพาทนะ เช่น

รถเอราหรณอินทร์	กงกำโกมินอลงกต
แอกงอนอ่อนสลวยชวยชด	บัลลังก์ลัดดาพิงกระจิงราย
บุษบกล้วนแก้วแพรพรรณ	ช่อฟ้าหน้าบันเจดฉาย
ยอดเยี่ยมเทียมแทงโพยมพราย	ปราณีแก้วกลายอลงกรณ์

(บทละครการเมือง เล่ม 2 : 19)

1.1.5 เรื่องย่อ

พระอิศวรให้ท้าวอโนมาตันผู้มีกำเนิดจากพระนาถิของพระนารายณ์ปกครอง
กรุง อโยธยา ครั้นท้าวอโนมาตันสิ้นพระชนม์ ท้าวอชบาลผู้เป็นบุตรเป็นผู้ครองเมืองต่อมา
ท้าวอชบาลมีโอรสชื่อท้าวทศร ท้าวทศรมีมเหสี 3 องค์ คือ นางเกาสุริยา นางไภยเกษิ และนาง
สมุทรชา

วันหนึ่งพระอินทร์เชิญท้าวทศรไปปราบปรามทนต์ยักษ์ นางไภยเกษิขอไปด้วย
นางได้ใช้แขนสอดแทนเพลาของท้าวทศรซึ่งหักในขณะรบ ท้าวทศรจึงประทานพรให้นางไว้
ว่า ถ้านางต้องการสิ่งใดจะประทานให้ดังประสงค์ ท้าวทศรไม่มีโอรสจึงทำพิธีขอบุตร ในขณะที่ทำ
พิธีมีสุรทูณถาดข้าวทิพย์จำนวน 4 ปันมาให้ นางมณฑิได้กลืนข้าวทิพย์จึงให้นางกานาสุมมา
โอบข้าวทิพย์ไปได้ครึ่งปัน เหลืออีก 3 ปันครึ่ง ท้าวทศรแบ่งให้มเหสีทั้งสามเสวย มเหสีทั้งสาม
ประสูติโอรส 4 องค์ คือ พระรามโอรสนางเกาสุริยา พระพรตโอรสนางไภยเกษิ พระลักษมณ์และ
พระสัตรุดโอรสนางสมุทรชา

กล่าวถึงท้าวลัสเตียนเป็นโอรสของชาดาพรหมกับนางมณฑิ ท้าวลัสเตียนมีโอรส
คือ กุเรปัน เทพนาสุร อัครชาดา และมารัน นอกจากนั้นท้าวลัสเตียนยังมีโอรสที่เกิดจากนางรัชฎา
มีชื่อว่า ทศกัณฐ์ อนุชาของทศกัณฐ์ชื่อกุมภกรรณ ต่อมาเกิดพิภพ ทุษณ์ ขร ศรีเศียร และสำมะนักรา

ทศกัณฐ์ในชาติก่อนเป็นนนทผู้มีหน้าที่ล้างเท้าเทวดา แต่ถูกเทวดาข่มเหงต่าง ๆ นานาจึงไปขอพรจากพระอิศวร พระอิศวรให้มีนิวเพชรชี้ใครคนนั้นก็ตาย นนทก็เข้าไปชี้ให้เทวดา ตายเป็นจำนวนมาก พระอิศวรต้องให้พระนารายณ์มาปราบ พระนารายณ์แปลงกายมาเป็นนาง อปสรล่อให้นนทร่ายรำตามจนนนทซึ่งขาดตนเองล้มลง พระนารายณ์จึงใช้ตรีศุดัดหัวนนททุกขาด ก่อนตายพระนารายณ์ให้นนทไปเกิดใหม่มี 10 หน้า 20 กร ส่วนพระองค์จะขอไปเกิดเป็นมนุษย์ ธรรมดา

กล่าวถึงพระอินทร์ และพระอาทิตย์ประสงค์แบ่งกำลังของตนไปช่วยพระนารายณ์ อวตาร ทั้งพระอินทร์และพระอาทิตย์ต่างก็ลงมาเล่นสู้กับนางกาลอัจนาเมียของพระฤๅษีโคดมจนมี ลูกชื่อว่าพาลี อันเกิดจากพระอินทร์ และ สุครีพเกิดจากพระอาทิตย์ วันหนึ่งพระฤๅษีได้อธิษฐานเมื่อ ตอนพายุตรึงตาไปอาบน้ำว่าถ้าผู้ใดเป็นลูกที่แท้จริงของตนให้ว่ายน้ำกลับมา ปรากฏว่านางสวาทะ ว่ายน้ำกลับมาเพียงผู้เดียว พระฤๅษีจึงสาปให้สุครีพและพาลีกลายเป็นลิงไป ส่วนนางสวาทะก็ ถูกนางกาลอัจนาสาปให้ไปยืนเหนียวกินลมและจะพ้นคำสาปเมื่อพระอิศวรให้พระพายนาทเพอาวรุ และกำลังของพระองค์ซัดใส่ปากนาง ทำให้นางมีบุตรชื่อหนุมานในเวลาต่อมา

กล่าวถึงพระฤๅษี 4 คนคือ อดันตา วชิรา วิสุต และโรมสิงค์ พระฤๅษีทั้ง 4 จะเอา นมที่เหลือจากฉันให้ทานแก่นางกบตัวหนึ่งคือนางมณโฑ วันหนึ่งนางกบได้กินนมที่นางนาคตน หนึ่งพ่นพิษลงไปเพื่อจะฆ่าพระฤๅษีให้ตาย พระฤๅษีหุบชีวิตนางกบขึ้นมาใหม่กลายเป็นหญิงงาม ชื่อ มณโฑ แล้วนำไปถวายพระอิศวร พระอิศวรรับนางไว้เป็นข้ารับใช้ของพระอุมา ต่อมาพระอิศวร ก็มอบนางให้เป็นชายาของทศกัณฐ์ ขณะที่ทศกัณฐ์พามณโฑหะผ่านเมืองขีดขิน พาลีหะไปแย่ง นางมณโฑมาเป็นของตน ต่อมาภายหลังพระฤๅษีองค์ซึ่งเป็นอาจารย์ของพาลีจึงแหวะเอาลูก นางมณโฑกับพาลีออกไล่ท้องแพะไว้ แล้วคืนนางมณโฑให้แก่ทศกัณฐ์ ครั้นครบกำหนดคลอด พระฤๅษีองค์จัดการฝ่าท้องแพะแล้วตั้งชื่อเด็กว่า องคต

ทศกัณฐ์มีลูกที่เกิดจากนางมณโฑชื่อว่า รมพัตร์ ครั้งหนึ่งได้ไปรบกับพระอินทร์ สามารถชนะพระอินทร์ได้ จึงได้ชื่อใหม่ว่า อินทรชิต ต่อมานางมณโฑคลอดลูกเป็นธิดา โหร ทำนายว่าเป็นกาลกิณี ทศกัณฐ์จึงให้เอาธิดาลอยน้ำไป ท้าวชนกเก็บได้จึงนำนางมาเลี้ยงไว้ ต่อมาก็ เอานางใส่ผอบและไปฝังไว้ ฝากให้พระแม่ธรณีเลี้ยงเพื่อตนจะเจริญภูพานาได้สะดวก

ท้าวชนกไถหาธิดาที่ตนฝังไว้ ตั้งชื่อนางว่าสีดา ต่อมาได้จัดพิธีสมรสให้นางจึง ป่าวประกาศให้กษัตริย์ทั้งหลายมายกธนูโมลี ใครยกได้จะได้นางสีดาเป็นคู่ครอง พระรามเป็นผู้ยก ธนูได้จึงได้นางและพานางกลับอยุธยา ทศกัณฐ์ทำพิธีราชาภิเษกพระราม นางไทยเกษียขอพรที่ทศกัณฐ์ เคยสัญญาไว้กับนางโดยขอให้พระพรตครองเมืองแทน แล้วให้พระรามไปเดินป่า 14 ปี

พระลักษมณ์และนางสีดาขอตามไปด้วย เมื่อสามกษัตริย์ออกจากเมือง ท้าวทศรถเสียใจมากถึงกับสิ้นพระชนม์

พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดาออกเดินทางรอนแรมไปในป่า ต่อมาทศกัณฐ์ให้มาริศแปลงเป็นกวางทองล่อให้นางสีดาเห็น นางสีดาอยากได้กวางจึงให้พระรามจับ นางสีดาได้ยินเสียงกวางทองร้องขอความช่วยเหลือเหมือนเสียงของพระรามจึงให้พระลักษมณ์ไปช่วย ทศกัณฐ์จึงมีโอกาสดักนางสีดาไปได้ พระรามกับพระลักษมณ์กลับมาไม่พบนางสีดาจึงออกตามหาจนไปพบกับหนุมาน หนุมานพาสุกรีพมาเฝ้าพระราม สุกรีพขอให้พระรามปราบพาลีเนื่องจากพาลีไล่ตนออกจากเมืองพร้อมทั้งได้ชิงเอาชายาของตนไปด้วย

เหตุที่ทำให้พาลีโกรธ และไล่สุกรีพออกจากเมืองเกิดจากเรื่องควายทรพี กล่าวคือครั้งหนึ่งมีควายชื่อทรพีซึ่งโกรธพ่อที่พยายามฆ่าลูกตัวผู้ทุกตัว พอโตเท่าพ่อแล้วได้ทำพ่อรบและฆ่าพ่อตาย แล้วเที่ยวทำใครต่อใครรบไปทั่ว รวมทั้งพาลี พาลีรบกับทรพีในถ้ำแล้วสั่งให้สุกรีพเฝ้าปากถ้ำไว้ หากสุกรีพเห็นเลือดขึ้นแสดงว่าเป็นเลือดพาลี แต่หากเห็นเลือดใสแสดงว่าเป็นเลือดของตน ให้ปิดปากถ้ำเสีย ต่อมาทรพีถูกพาลีฆ่าตายในถ้ำ เลือดสีขึ้นของทรพีไหลออกมาผสมกับน้ำฝนกลายเป็นเลือดใส สุกรีพเห็นเลือดใสจึงปิดปากถ้ำ เพราะเข้าใจว่าพาลีตายแล้ว ครั้นพาลีออกมาได้คิดว่าสุกรีพคิดกบฏจึงขับออกจากเมือง เมื่อพระรามฆ่าพาลีแล้ว องคต ชมพูพานก็เข้าถวายตัว พระรามตั้งให้สุกรีพครองเมืองขีดจีน

หนุมาน องคต ชมพูพานได้รับคำสั่งให้ไปลงกา หนุมานอาสาไปลงกาแต่เพียงผู้เดียว หนุมานไปถวายแหวนแก่นางสีดาและได้เฝ้าลงกาจนวอดวาย

ฝ่ายพิเภกน้องของทศกัณฐ์ถูกทศกัณฐ์ขับออกจากเมือง เพราะได้แนะนำให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดา พิเภกมาอยู่กับฝ่ายพระราม ต่อมาพระรามสั่งให้หนุมานและนิลพัทของถนนเพื่อไปลงกา หนุมานเกิดทะเลาะกับนิลพัท พระรามให้นิลพัทกลับเมืองส่วนหนุมานก็จองถนนต่อไปจนสำเร็จ

ฝ่ายทศกัณฐ์เห็นพระรามยกทัพมาก็ให้ภานุราชเนรมิตป่าล่อพระรามเพื่อตนจะได้หาทางพลิกแผ่นดิน แต่ก็ถูกหนุมานฆ่าตาย พระรามส่งองคตไปสื่อสาร ทศกัณฐ์โกรธให้เสนาจับองคต องคตฆ่า 4 เสนาตาย ทศกัณฐ์ยกฉัตรแก้วขึ้นบังดวงอาทิตย์ให้มีมณ สุกรีพอาสาไปหักฉัตรจนสำเร็จ

ต่อมาก็มีศึกต่าง ๆ หลายครั้งนับตั้งแต่ศึกโมชราพ ศีกุมภกรรณ ศีกอินทรชิต แต่ก็ถูกพระรามพระลักษมณ์ฆ่าตาย ทศกัณฐ์ส่งสารไปให้ญาติ และเพื่อนมาช่วยรบได้แก่ สหัสเดชะ มุลพลัม แสงอาทิตย์ สัตถุลง ตรีเมฆ ลัทธาสูร และวิรุณจำบัง แต่พวกอสูรเหล่านี้ก็ถูกฝ่ายพระรามฆ่าตายหมด

ทศกัณฐ์ออกรบ แต่ฝ่ายพระรามก็ไม่สามารถฆ่าทศกัณฐ์ได้ พิเภกทูลว่าเพราะทศกัณฐ์ได้ถอดดวงใจฝากไว้ที่พระฤๅษีโคบุตร หนุมานจึงรับอาสาไปเอากล่องดวงใจของทศกัณฐ์ พระรามจึงสามารถฆ่าทศกัณฐ์ได้ พระรามอภิเษกให้พิเภกครองเมืองต่อจากทศกัณฐ์ แล้วยกทัพกลับเมืองอโยธยา พระรามสร้างเมืองนพบุรีให้หนุมานครอง

วันหนึ่งพระรามประพาสป่า นางอศลูปีสาจอมลวงนางสีดาให้เขียนรูปทศกัณฐ์ให้ดู พระรามกลับมาพบเข้าก็เข้าใจผิดคิดว่านางไม่ซื่อสัตย์กับพระองค์จึงให้พระลักษมณ์นำนางเสีย แต่พระลักษมณ์ปล่อยนางไปแล้วนำหัวใจของกวางมาถวายพระรามแทน นางสีดาไปอาศัยอยู่กับพระฤๅษีวัชเมตตและประสูติพระกุมารองค์หนึ่ง ชื่อพระมงกุฎ และพระฤๅษีชุบขึ้นอีกองค์หนึ่ง ชื่อพระลบ ภายหลังพระรามทราบว่ากุมารทั้งสองเป็นโอรสของพระองค์จึงไปขอคืนดีกับนางสีดา แต่นางไม่ยอมคืนดีด้วย พระรามจำออกเดินป่าสะเดาะเคราะห์เป็นเวลา 1 ปี ในระยะ 1 ปีนั้นพระรามได้ปราบยักษ์ต่าง ๆ เช่น ท้าวกูเฒ่า ปิกษาวายุภักษ์ ท้าวอุณาราชหรือท้าวทศนาถ พระอิศวรทรงเห็นว่าพระรามกับนางสีดาจะไม่คืนดีกันจึงประทานอภิเษกให้ใหม่บนสวรรค์

กล่าวถึงพวกคนธรรพ์มารบกวนพวกพระฤๅษี แล้วเลยไปตีเอาเมืองไภยเกษ พระรามให้บุตรสองคนไปปราบ โดยมีพระพรตและพระสัตรุดตามไปคอยช่วยเหลือด้วย จนสามารถปราบคนธรรพ์ได้ บ้านเมืองจึงมีความสุขสืบมา

1.2 ประวัติรามเกียรติ์ฉบับล้านนาไทย²¹

อาจารย์สิงมะ วรรณสัย และ ดร.ฮารัลด์ สุนดิอุสผู้เชี่ยวชาญชาวเยอรมันได้รับทุนวิจัยของ German Research Foundation ไปสำรวจคัมภีร์โบราณตามจังหวัดต่าง ๆ ในล้านนาไทย ระหว่าง พ.ศ.2514 – 2517 ได้พบต้นฉบับรามเกียรติ์ล้านนาไทย 4 เรื่อง ดังต่อไปนี้

1. หอมนาน มี 4 ส่วน คือ

1. วัดดงมะเดะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย จำนวน 2 ผูก จารเมื่อ จ.ศ. 1298 (พ.ศ. 2479)

²¹ เก็บความจากฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์ , “การศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์ฉบับล้านนาและฉบับภาคใต้” (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2522).; พิชิต อัครนิจ, “การศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์ฉบับต่างๆของล้านนาไทย” (คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527).

2. วัดทำบุญเรือง ตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 2 ผู้
จารเมื่อ จ.ศ. 1175 (พ.ศ. 2356)

3. วัดศรีบุญยืน ตำบลเหมืองง่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 2 ผู้ จารเมื่อ
จ.ศ. 1276 (พ.ศ. 2457)

4. วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 2 ผู้ ไม่ปรากฏปีที่
จาร

2. ปฐมเหียร มี 3 ส่วน ได้แก่

1. รัมมเหียร ฉบับวัดศรีบุญเรือง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ไม่ปรากฏปีที่จาร มี
92 ผู้

2. รัมมเหียร ฉบับวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ จารเมื่อ พ.ศ. 2404 มี 5 ผู้

3. ปฐมเหียร ฉบับวัดพญาภู ตำบลเวียงใต้ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน จารเมื่อ พ. ศ.
2462

3. พรหมจักร มี 4 ส่วน คือ

1. วัดจี้เหล็ก ตำบลบ้านกลาง อำเภอลำพูน จังหวัดลำพูน มีจำนวน 10 ผู้ เมื่อ จ.ศ.
1227 (พ.ศ.2408)

2. วัดบ้านแจ่ม ตำบลมะเขือแจ้ อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน มีจำนวน 10 ผู้

3. วัดสันติริมปิง ตำบลริมปิง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน มีจำนวน 9 ผู้ ขาด
หายไป 1 ผู้

4. วัดบ้านเอื้อม ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง มีจำนวน 10 ผู้

4. อุสตาบารส มี 4 ส่วน คือ

1. วัดบ้านปาง ตำบลแม่ต๋น อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน จำนวน 15 ผู้

2. วัดเมืองหม้อ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ จำนวน 15 ผู้

3. วัดกลาง ตำบลบ้านกลาง อำเภอสอง จังหวัดแพร่ จำนวน 8 ผู้ (ขาดหายไป 7
ผู้)

4. วัดภูมินทร์ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน จำนวน 15 ผู้

แม้เรื่องรามเกียรติ์ด้านนาทั้ง 4 เรื่องจะมีหลายสำนวน แต่เนื้อเรื่องทุกฉบับก็เหมือนกันหมด เว้นแต่การใช้ถ้อยคำบางคำอาจผิดเพี้ยนกันไปบ้างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ฉะนั้นในการวิจัยครั้งนี้ผู้เขียนวิทยานิพนธ์จะใช้สำนวนที่สังฆะ วรรณศิลป์วิจิตรแล้วทั้ง 4 สำนวนเพราะเป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด และจากสำนวนของม.ศรีบุรุษรา ดังนี้

หอรมาน	วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
ปรัมมเหียร	วัดพญาภู ตำบลเวียงใต้ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
พรหมจักร	วัดขี้เหล็ก ตำบลบ้านกลาง อำเภอลำพูน จังหวัดลำพูน
อุสสาบารส	วัดบ้านปาง ตำบลแม่ต๋อน อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน
ลังกาสิบโ	²²

1.2.1 หอรมาน

หอรมานฉบับวัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน อาจารย์สังฆะ วรรณศิลป์ ได้ไปติดต่อขอมาศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องวรรณกรรมล้านนาไทย ขณะนี้ต้นฉบับอยู่ในความครอบครองของอาจารย์สังฆะ วรรณศิลป์

ลักษณะต้นฉบับเป็นใบลานจำนวน 2 ผูก อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์มีเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบสมัยที่แต่งนั้นไม่สามารถสืบหาหลักฐานได้ และแม้แต่ชื่อผู้จาร และปีที่จารก็ไม่ปรากฏ อักษรและถ้อยคำภาษาที่ใช้จาร ใช้อักษรล้านนา และภาษาถิ่นล้านนา

1.2.1.1 ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

1.2.1.2 ที่มา

จากการศึกษาการเดินทางของนิทานพระรามที่เข้ามาในราชสำนักและแพร่หลายเข้ามาในท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยผู้เขียนวิทยานิพนธ์คิดว่า ส่วนหนึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากรamayana สำนวนต่าง ๆ ที่แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย ดังที่พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พิทยลาภพฤฒิยากร²³ ทรงวิจารณ์ว่านิทานเรื่องพระรามน่าจะแพร่หลายเข้ามาในประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ถัดจาก

²² ม. ศรีบุรุษราได้รับการเอื้อเฟื้อต้นฉบับจากศาสตราจารย์ วุ หลิง หยุน สถาบันชนชาติ คุณมิ่ง ยูนนาน ซึ่งชาวไทยลื้อ เรียกลังกาสิบโว่า “คำขับลังกาสิบหัว”

²³ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น พิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องพระราม, 20 – 66.

อินเดียมาทางฝั่งตะวันออกเริ่มจาก ชาว สุมาตรา มลายู ไทย เขมร และ ลาว ก่อนหน้าที่จะเกิด รามายณะ และยังคงทยอยกันข้ามทะเลมาเรื่อย ๆ เรื่อง **หอรมาน** น่าจะได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์ตำนานต่าง ๆ ดังนี้

1.2.1.2.1 ได้มาจากฉบับมลายู เช่นในตอนที่กำเนิดลูกหอรมาน ในพระรามมลายู ชุด หิกลยัตศรีราม หนุมานกระโดดข้ามลงกาบุรี เชื้อพีชของหนุมานหยดลงไปในทะเล นางพญาปลาจับกลืนไว้ จึงเกิดบุตรคลอดออกมาเป็นลิง มหาราชสงครามหาธูลิรับเอาไปเลี้ยงไว้ ในเรื่องหอรมาน ลูกสาวของพระยาปัตตหลุ่มได้ยินเสียงดังในห้วงมหาสมุทรจึงให้ลูกสาวไปดู ลูกสาวของพระยาปัตตหลุ่มแปลงเป็นปลาออกมาดูเห็นหอรมานเอาดาตอกตีเหล็ก มีเหงื่อไหลตกน้ำ นางปลาตัวนั้นได้กินเหงื่อของหอรมานเข้าไปจึงให้กำเนิดบุตรชื่อหัทธย นอกจากนั้นยังมีอนุภาคของการดับไฟที่เหมือนกันทั้งในฉบับมลายูและหอรมานคือในตอนที่หนุมานเผาลงกาแล้วไฟติดที่หางของหนุมาน หนุมานกระโดดลงทะเล ไฟที่หางก็ดับได้เองโดยไม่ต้องให้มีใครมาบอกวิธีดับไฟให้

1.2.2.2.2 ได้มาจากฉบับเขมร ในฉบับเขมรและในฉบับหอรมานมีอนุภาคการกินข้าวเย็นเหมือนกันคือ ในตอนที่หนุมานไปลงกาได้ไปพบกับพระฤๅษี พระฤๅษีให้ข้าวเย็นแก่หนุมานกินสามก้อน แต่หนุมานก็กินไม่หมด

1.2.1.3 วัตถุประสงค์ในการแต่ง

ในเรื่องหอรมานมีข้อความกล่าวเป็นทำนองระบุความประสงค์ของผู้แต่งไว้ว่า “ดูราสัปปริสะทั้งหลาย อาจารย์เจ้าตนวิศัชนาแต่งแปลงไว้ยังตำนานคร่าวปฐมกับปี่อันนี้แล”²⁴ โดยนัยของข้อความนี้ผู้แต่งสมมุติเรื่องนี้ให้เป็นคำตอบ หรือคำชี้แจง ข้อประพจน์ธรรม หรือความจริงอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ผู้อ่าน และผู้แต่งได้ชี้หรือสรุปสิ่งเหล่านี้ให้ผู้อ่านเห็นเป็นเรื่อง ๆ ไปตามลำดับ เช่น เมื่อราพณาสวรรณมิตตนไปสมสู่กับนางสุชาดา ในตอนแรกนางสุชาดาและพระอินทร์หาทราบความจริงไม่ ผู้เขียนได้กล่าวแทรกไว้ว่า เทวดาแม้จะมีกายทิพย์ ถ้าไม่ได้ตรัสกรองพิจารณา ก็จะไม่ทราบเหตุทราบผล เช่นเดียวกับพระอรหันต์ถ้าไม่พิจารณาใคร่ครวญ ก็จะไม่ทราบอะไรคือความจริง และอะไรคือเท็จ เป็นต้น

²⁴สิงพะ วรรณสัย, หอรมานและปรัมมเหียร (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป.),1.

1.2.1.4 ลักษณะคำประพันธ์

แต่งเป็นร้อยแก้ว มีคาถาภาษาบาลีแทรกเป็นระยะ ๆ แต่งตามแบบนิทาน คล้ายในมหากาฬ ตัวอย่างเช่น

นโม ตสฺสสตฺถุ ฯ วนฺทิตฺวา สิริสา นมามิ ติรฺตฺนํตฺยํ พุทฺธํ ฌมฺมํ สงฺฆญฺจ ดังนี้ ดูรา
สับประสีทงหลาย อาจารย์เจ้าตนวิสัชชา แต่งแปลงไว้ยังตำนานคราวปฐมกับปีอันนี้
แล เมื่อปฐมกับปีตั้งหัวที่นั้นยังมีพรหมตนหนึ่งชื่อว่า ตปรไมสวร ลงมาเกิดเป็นคนก่อน
มีอายุได้สองไขยปี ลูกตปรไมสวรมี ๓ ชาย ผู้ ๑ ชื่อว่า ฐตฺรภูฏ ผู้ ๑ ชื่อว่า วรุฬหะ ผู้ ๑ มี
ชื่อว่า วิรูปกษะ เกิดมาในปีเดียวกันเท่าว่าต่างยามกันแล...

(หอorman : 1)

เมื่อนั้นเสนาอาماجทั้งมวลมาพร้อมกันอุสสาภิเสกนางสีดาหื้อ
เป็นอัครมเหสีแห่งพระยารามดั่งเก่านั้นแล นางสีดาผู้นั้นก็อยู่อุปัฏฐากพระยาราม
เปดั่งมหาราชเจ้าตนชื่อว่า กัสสปะ หากสั่งสอนนางชู้ประการแล นางก็ตั้งอยู่ตามเขต
อายุแห่งตน คั่นจิตตายแล้ว ก็ได้ขึ้นสู่สำนักอินทาทิราช ได้ชื่อว่า นางสุชาดา ได้เป็นเมีย
แห่งพระอินทาดังเก่า คราบต่อเท่าอายุฉิมพ์แห่งตน ก็มีวันนั้นแล หุรมาริ นิณฺฐิตํ กรียา
อันเกสนาจาห้องเหตุหอormanผูกถ้วน ๒ ก็บังคมสมเสร็จเสร็จแล้วเท่านั้นก่อนแล

(หอorman : 2)

1.2.1.5 เรื่องย่อ

ในปฐมกับปีพรหมชื่อตปรไมสวรลงมาเกิดเป็นมนุษย์ มีลูกชายต่างมารดากัน
3 คน คือ ฐตฺรภูฏะ วิรุฬหะ และ วิรูปกษะ เมื่ออายุได้ 16 ปี ตปรไมสวรได้ส่งไปครองเมืองคนละ
เมืองเพื่อป้องกันการแข่งขันแย่งราชสมบัติ

ฐตฺรภูฏะได้ครองเมืองพาราณสี มีลูก 3 คน คือ ภารี สุคริพ และนางกาสิราชธิดา
พระยาวิรุฬหะมีลูกชาย 3 คน คือ พระยาราพณาสวร พิเภก และอินทริจิต พระยา วิรูปกษะมีลูก
ชาย 2 คน คือ พระยา รามราช และพระลักษณะ

วันหนึ่งพระยาราพณาสวรได้เนรมิตเป็นพระอินทร์ไปสมสู่กับนางสุชาดา ภาย
หลังนางสุชาดาทราบว่าเสียรู้พระยาราพณาสวร จึงได้ขอพรจากพระอินทร์จุติมาเกิดเป็นมนุษย์
เพื่อจะแก้แค้นพระยาราพณาสวร นางสุชาดาไปเกิดเป็นธิดาของพระยาราพณาสวร ปุโรหิต
ทำนายว่านางจะนำความพิณาสมาให้บิดา พระยาราพณาสวรจึงนำนางไปลอยแพ มีพระฤาษีตน
หนึ่งไปอาบน้ำ เห็นกุมารอยู่ในแพที่บรรจุโกศทองจึงนำไปเลี้ยงให้ชื่อว่า สีดา ต่อมาเลื่อนเป็นสีดา

เมื่อนางสีดาเจริญวัยได้ 16 ปี นางมีรูปร่างงดงามมาก พรานที่ไปล่าเนื้อเห็นความงามของนางจึงนำขำวนี้ไปแจ้งแก่ราชของตน และราชาก็ร้อยเอ็ดหัวเมืองต่างก็นำบรรณาการไปสู่ขอนางสีดาเป็นมเหสี พระฤๅษีให้ขึ้นสายธนู แต่ไม่มีใครสามารถขึ้นสายธนูได้

พระยารามราชและพระลักษณะบุตรพระยาวิรูปกษะ ได้พากันไปศึกษาศิลปศาสตร์ที่เมืองดักศิลา จนจบไตรเพทแล้วเดินทางกลับพระนคร ระหว่างทางได้เดินผ่านอาศรมของพระฤๅษีได้ยินเสียงผู้คน ช้างม้า ดังครึกโครมจึงเข้าไปดู พระยารามราชได้สบตากับนางสีดาเกิดมีใจปฏิพัทธ์กับนางจึงขอขึ้นสายธนูด้วย ปรากฏว่าพระยารามราชสามารถยิงธนูได้และได้นางสีดามาครองพระยารามราชและคณะจึงลาพระฤๅษีกลับพระนคร

พระอินทร์ปรารถนาจะช่วยนางสุชาดาให้สมหวังในการแก้แค้นพระยารามราชจึงได้เนรมิตเป็นกวางทองขาเขยงเดินผ่านหน้ากษัตริย์ทั้งสาม นางสีดาอยากได้กวางทอง พระยารามราชต้องตามกวางไป ส่วนพระลักษณะเห็นพระยารามราชหายไปนานจึงขอออกตามหาพี่ชาย แล้วได้ฝากนางไว้กับแผ่นดิน เมื่อพระลักษณะพบพระยารามราช พระยารามราชไม่พอใจที่พระลักษณะฝากนางสีดาไว้กับแผ่นดิน แผ่นดินโกรธจึงวางนางสีดาลง พระยารามราชจึงสามารถลักนางไปได้

พระยารามราชและพระลักษณะ ออกติดตามนางสีดาจนเหนื่อย จึงหยุดพักได้ต้นไม้ พระยารามราชและพระลักษณะไปพบกับสุคริพซึ่งนั่งร้องไห้อยู่ที่ริมลำธารแห่งหนึ่ง

สุคริพเล่าให้ทั้งสองฟังว่า ตนมีพี่ชายชื่อภารี ซึ่งได้น้องสาวที่ชื่อนางกาสิมาเป็นเมีย ภารีได้ครองราชสมบัติเมืองพาราณสี วันหนึ่งควายทรีไปอาละวาดทำร้ายผู้คน นางกาสิซึ่งขณะนั้นกำลังมีครรภ์แก่ได้อาสาไปปราบควาย นางถูกควายขวิดจนตาบอด เอวหัก นางได้คลอดลูกคาช่องคลอด คนทั้งหลายช่วยดึงลูกของนางออกมาให้ชื่อว่า องษ์คด และวรายศ ภารีให้นางนมเอากุมารไปเลี้ยง ส่วนนางกาสินั้นถูกทะเลตามขณกรรม นางกลิ้งเกลือกไปด้วยความเจ็บปวดจนไปนอนอยู่ใต้ต้นมะเดื่อ กินลูกมะเดื่อที่หล่นลงมาเป็นอาหาร

กล่าวถึงพระยาชตรัฐฐะประกาศจะให้รางวัลแก่ผู้ที่สามารถปราบนันทักษ์ซึ่งมีนิวพิษสามารถชี้ใครให้ตายได้ นางคนธรรพ้อาสาปราบนันทักษ์โดยการหลอกให้นันทักษ์รำตามนาง ครั้นนางชี้นิ้วไปที่กระหม่อม นันทักษ์ก็ชี้นิ้วตามจนถึงแก่ความตาย พระยาชตรัฐฐะขอให้นางร้ายรำให้ดู ครั้นเห็นลีลาอันอ่อนช้อยของนางก็เกิดกำหนัดน้ำกามไหล นางคนธรรพเห็นดังนั้นจึงเอาใบบอนมาชอนน้ำกามไว้แล้วนำไปใส่ปากนางกาสิ ต่อมานางกาสิก็ตั้งครรภ์ หลังจากนั้นนางก็ให้กำเนิดบุตรชื่อหอรมาน

กล่าวถึงภารีและสุคริพได้ออกมาปราบควายบ้าง ภารีได้ตามควายเข้าไปในถ้ำก่อนเข้าไปภารีได้สั่งให้สุคริพปิดปากถ้ำทันทีถ้าเลือดที่ไหลออกมาเป็นเลือดใสนั้นย่อมหมายความว่า

ว่าตนตายแล้ว ครั้นสุคริพเห็นเลือดไหลออกมาจากถ้ำเข้าใจว่าพี่ตายจึงกลับไปครองเมือง ครั้นภารีออกมาได้จึงตรงเข้าไปจะฆ่าสุคริพ เพราะคิดว่าสุคริพทรยศสุคริพจึงต้องหนีออกมานั่งร้องไห้ อยู่ที่นี่ สุคริพขอให้พระยารามราชจัดการกับภารี และถ้าตนได้ครองเมืองพาราณสีตนยินดีจะนำ หลาน 3 คน มามอบให้ คือ องค์คค วรรษ และหอรมาน พระยารามราชและพระลักษณะพาสุคริพ ไปยังเมืองพาราณสี พระยารามราชให้สุคริพไปทำภารีและล่อให้เข้าไปในแดนของพระยารามราช สุคริพออกต่อสู้กับภารีจนถึงแดนของพระยารามราช พระยารามราชยิงภารีจนถึงแก่ความตาย

สุคริพพาหลานทั้งสามมามอบให้พระยารามราช พระยารามราชให้หาผู้ทำหน้าที่ ไปสืบข่าวนางสีดา องค์คคเสนหอรมาน พระยารามราชถอดแหวนให้หอรมานนำไปให้นางสีดา หอรมานนำแหวนที่พระยารามราชฝากไปให้แก่นาง หลังจากนั้นก็จุดไฟเผาलगานวอดวาย

พระยารามราชให้ระดมพลสร้างสะพานข้ามมหาสมุทร หอรมานอาสาตอกเสา และทำโครงสร้างจนสร้างสะพานเสร็จ พระยาราพณาสวรเรียกพิเภกมาทำนายชะตาเมือง พิเภก บอกว่าชะตาเมืองและตัวของพระยาราพณาสวรไม่ดีมีแต่เสีย พระยาราพณาสวรโกรธจึงขับไล่พิเภก ออกจากเมือง พิเภกไปพึ่งพระยารามราช

กล่าวถึงพระยาปิตตหุลุมได้ไปลักเอาพระยารามราชไปขังไว้ในกรงเหล็ก หอรมานช่วยพระยารามราชออกมาได้ พระลักษณะออกรบกับอินทรีชิตจนถูกศรของอินทรีชิตไป ตีตรงอยู่ที่เท้า ส่วนอินทรีชิตถูกศรของพระลักษณะตาย หอรมานอาสาไปเอายามาให้ ต่อมาพระยารามราชออกรบกับพระยาราพณาสวร พระยารามราชทราบสาเหตุที่พระยาราพณาสวรไม่ตายจาก พิเภกว่า เพราะเขามีเชื้อสายตปรโมสวร และธนูที่จะสังหารเขาได้คือ ธนูพลควาวชิระ หอรมานอาสาไปเอาธนูนั้นมา ในที่สุดพระยารามราชก็สามารถแผลงศรฆ่าพระยาราพณาสวรได้ แล้วอภิเษก พิเภกเป็นเจ้าเมืองแทน

พระยารามราชยกพลกลับนคร มีการปูนบำเหน็จแม่ทัพและส่งพระยาทั้งหลาย กลับ พระยารามราชครองเมืองอโยธยาด้วยความสุขสืบมา

วันหนึ่งขณะที่นางสีดามีครรภ์แก่ นางสนมขอร้องให้นางสีดาวาดรูปพระยาราพณาสวรให้ดู พระยารามราชเห็นรูปนั้นก็โกรธจัดต่อว่านางสีดาต่าง ๆ นานา แล้วให้เพชฌฆาตนำไปประหาร พระลักษณะอาสาประหารนาง แต่ด้วยความสงสารจึงปล่อยนางไป นางสีดาได้เดินทางไปด้วยความทุกข์ทรมานจนถึงอาศรมของพระฤๅษี พระฤๅษีรับอุปการะนางไว้ ต่อมาไม่นาน นางก็คลอดลูกชื่อว่าพระบุตร พระบุตรมีเพื่อนเล่นอีกคนหนึ่งซึ่งพระฤๅษีเสกขึ้นมาจากการวาดรูป ชื่อพระเทียมคิง

วันหนึ่งทั้งสองได้ไปเที่ยวแดนอโยธยาแล้วเดินตามแม่ค้าขายแดงเข้าเมือง หอรมานมีหน้าที่เก็บอากรตลาด เมื่อเข้าไปเก็บอากรแม่ค้าขายแดง พระบุตร พระเทียมคิงห้ามแม่ค้า

จำอากรแก่หอรมาน หอรมานไม่ยอมจึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น พระยารามราชไประงับเหตุ ได้ติดตามกุมารทั้งสองไป ทั้งสองฝ่ายสู้รบกัน แต่ก็ไม่สามารถทำอันตรายกันได้ ในตอนหลังจึงรู้ว่า เป็นพ่อลูกกัน พระยารามราชจึงนำกุมารทั้งสองเข้าเมืองไป

พระยารามราชทราบข่าวนางสีดา จึงได้แต่งขบวนพยุหยาตราออกไปรับนาง เมื่อสิ้นอายุขัยนางสีดาก็ไปเกิดเป็นนางสุชาดาตามเดิม

1.2.2 ปรัมมเหียร

ลักษณะต้นฉบับเป็นใบลานจำนวน 2 ผูก อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ดีมากมีเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ สมัยที่แตงนั้นไม่สามารถสืบสาวหาหลักฐานได้ และแม้แต่ชื่อผู้จาร และปีที่จารก็ไม่ปรากฏอักษรและถ้อยคำภาษาที่ใช้จาร ใช้อักษรลานนา และภาษาถิ่นลานนา

1.2.2.1 ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

1.2.2.2 ที่มา

จากการศึกษาที่มาของเรื่องปรัมมเหียรผู้เขียนวิทยานิพนธ์สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับการที่มาจากแหล่งเดียวกับเรื่องหอรมาน เพราะเนื้อเรื่องมีความคล้ายคลึงกันแทบทุกตอน ต่างกันบ้างก็ในส่วนของการชื่อบุคคล และตัวละครบางตัวที่หายไป เช่น ในปรัมมเหียรมีชื่ออินทมาเข้ามาเป็นต้น

1.2.2.3 วัตถุประสงค์ในการแต่ง

เรื่องปรัมมเหียรมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงธรรมให้แก่ชาวบ้านฟัง เนื้อเรื่องเป็นการกล่าวข้อสรุปเกี่ยวกับธรรมไว้เป็นข้อ ๆ แทรกอยู่ในที่ต่าง ๆ มีลักษณะเช่นเดียวกับที่ปรากฏในเรื่องหอรมานที่ยกมากล่าวไว้ข้างต้น

1.2.2.4 ลักษณะการประพันธ์

แต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว มีคาถาภาษาบาลีแทรกเป็นระยะ ๆ แต่งตามแบบนิทานคล้ายในมหานาคี ดังนี้

นโม ตสฺสสตฺถุ นโม เม สพุทฺธพุทฺธานํ นมามิหํ รัตนตุตฺยํ พุทฺธํ ธรรมํ สงฺกมฺมจํ ดังนี้
 ดูราสัปปริสะทั้งหลายอริยะเจ้าตนจักวิสัชนา สังคายนาแต่งแปลงไว้ยังตำนานนิทานปฐมกับป้อนนี้ เมื่อหัวที วตฺตกมฺมยิ ปฐมกัถกัปปัตถึนํ ยังมีพระยาตน ๑ ชื่อว่า ตัปฺปรโสมสว

ลงมาเกิดเป็นคนหัวที่วันนั้น มีอายุขึ้นได้อสงไขยปี แลลูกแห่งพระยาตปโปรมสวรนั้นมี ๓ คน ผู้ ๑ ชื่อว่า รัชตรัฐ ผู้ ๑ ชื่อว่าวิรุพะ ผู้ ๑ ชื่อว่า วิรุปักกะ เขาเกิดมาปีเดียว เดือนเดียวกัน เท่าต่างยาม เหตุว่าต่างแม่กับด้วยกัน...

(ปรัम्मเหียร : 1)

1.2.2.5 เรื่องย่อ

พระยาตปโปรมสวรมีลูกชาย 3 คน ชื่อ รัชตรัฐ วิรุพะ และวิรุปักกะ ต่อมารัชตรัฐได้ครองราชสมบัติแทนบิดา วิรุพะ ครองเมืองลังกาทวิป และวิรุปักกะครองเมืองกุรุรัฐ

พระยารัชตรัฐมีลูก 3 คน คือ ภารี สุคิบบและนางกาสิราชธิดา พระยาวิรุพะมีลูก 3 คนคืออรานาสวร ภิกกี และนางสุชาดา พระยาวิรุปักกะมีลูก 2 คน คือพระยาพราหมราช และพระลักขณะ

วันหนึ่งพระยาอรานาสวรได้เนรมิตตนเป็นพระอินทร์เพื่อไปสมสู่กับนางสุชาดา ครั้นนางสุชาดาทราบความจริงจึงขอพระอินทร์ไปจุติล่างแก่้นพระยาอรานาสวร ต่อมานางไปเกิดเป็นธิดาของพระยาอรานาสวร ปุโรหิตทำนายว่านางจะนำเคราะห์ร้ายมาให้พระยาอรานาสวรจึงนำนางใส่บาตรแล้วโยนน้ำไป มีพระฤๅษีคนหนึ่งเห็นนางเข้าจึงนำนางไปเลี้ยงไว้ ครั้นนางอายุ 16 ปี นางก็เป็นผู้หญิงที่มีความสวยงามมากจนพราหมณ์คนหนึ่งนำความงดงามของนางไปบอกพระยาเมืองต่าง ๆ จนพระยาเมืองต่าง ๆ ประสงค์ที่จะได้นางเป็นมเหสีจึงพากันยกเครื่องราชบรรณาการมาสู่ขอนาง พระฤๅษีจัดให้มีการยกขันขึ้นแต่ไม่มีใครสามารถยกขึ้นได้

กล่าวถึงพระยาพราหมราชและพระลักขณะหลังจากที่สำเร็จการศึกษาจากเมืองดักศิลา แล้วต่างพากันกลับบ้านเมืองของตน ระหว่างทางได้พบกับอาศรมของพระฤๅษี พระยาพราหมราชจึงขอยกขันด้วยและสามารถยกขึ้นได้สำเร็จ พระยาพราหมราชจึงพานางสิดากลับเมือง

พระอินทร์อยากให้นางสุชาดาสมประสงค์ในการแก้แค้นพระยาอรานาสวรจึงเนรมิตเป็นกวางขาเขยงเดินผ่านหน้านาง นางสิดาอยากได้กวางจึงขอให้พระยาพราหมราชจับให้ พระยาพราหมราชออกตามกวางและฝากนางสิดาไว้กับพระลักขณะ พระลักขณะเห็นว่าพระยาพราหมราชไปนานจนเกินไปจึงฝากนางสิดาไว้กับพระธรณี เมื่อไปพบพระยาพราหมราช พระยาพราหมราชถามนางสิดา พระลักขณะบอกว่าตนได้ฝากนางไว้กับพระธรณี พระยาพราหมราชตำหนิที่พระลักขณะไว้ใจพระธรณีจนเกินไป ครั้นพระธรณีได้ฟังดังนั้นจึงปล่อยนางสิดาเสียเป็นเหตุให้พระยาอรานาสวรสามารถอุ้มนางไปได้ เมื่อพระยาพราหมราชและพระลักขณะกลับมาไม่พบนางจึงพากันออกตามหาจนไปเจอกับสุคิบบที่นั่งร้องไห้อยูริมน้ำ สุคิบบเล่าให้ทั้งสองฟังถึงสาเหตุที่ตนต้องมาอยู่ในป่าเพราะครั้งหนึ่งมีกวางตัวหนึ่งชื่อสุรพิเทียออกอาละวาดทำร้ายชาวเมือง

นางกาสิราชธิดาซึ่งกำลังท้องแก่อาสาปราบควายแต่ก็ถูกควายขวิดจนบาดเจ็บและตาบอด นางได้ให้กำเนิดบุตรชายที่มีตัวคงอชื่อว่าองค และอีกคนหนึ่งชื่อว่าวรยศ ภารินาลูกทั้งสองของคนไปเลี้ยงไว้ นางกาสิราชธิดาไปอาศัยนอนใต้ต้นมะเดื่อแห่งหนึ่งอยู่ รอรับผลมะเดื่อที่หล่นลงมาประทังชีวิต ต่อมาภาริ และสุกิบต่างพากันไปปราบควาย ภาริผู้พี่สั่งให้สุกิบเฝ้าอยู่ที่ปากถ้ำ ส่วนภาริรับกับควายที่ในถ้ำ ภาริได้สั่งสุกิบไว้ว่าหากเห็นเลือดไหลไหลออกมาแสดงว่าเป็นเลือดของตนให้ปิดปากถ้ำเสีย ต่อมาสุกิบก็เห็นเลือดไหลไหลออกจากถ้ำก็เข้าใจว่าภาริตายแล้ว สุกิบจึงปิดปากถ้ำแล้วกลับไปครองเมือง ครั้นภาริออกมาแล้วก็โกรธสุกิบมากคิดว่าสุกิบทรยศต่อตนจึงคิดฆ่าสุกิบ สุกิบหลบหนีมาอยู่ในป่าแห่งนี้ และขอให้พระยาพราหมณ์มาช่วยภาริให้ ส่วนตนจะนำหลานทั้งสามมาถวาย คือ องค วรยศ และหอรมาน

กล่าวถึงอินทิมายังเป็นยักษ์ที่มีนิววิเศษขึ้นไปทีผู้ใดผู้นั้นต้องตาย พระยาศัตตราชประกาศหาผู้ปราบอินทิมานางคนธรรพอาสาปราบยักษ์ตนนี้โดยการแปลงเป็นนางงามแล้วหลอกให้ อินทิมารายราตามตนจนอินทิมายินยอมเพรชขึ้นไปทีกระหม่อมของตนเองจนถึงแก่ความตาย พระยาศัตตราชขอให้นางรายราให้ดู ครั้นเห็นลีลาอันงดงามของนาง พระยาศัตตราชก็เกิดกำหนด น้ำกามไหล นางคนธรรพเห็นดังนั้นจึงเอาใบบอนมาซ้อนแล้วนำไปใส่ปากนางกาสิราชธิดา ต่อมานางก็ตั้งครรภ์และมีบุตรชื่อว่าหอรมาน

สุกิบไปทำภาริรบ หลังจากนั้นพระยาพราหมณ์ก็ใช้ธนูสังหารภาริจนตาย สุกิบนำหลานทั้งสามมาถวายตามสัญญา

พระยาพราหมณ์หาผู้อาสาไปสืบข่าวนางสีดาที่ลงกา องคเสนอหอรมาน หอรมานเหาะเลยลงกาไปตกที่อาศรมของพระฤๅษี หลังจากที่พักกับพระฤๅษีกินหนึ่งแล้ว หอรมานก็ไปถวายแหวนแก่นางสีดาแล้วจึงเฝ้าลงกาจนวอดวายทันที ต่อมาพระยาพราหมณ์ได้ระดมไพร่พลสร้างสะพาน หอรมานอาสาตอกเสาและทำโครงสร้างสะพาน

พระยาราณาสวรรให้ภิกษิตตรวจดูชะตาบ้านเมือง ภิกษิบอกว่าบ้านเมืองและพระยาราณาสวรรเองจะมีเคราะห์ร้าย พระยาราณาสวรรโกรธจึงขับไล่ภิกษิตออกไป ภิกษิตไปอาศัยอยู่กับพระยาพราหมณ์ ต่อมาพระยาปิตดลุมไปลักพระยาพราหมณ์ไปไว้ที่ลงกา หอรมานอาสาไปช่วยพระยาพราหมณ์ออกมาได้ พระลักษณะอาสาออกรบกับอินทรชิต พระลักษณะสังหาร อินทรชิตได้ ส่วนตนเองก็ถูกหอกของอินทรชิตเช่นเดียวกัน หอรมานอาสาเก็บยารักษาพระลักษณะจนหาย ต่อมาพระยาพราหมณ์ออกรบกับพระยาราณาสวรรแต่ไม่สามารถเอาชนะพระยาราณาสวรรได้ ภิกษิบอกว่าต้องใช้ธนูวิเศษพิชิตพลเท่านั้น หอรมานอาสาไปเอาธนูมาให้ พระยาพราหมณ์สามารถฆ่าพระยาราณาสวรรได้ หลังจากนั้นก็ยกพลกลับเมือง

ต่อมาไม่นานนางสีดาก็ตั้งครรภ์ นางได้วาดรูปพระยารากนาสวรตามคำขอร้องของนางสนม ครั้นพระยาพราหมณ์เห็นเข้าจึงให้พระลักษณะนำนางไปประหาร พระลักษณะสงสารจึงปล่อยนางไปแล้วนำหัวใจหามาให้พระยาพราหมณ์แทน นางสีดาไปอาศัยอยู่กับพระฤๅษีคนหนึ่งและได้คลอดบุตรชื่อพระบุตร พระฤๅษีเสกขึ้นมาอีกคนหนึ่งชื่อว่าพระรูป ให้มาเป็นเพื่อนเล่นกัน นางสีดาเล่าเรื่องพระยาพราหมณ์ให้กุมารทั้งสองฟัง กุมารทั้งสองจึงพากันไปเมืองอาชุตยาเพื่อตามหาพ่อจนไปเจอกับหอรมานซึ่งมีหน้าที่เก็บภาษีตลาด หอรมานไปมีเรื่องกับกุมารทั้งสองจนถูกพระบุตรโขกศีรษะหนีออกจากพระนครไป พระยาพราหมณ์ออกมาระงับเหตุและเกิดการต่อสู้กับสองกุมารขึ้น จนในที่สุดก็ทราบว่าป่เป็นพ่อลูกกัน

พระยาพราหมณ์ให้ลูกทั้งสองไปรับนางสีดากลับมาแต่นางปฏิเสธ พระยาพราหมณ์จึงต้องไปรับนางมาเอง และกล่าวขอโทษนาง นางสีดาอภัยให้แล้วทั้งหมดก็พากันกลับเมือง ต่อมาเมื่อนางสีดาสิ้นอายุขัยนางได้ไปเกิดเป็นนางสุชาดาชายาพระอินทร์ดังเดิม

1.2.3 พรหมจักร

พรหมจักรฉบับวัดจี้เหล็ก ตำบลบ้านกลาง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ต้นฉบับเป็นใบลานจำนวน 10 ผูก อยู่ในสภาพที่ดี มีเนื้อเรื่องครบถ้วนตั้งแต่ต้นจนจบ จารด้วยอักษรลานนาในปีพ.ศ.1227 ตรงกับ พ.ศ.2408

1.2.3.1 ผู้แต่ง อริยภิกขุ และสามเณรกาวิโล

1.2.3.2 ที่มา

จากการศึกษาเรื่องพรหมจักรต้นนิษฐานว่าน่าจะมีที่มาจากรามเกียรติ์ของไทย เพราะโครงเรื่องใหญ่จะคล้ายคลึงกับรามเกียรติ์นับตั้งแต่พระยาพรหมจักรยกธนู พระยาพรหมจักรตามกวาง พระยาวิโรหาลักนางสีดา พระยาพรหมจักรได้วานรคือพระยาไวยนทราชเป็นพันธมิตร มีการจองถนนผู้จองคือหรมาร พระยาพรหมจักรได้พิเภกเป็นที่ปรึกษาจาก และมีการทำสงครามระหว่างฝ่ายพระยาพรหมจักรกับฝ่ายยักษ์

อาจารย์สิงหะ วรรณสัยกล่าวว่า เป็นนิทานชาดกที่อาศัยเค้าเรื่องมาจากเรื่องรามเกียรติ์ ดังความว่า

ชาดกเรื่องพรหมจักรนี้ เป็นเรื่องที่อาศัยเค้าเรื่องมาจากรามเกียรติ์ แต่นักปราชญ์ลานนาไทยได้ดัดแปลงแก้ไขให้เหมาะสมแก่สภาพเป็นภาคธรรม คือมุ่งยกย่องพระโพธิสัตว์

พยายามหลีกเลี่ยงตอนที่พระโพธิสัตว์จะต้องฆ่าคนหรือสัตว์มักจะให้เป็นหน้าที่ของธรรมชาติหรือคนอื่นจัดการแทนด้วยเหตุนี้จึงแปลกกว่าเรื่องรามเกียรติ์ที่เราเคยเรียนกันในเรื่องนี้ มีหลายท่านมุ่งสอนธรรมะ มุ่งสอนถึงผลบุญหรือผลบาปที่คนได้ประกอบขึ้น ถ้าพูดในด้านของคำสอน เราจะได้รับมากกว่าที่เราเคยเรียนมา ทั้งนี้เพราะท่านแต่งเป็นรูปชาดก (พรหมจักร : 2)

1.2.3.3 วัตถุประสงค์ในการแต่ง

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์คิดว่าเรื่องพรหมจักรคงมีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนพระธรรมดังมีเหตุการณ์กล่าวไว้ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เขตวนาราม แขวงเมืองสาวัตถี พระองค์ได้แสดงเทศนาแก่สาวก เพื่อชี้ให้เห็นว่าผลกรรมที่บุคคลได้กระทำไว้แล้วจะติดตัวไปตลอดเวลาที่เขาเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร²⁵ ในเรื่องได้ กล่าวถึงวิบากกรรมหลายอย่างที่ตัวละครต่าง ๆ ได้รับในปัจจุบันชาติและได้ชี้ให้เห็นบุญกรรมของตัวละครในอดีตชาติ อันเป็นมูลเหตุของวิบากกรรมนั้น ๆ ไว้เป็นอุทาหรณ์หลายแห่ง

1.2.3.4 ลักษณะคำประพันธ์

แต่งเป็นร้อยแก้ว มีคาถาภาษาบาลีแทรกเป็นระยะ ๆ แต่งตามแบบนิทานชาดก²⁶ ส่วนนวนภาษาบางตอนกววน และติศรูปไวยากรณ์บาลี ดังที่อาจารย์สิงฆะ วรรณสัย กล่าวไว้ว่า

เข้าใจว่าต้นฉบับเดิมคงแต่งเป็นภาษาบาลีแล้วมีคนนำมาแปลเป็นภาษาล้านนาไทย เพราะบางตอนยกบาลีมาดั่งยาวมาก แล้วจึงเริ่มแปล อนึ่งสำนวนแปลก็ติดอยู่ในรูป

²⁵สิงฆะ วรรณสัย, พรหมจักร (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2522), หน้าคำชี้แจง.

²⁶นิทานชาดก เป็นนิทานที่แสดงเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ลักษณะของนิทานชาดกจะมีโครงสร้าง คือ ส่วนแรกจะเป็นบทปรารภเรื่อง เป็นการอ้างถึงที่มาของนิทานชาดกเรื่องนั้น ๆ เนื้อเรื่องเป็นการเล่าถึงพฤติกรรมและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวเอกของเรื่องที่อ้างว่าเป็นพระโพธิสัตว์ และส่วนสุดท้ายคือบทประชุมชาดกเป็นบทส่งท้ายเรื่องจะกล่าวถึงพระโพธิสัตว์มาเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะหรือพระพุทธเจ้า

ไวยากรณ์บาลี บางที่เราอ่านเกือบไม่เข้าใจ ต้องกลับไปอ่านซ้ำ หรืออาจเป็นส่วน
ภาษาถิ่นภาษาไทยโบราณก็ได้

(พรหมจักร : 1)

ในการแต่งมีภาษาบาลีนำในบางตอน เป็นชาดกที่แต่งด้วยร้อยแก้ว
ดังตัวอย่าง

นโม ตสฺสสตฺถุ อิทํ สตุถา สวตฺถิยํ อุปนิสฺสาย เชนวเน วิหรณฺโถ เทวทตฺตํ อาร
พุท กเถสิฯ สารโว พิงฺคุราสฺสปริสํสํทํหลาย สตุถา อันว่า สัพพัญญู พระพุทธเจ้าแห่ง
เรา เมื่อยังอยู่สำราญในป่าเชตวันราม ก็อาศรัยแข่งเมืองสาวดี หื้อเป็นที่โคจรคาม แล้ว
ก็ปรารภซึ่งเทวทตฺตเถร หื้อเป็นเหตุแก่พระธัมมเทสนา อันอาจารย์เจ้าหากเขวคค
หมายด้วย อาทิ บาทต้นคาถาว่า “ ภทฺเท สธิมฺมา วรฺวณฺนาเทติ ” นี้แล

(พรหมจักร : 1)

ในตอนจบมีบทประชุมชาดก ดังความว่า

...ส่วนอันว่าพระยาวิโรหาลังกา ผู้มาลักเอานางผู้เป็นเมียพรหมจักร
และซำยังธนูมาถูกตีนพระยาพรหมจักรวันนั้น คือ หากมาได้ท่านเทวทตฺตเถร
ผู้ใจบาป...พระยาตนเป็นพ่อเจ้าพรหมจักรวันนั้นก็ได้พระยาสิสุทโธทนะ ผู้เป็น
พ่ออุพระคตาคะในกาลบัดนี้แล...อันว่านางเทวีสีดานั้นคือหากได้นางโยธรา
พิมพ์างมแ่งตนเป็นแม่เจ้าราหุลเถรในกาลบัดนี้แล...

(พรหมจักร : 168)

สำนวนโวหารในเรื่อง พรหมจักร บางตอนมีลักษณะสัมผัสคล้ายคำประพันธ์
ประเภทร้อย เช่น

ป่าไม้และสลอกห้อยราวเขา ไปดราบต่อเข้าถึงคำ ก็พราเชานอนในป่าใหญ่ ใน
เมื่อนั้นสองหน่อไธ้ ก็ชวนกันคั่นเมือหน้า คั่นถึงรุ่งแจ้งสายฟ้า พระอาทิตย์ขึ้นมา
ราชปุตดาทั้งสองก็วิ่งไปเข้าป่าทันที

1.2.3.5 เรื่องย่อพรหมจักร

ครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับ ณ เขตวนาราม เมืองสาวัตถี พระองค์ได้ทรงเทศนาเรื่องอดีตชาติคราวเสวยพระชาติเป็นพรหมจักร เพื่อให้พุทธสาวกทราบว่าแม้ในครั้งกระนั้น พระเวทศักดิ์เคยยังธนูถูกที่พระบาทของพระพุทธองค์ เทศนาของพระองค์มีดังนี้

พระยาวิโรหารครองราชสมบัติในเมืองลงกา มีมเหสีชื่อกัญจนเทวี ต่อมาเมื่อพระบุตรจุติมาเกิดเป็นบุตร ชื่อว่า วิโรหาราชกุมาร วิโรหาราชมีน้องชื่อนันทกุมาร ต่อมาวิโรหาราชกุมารได้อภิเษกกับนางเกสี ส่วนนันทกุมารอภิเษกกับกุมาริณี เมื่อพระยาผู้พ่อตาย วิโรหาราชกุมารได้ครองราชสมบัติแทน นันทกุมารได้เป็นอุปราช วันหนึ่งพระยาวิโรหาราชไปเยี่ยมชมสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้พบกับนางสุธรรมามเหสีของพระอินทร์ พระยาวิโรหาราชแอบเนรมิตเป็นพระอินทร์เข้าหานาง ในตอนที่พระอินทร์ไม่อยู่ ครั้นทราบความจริง พระอินทร์จึงให้นางสุธรรมมาไปเกิดในโลกมนุษย์ เพื่อแก้แค้นพระยาวิโรหาราช ต่อมานางก็เกิดเป็นธิดาของพระยาวิโรหาราช ชื่อว่า รัตนสีดา โหรทำนายว่านางจะนำความพิวาศให้แก่บิดา พระยาวิโรหาราชให้นางไปลอยแพเสียตามคำแนะนำของโหร แพลอยไปติดอยู่ที่เกาะแห่งหนึ่ง พระยาจึงคนหนึ่งไปอาบน้ำได้ยินเสียงจึงนำกุมารไปเลี้ยงไว้ ครั้นนางรัตนสีดาเจริญวัยขึ้นถึง 15 ปี นางมีรูปร่างงดงามมาก

กล่าวถึงเมืองพาราณสี มีพระเจ้าแผ่นดินที่มีความทรงธรรม ชื่อ พรหมทัต มีมเหสีชื่อ สุกันธเกสี พระเจ้าพรหมทัตมีโอรส 2 องค์ คือ พระยาพรหมจักร และพระรามจักร เมื่อทั้งสองอายุได้ 16 และ 15 ปี ได้ลาบิดาไปศึกษาศิลปศาสตร์ที่เมืองคัสสิลา จนสามารถจบวิชาชั้นสูงภายในเดือนหนึ่ง ระหว่างทางที่กลับนครทั้งสองได้ช่วยพระยาครุฑเอาชนะน้องซึ่งมีเรื่องวิวาทกัน พระยาครุฑสัญญาจะช่วยพระยาพรหมจักรในอนาคต ถ้าพระยาพรหมจักรมีเรื่องเดือดร้อน

เมื่อเดินทางถึงพระนคร พระเจ้าพรหมทัตทำพิธีราชาภิเษกพระยาพรหมจักรขึ้นครองราช ต่อมาพระยาพรหมจักรได้คืนราชสมบัติให้แก่รามจักรเพื่อไปตามหานางกัญจน วันหนึ่งมีพรานชาวลังกาไปล่าสัตว์บริเวณอาศรมของพระยาพรหมจักร ปรานได้เห็นความงามของนางสีดา แล้วจึงนำข่าวไปแจ้งให้พระยาวิโรหาราชทราบ ระหว่างทางเดินกลับได้แจ้งข่าวแก่นางบรรดาพ่อค้า และท้าวพระยาทั้งหลาย ท้าวพระยาทั้งหลายรวมทั้งพระยาวิโรหาราชจึงนำบรรณาการไปสู่ขอนางสีดาเป็นมเหสี

พระยาพรหมจักรให้บรรดาท้าวพระยาภักศ แต่ไม่มีใครสามารถยกได้ พระยาเหล่านั้นต่างพากันกลับเมือง เว้นแต่พระยาวิโรหาราชเท่านั้นที่ยังพยายามหาโอกาสจะลักนาง

พระยาพรหมจักรเดินทางหานางกัญจนไปพบกับยักษ์ตนหนึ่ง พระยาพรหมจักรได้ต่อสู้กับยักษ์ ยักษ์ขอแลกชีวิตด้วยลูกแก้ววิเศษ ซึ่งอมแล้วทำให้มองไกลถึง 100 โยชน์ นอกจากนั้นยังบอกให้ทราบเรื่องนางสีดาด้วย พระยาพรหมจักรเดินทางไปยังอาศรมพระยาพรหมจักร พระยาพรหมจักรให้

ขึ้นสายธนู พระยาพรหมจักรก็ทำได้ง่ายดาย หลังจากนั้นพระยาพรหมจักรและคณะพานงสีดา กลับพระนคร พระยาวิโรหาราชเนรมิตดวงทองให้เดินผ่านพระยาพรหมจักร ครั้นพระยาพรหมจักรตามไปยังกวาง พระยาวิโรหาราชก็แปลงเป็นพระฤๅษีเข้าไปลักนางไป พระยาครุฑเห็นพระยาวิโรหาราชอุ้มนางสีดาผ่านมาจึงเข้าขัดขวาง และถูกพระยาวิโรหาราชทำร้ายบาดเจ็บ ฝ่ายพระยาพรหมจักรได้กลับไปแจ้งเรื่องให้พระฤๅษีทราบ พระฤๅษีบอกทางไปลงกาให้ทราบ

พระยาพรหมจักรเดินทางตามหานางจนมาพบกับพระยาครุฑ พระยาพรหมจักรเสกมนตร์รักษาพระยาครุฑ แล้วเดินทางต่อไปจนพบพระยาภาวีนทราชที่อยู่ในถ้ำกับเมียลิง และบุตรชื่อหรรษา พระยาภาวีนทราชเล่าว่าเขาเป็นน้องพระยาภาวีสวราช ครั้งหนึ่งพระยาควายตัวหนึ่งได้ฆ่าลูกของตนเองทุกตัวที่เป็นตัวผู้ แต่มีนางควายตัวหนึ่งได้ไปแอบตกลูกไม่ให้พระยาควายรู้ เมื่อลูกควายโตขึ้นจึงไปรบกับพ่อและขวิดพ่อตาย หลังจากนั้นลูกควายก็มีใจฮึกเหิมเที่ยวอาละวาดเหยียบย่ำข้าวกล้าของประชาชนเสียหาย พระยาภาวีสวราชทราบได้ออกไปปราบควาย ควายหนีไปหลบอยู่ในถ้ำ พระยาภาวีสวราชสั่งให้เสนาอำมาตย์สังเวยเลือดที่ไหลออกมา ถ้าเห็นเลือดใส่ให้ปิดปากถ้ำ เลือดควายไหลไปปนกับน้ำทำให้กลายเป็นสีแดงใส เสนาอำมาตย์เห็นเช่นนั้นจึงเอาหินปิดปากถ้ำ และขอให้พระยาภาวีนทราชขึ้นครองเมือง พระยาภาวีสวราชโกรธมากไล่พระยาภาวีนทราชออกจากเมืองโดยไม่ฟังเหตุผล พระยาภาวีนทราชขอให้พระยาพรหมจักรมาพระยาภาวีสวราชแล้วตนจะช่วยพระยาพรหมจักรติดตามนางสีดา หากได้ราชสมบัติเมืองกาฬิงคเดิมทั้งสองตกลงช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แล้วพากันเดินทางเข้าเมืองกาฬิงค พระยาพรหมจักรประหารพระยาภาวีสวราช พระยาภาวีนทราชได้ครองเมืองเดิม พระเจ้าพรหมทัตส่งกองทัพไปช่วยพระยาพรหมจักรตามสารที่พระยาพรหมจักรมีไปถึง ส่วนพระยาภาวีสวราชคนใหม่ก็ระดมพลช่วยพระยาพรหมจักร เมื่อกองทัพพร้อมแล้ว พระยาภาวีสวราชให้กำหนดเคลื่อนทัพ พระยาพรหมจักรร่วมเดินทางไปกับมังมหานพบุรุษ หรรษาอาสาซ่อมสะพานขาด หรรษาลงไปมาจระเข้แล้วซ่อมสะพานจนเสร็จ ขณะที่หรรษาซ่อมสะพานอยู่นั้นนางนาคมาลิกาลูกสาวพระยานาคได้ดื่มน้ำผสมเหงื่อและปัสสาวะของหรรษาจนตั้งครรภ์ ลูกสาวพระยานาคนำความไปแจ้งให้พ่อทราบ พระยานาคขึ้นมายุ แต่ถูกพระยาครุฑโฉบบินไปรอบเมืองลงกา พระยาวิโรหาราชเห็นจึงยิงพระยาครุฑ พระยาครุฑนำความไปเล่าให้พระยาพรหมจักรฟัง

พระยานาคอาสาพระยาวิโรหาราชรบ ฝ่ายพระยาพรหมจักรได้ส่งหรรษาไปสืบข่าวนางสีดาในเมืองลงกา หรรษาทะยานเลยเมืองลงกาไปลงอาศรมของพระฤๅษีตนหนึ่ง พระฤๅษีให้ค้างคืนก่อน ครั้นหรรษานกินอาหารเช้าแล้ว พระฤๅษีจึงบอกทางไปลงกาให้หรรษา

หรรษาไปพบนางสีดา แสดงตัวให้นางทราบ และมอบสารที่พระยาพรหมจักรฝากให้นางสีดา หรรษาเข้าเมืองลงกาบุกเข้าไปที่ประชุมของพระยาวิโรหาราช ทหารเข้ามาจับหรรษา

แล้วประหารด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ไม่อาจฆ่าหรมารได้ ในที่สุดจึงเอาหญ้าคาพันกายหรมาร แล้วจุดไฟเผา หรมารเลยถือโอกาสเผาลงกาจนพินาศไป เสร็จแล้วจึงกระโดดลงทะเลดับไฟที่ตัวแล้วจึงเหาะไปหาพระยาพรหมจักร

พระยาวิโรหาราชทำพิธีเช่นสรวงผีอารักษ์ประจำเมือง เพื่อให้ช่วยรักษาบ้านเมือง แล้วยกทัพไปตั้งรับกับศึกของพระยาพรหมจักร ทัพฝ่ายพระยาพรหมจักรเห็นเช่นนั้นก็ระดมพลเข้าตีทุกด้าน การสู้รบยืดเยื้อไปถึง 10 เดือน พระยานาคอาสาพระยาวิโรหาราชไปจับพระยาพรหมจักรไปขังไว้ในเมืองของตน หรมารไปช่วยพระยาพรหมจักรออกมาได้ หรยี่ลูกของหรมารที่เกิดจากลูกสาวของพระยานาคเข้าขัดขวาง แต่สุดท้ายก็รู้ว่าเป็นพ่อลูกกัน

ต่อมาพระยาวิโรหาราชเหาะไปทำพระยาพรหมจักรรบ พระยาวิโรหาราชแผลงศรไปถูกเท้าของพระยาพรหมจักร หรมารไปเอายาที่คอยจิกดวงป्लीมาทาจนหายเจ็บปวด พระยาพรหมจักรและพระยาภาสิวราชถามนันทะถึงวิธีเอาชนะเมืองลังกา นันทะบอกว่าจะต้องข่มฤทธิ์พระยาวิโรหาราชโดยการฆ่าราพณาสูรขณะกลายเป็นร่างมกนิของเข่นและผู้ที่จะสังหารพระยาวิโรหาราชได้จะต้องเป็นคนไม่เคยเห็นสตรีมาแล้ว 3 ปี ซึ่งคน ๆ นั้นคือ รัมมจักร

เมื่อทุกอย่างพร้อมหรมารไปยืมธนูทิพย์ของนางยักษ์มาให้รัมมจักร รัมมจักรฆ่าราพณาสูรตาย วันรุ่งขึ้นรัมมจักรออกรบกับพระยาวิโรหาราช รัมมจักรฆ่าพระยาวิโรหาราชตาย พระยาพรหมจักรไปรับนางสีดาที่ปราสาทคำกลับเมืองพาราณสี

ต่อมาวันหนึ่งขณะที่พระยาพรหมจักรออกไปประพาสสวน นางสนมอ่อนวอนให้สีดาวาครูปพระยาวิโรหาราช พระยาพรหมจักรเห็นรูปที่นางวาดก็จับไถ่ นางไปทันที ขณะนั้นนางสีดามีครรภ์แก่ด้วย

นางสีดาได้ไปอาศัยอยู่กับพระอินทร์ ซึ่งได้เนรมิตปราสาทให้นางอยู่ ไม่นานนางก็ประสูติพระโอรส

ส่วนเมืองพาราณสี ตั้งแต่นางสีดาหนีไปเมืองกลับคูเจียบเหงา พ่อค้าต่างเมืองไม่มาค้าขาย นางสนมที่ขอให้นางสีดาวาครูปพระยาวิโรหาราชได้ไปขอมรกับพระยาพรหมจักรว่านางเป็นผู้อ่อนวอนให้ สีดาวาครูปเอง พระยาพรหมจักรคิดหาวิธีสืบหานางสีดา โดยการปล่อยม้าอุปการ ครั้นนางสีดาเห็นม้านางก็จับผูกไว้ สารทิเห็นนางสีดาอยู่ในปราสาทก็กลับไปแจ้งให้พระยาพรหมจักรทราบ พระยาพรหมจักรอ่อนวอนให้นางกลับเมืองถึง 3 ครั้ง นางจึงยอมกลับ

ถึงพระนครแล้วมีการสมโภชนางสีดา มีการขนานนามบุตรของนางสีดาว่า พิมพาวัตติกุมาร ต่อมาพระอินทร์ก็นำนางแก้วจากอูตตรกูรทวีปคือนางสุคันโธมาให้พระยาพรหมจักรแล้วอภิเษกพระยาพรหมจักรเป็นพระยาจักรพรรดิราช ส่วนรัมมจักรได้เป็นพระยานางสุคันโธได้ประสูติพระโอรส ชื่อ สุวรรณพิมพา कुमारเป็นที่รักของบิดา มารดายิ่งนัก

พระยาจักรพรรดิราชปกครองบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ท้าวพระยาทั้งหลายนำบรรณาการมาถวายมิได้ขาด

1.2.4 ลังกาสิบโท

ในการแปลเรื่องลังกาสิบโท ดัชนีฉบับที่ใช้ในการศึกษานี้เป็นฉบับแปลแบ่งออกเป็นสองเล่ม เล่มแรกหนา 292 หน้า เล่มหลังหนา 358 หน้า เป็นฉบับซ่อมแซม ลังกาสิบโทเป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่ชาวไทยลือนิยมฟังกันมาก ม. ศรีบุษราได้รับการเอื้อเฟื้อดัชนีฉบับจากศาสตราจารย์ วุฒิชัย หุ่น สถำบันชนชาติ คุณมิ่ง ชุนนาน ซึ่งชาวไทยลื้อ เรียกลังกาสิบโทว่า “คำขับลังกาสิบหัว”²⁷

1.2.4.1 ผู้แต่ง ปราชญ์ชื่อผู้แต่ง 4 ท่าน คือ

1. เท่าชินแซ่ง
2. เท่าชินกิน
3. เท่าจื้อท้าว
4. เท่าเวินซ้อ

1.2.4.2 ที่มา

จากการศึกษาที่มาของเรื่องลังกาสิบโทพบว่าเรื่องลังกาสิบโหนดมีที่มาจากเรื่องรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ ดังนี้

1. รามเกียรติ์พม่า เช่น ในเรื่องของกวางทองที่มัลลีนางสีดาเป็นรากษส เกิดขึ้นในตอนที่มีพระรามแผลงศรไปถูกกวางกลายเป็นรากษสหายตัวไป ความจริงแล้วรากษสตนนี้ คือ พี่สาวของทศกัณฐ์นั่นเอง²⁸ ในเรื่องลังกาสิบโทเปลี่ยนจากรากษสเป็นยักษ์แทน

2. รามเกียรติ์เบงกาลี ฉบับเกียรवास ในตอนที่กล่าวถึงคนที่จะสังหารอินทรชิตให้ตายได้จะต้องเป็นคนที่ไมกินไมนอนและไม่ได้เห็นหน้าผู้หญิงมาเป็นเวลา 14 ปี²⁹ ในลังกาสิบโทคนที่สามารถฆ่าอินทรชิตได้จะต้องไม่เคยมองเห็นผู้หญิงเป็นเวลา 12 ปี ซึ่งคน ๆ นั้นก็คือเจ้าลคนา นั่นเอง

²⁷ ม.ศรีบุษรา [นามแฝง], ลังกาสิบโท (วรรณกรรมของไทยลื้อ) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2534), คำนำ.

²⁸ เสฐียร โกเศศ [นามแฝง], อุปกรณ์รามเกียรติ์, 202 – 203.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 103.

3. รามเกียรติ์มลายู มีรายละเอียดในบางอนุภาคที่คล้ายคลึงกัน เช่น อนุภาคเกี่ยวกับการกินผลไม้ ในเรื่องลังกาสิบโหจะคล้ายกับรามายณะมลายู ในตอนที่เทพสมต้องการให้กุมาริ อวตารไปผลาญพญายักษ์ ชื่อ มัศรายานานาจึงเสกกุมาริ กุมาริเป็นผลไม้สวรรค์ผลหนึ่ง เทพสมา ขว้างผลไม้ซีกหนึ่งไปตกในพานพระศรีท้าวกะมัศรายา มเหสีชื่อตะวันตกะวันประตริมารุดาก็เสวยผลไม้ซีกหนึ่งนั้นต่อมานางก็มีครรภ์และประสูติพระโอรส คือ พระราม ส่วนผลไม้ซีกหนึ่งนางตะวันตกะวันประตริมารุดานา มเหสีท้าวมัศรายานานาได้เสวยก็มีธิดาแต่อนุชาท้าวมัศรายานานาทำนายว่ามีลักษณะเป็นกาลกนิ ท้าวมัศรายานานาจึงจำต้องนำธิดาไปฝังไว้ในป่าใกล้ภูผพระฤๅษี

ในฉบับลังกาสิบโหอนุภาคการกินผลไม้เกิดจากนางกฤติชิดาไปหามะม่วงถวาย พระพรหมตอนอยู่ในป่า ครั้งแรกนางถวาย 10 ผล นางจึงให้กำเนิดกุมมจัก (ทศกัณฐ์) ครั้งที่ 2 มะม่วงตกถูกฝุ่นนางเอาไปถวายโดยมิได้ล้างจึงกำเนิดบุตรชายตัวดำชื่อ คุณนภา (กุมภกรรณ) ครั้งที่ 3 นางล้างมะม่วงจนสะอาดนางได้กำเนิดลูกชื่อ ปิยสา (พิเภก)

1.2.4.3 วัตถุประสงค์ในการแต่ง

เพื่อใช้ในโอกาสที่มีงานพิธีต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมในราชสำนัก หรือในใช้ในการ ร้องโต้ตอบกันของหนุ่มสาวเพื่อเกี่ยวพากันโดยใช้คำจับเป็นคำเกี่ยว ชาวไทยลือนิยมฟังคำจับกัน มาก

1.2.4.4 ลักษณะคำประพันธ์

ลังกาสิบโห หรือ คำขัปลังกาสิบหั่วแต่เดิมนั้นคงจะอยู่ในรูปแบบชาดกมาก่อน ต่อมาจึงเกิดการคลี่คลายทางรูปแบบมาเป็นคำขัปล ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับ “รายยาว” ในคำเทศน์ มหาชาติ

เจริญ มาลาโรจน์³⁰ ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องวิเคราะห์คำขัปลังกาสิบหั่วของไทยลื้อ ได้วิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์โดยกล่าวว่า

ลังกาสิบโหเป็นร้อยกรองหรือกวีนิพนธ์ ลักษณะคำประพันธ์ของลังกาสิบโหจะเป็นคำขัปลมีดังนี้

³⁰เจริญ มาลาโรจน์, “วิเคราะห์วรรณกรรมไทยลื้อเรื่องคำขัปลังกาสิบหั่ว” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาจารึกตะวันออก บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529).

แบ่งข้อความออกเป็นวรรค แต่ละวรรคจะมี 7 – 12 พยางค์เป็นส่วนมาก แต่หากวรรคใดมีคำประกอบต้นวรรค และคำประกอบท้ายวรรค วรรคนั้นอาจมีจำนวนพยางค์มากถึง 16 – 18 พยางค์

คำประกอบต้นวรรคมักจะได้แก่คำว่า ฟิงเทอะ เทื่อนี้ ยามนั้น ประกอบท้ายมักจะได้แก่คำว่า ะนา ชายเฮย ก่อนเนอ ก่อนทอน แด่ทอน เป็นส่วนมาก

การส่งสัมผัสระหว่างวรรคไม่เคร่งครัดนัก คำส่งสัมผัสจะเป็นคำสุดท้ายที่ไม่ใช่คำประกอบท้ายวรรค

การรับสัมผัสจะรับในพยางค์ที่ 1 – 7 โดยไม่นับคำประกอบต้นวรรค หรือบางครั้งอาจจะไม่มีสัมผัสเลยก็ได้

ตัวอย่างลักษณะคำประพันธ์ของคำขับ

ฟิงเทอะยอดที่บัวคำผยกกลางหนองกามมอนลาดน้ำ , แม่ด้วแก้มย่องช้า
 เหวเลี่ยมไหลใจชายเรย , ปางนี้พี่จะไขไปด้วยนิทานหลังแต่ก่อน , จาส่อนหื้อเพื่อนรู้ด้วย
 คำลังกา , ตามบาลีออกธรรมเล่าไว้ , พอดังส้อมดอกไม้หอมแผ่เมืองไท , คำไปทางใด
 เพื่อนหากลือชะช้า คำวหากก็ยาวแท้เหมือนน้ำแม่กว้างสมุทรใหญ่สาคร บัดนี้กลอนคำมีหลวงหลาย

1.2.4.5 เรื่องย่อ

เมืองลังกามีเจ้าเมืองชื่อว่าอิลัมพา มีมเหสีชื่ออังกติเทวี ต่อมานางให้กำเนิดธิดาชื่อนางกุตติธิดา เมื่อนางอายุได้ 16 ปี ท้าวอิลัมพาคิดจะหาคู่ครองให้ นางกุตติธิดาไม่เห็นด้วยจึงหนีบิดาไปอาศัยอยู่กับพระฤๅษีตนหนึ่ง พระพรหมเสด็จลงมาหานางกุตติธิดาและแนะนำให้นางขอบุตรจากพระองค์ นางกุตติธิดาไปหามะม่วงมาถวายพระพรหม จนนางให้กำเนิดบุตร 3 คน คนแรกชื่อว่าพญาภูมมจัก คนที่สองชื่อคุณนภา คนที่สามชื่อปิยสา พระพรหมประทานพรแก่พญาภูมมจักให้มีอำนาจสยบโลกทั้งสามได้ยกเว้นแต่พระโพธิสัตว์ ลิงเผือก และธนูอัศจรรย์ แล้วประทานธนูสายใจให้แก่พญาภูมมจัก พระพรหมประทานหอกวิเศษให้คุณนภา และประทานดินสอกับกระดานโหรให้ปิยสา

ต่อมาท้าวอิลัมพาก็จัดขบวนไปรับบุตรและหลานกลับเมือง แต่นางกุตติธิดาต้องการบำเพ็ญบุญต่อไป ให้นุตรทั้งสามกลับไปพร้อมกับท้าวอิลัมพาที่เมืองลังกา ท้าวอิลัมพากับนาง

อังกติเทวีอ่อนวอนจนนางกุติรีดาใจอ่อน ทั้งหมดจึงไปลาพระฤๅษีกลับเมืองลังกา ท้าวอิธัมพาอภิเษกพญามุจกักรักเป็นเจ้าเมือง ท้าวอิธัมพาไปสู่ขอนางสุวันนีลูกสาวท้าวคนธพัทธ์มาเป็นชายา ต่อมาพญามุจกักรักก็คิดถึงอสุรและนางนาคซึ่งตนเคยพบในคราวจับรถทิพย์ท่องจักรวาล จึงลงไปหานางสุคันทาที่เมืองอสุร และนางมันทาที่เมืองนาค ต่อมานางสุคันทาให้กำเนิดบุตรชื่อ เมกคะ และนางมันทาให้กำเนิดไฟมไลคัน นางสุวันนีให้กำเนิดไวยลาบ คุณนภาแต่งงานกับยักษ์ตนหนึ่งมีบุตรสองคนชื่อกุมพพากับกัมพพิ

กล่าวถึงท้าวอสุรพ่อตาของพญามุจกักรักได้ยกพลขึ้นไปสู้รบกับเทวดาทุกปีในปีที่เมกคะอายุ 16 ปี เจ้าเมกคะก็ขึ้นไปช่วยอสุรรบด้วย พระอินทร์เป็นฝ่ายพ่ายหนีไป พญามุจกักรักจึงขนานนามใหม่ว่า อินทลิดา

วันหนึ่ง พญามุจกักรักขี่รถทิพย์ไปสวนลมนางลิดา ซึ่งรักชาติที่ต้นนารีผล นางลิดาฆ่าตัวตายในกองไฟพร้อมกับอาฆาตว่าจะกลับมาฆ่าพญามุจกักรัก หลังจากนั้นพญามุจกักรักก็มีเรื่องกับปลีโมกจนพญามุจกักรักยอมแพ้ขอเป็นไมตรีด้วย

กล่าวถึงเมืองรถลล ท้าวรถลลมีชายาสามคนชื่อนางสุคันทิ สุมิตา และนางเกสิตามลำดับ ท้าวรถลลเป็นเพื่อนกับพระอินทร์ หลายปีผ่านไปพระอินทร์ได้รับกับอสุร ท้าวรถลลไปช่วยพระอินทร์ขับไล่อสุรจนถูกปลายดาบอสุรเฉือนนิ้วก้อย เมื่อกลับมานางเกสิเป็นผู้รักษา ท้าวรถลลพอใจมากจึงให้สัญญาว่าหากบุตรที่เกิดกับนางเกสิเป็นชายจะยกลูกให้ครองเมือง

วันหนึ่งท้าวรถลลมาเที่ยวป่า พระฤๅษีเฝ้ากล้วยให้สองผล ท้าวรถลลนำมาให้นางสุคันทิผลหนึ่ง นางเกสิผลหนึ่ง นางทั้งสองได้แบ่งให้นางสุมิตาคนละครึ่ง ต่อมานางทั้งสามเริ่มตั้งครรภ์

กล่าวถึงพญามุจกักรักซึ่งประพาศิตรีตจนเทวดาพากันหนี พระอินทร์ให้เทวบุตรองค์หนึ่งไปจุติในท้องนางสุมิตา และให้น้องและเทวบุตรอื่น ๆ จุติไปเป็นลิงเผือกในเมืองกิสา

นางสุมิตาให้กำเนิดบุตรชายสองคนชื่อ เจ้าลัมมา และเจ้าลคณา นางเกสิให้กำเนิดภาดรา นางสุคันทิให้กำเนิดเจ้าสัตุฎา

กล่าวถึงนางลิดากำเนิดอีกครั้งเป็นนารีผล พญามุจกักรักเอานางใส่หีบปล่อยลงน้ำหีบไหลไปถึงเมืองกันนกา ท้าวกันนกาเป็นผู้เลี้ยงดูนางลิดาจนเติบโตพออายุ 16 ความงามของนางก็ลือไปทั่ว ท้าวกันนกาจัดให้มีการชิงขัน หากใครชิงได้จะได้นางเป็นคู่ครอง พญามุจกักรักทราบข่าวความงามของนางก็มาขอชิงขันด้วย แต่ไม่สามารถจะชิงได้

กล่าวถึงพระฤๅษีตนหนึ่งได้รับความรำคาญจากกาจึงให้เจ้าลัมมาไปปราบ เจ้าลัมมากำราบกาโดยไม่ฆ่า วันหนึ่งพระฤๅษีไปบิณฑบาตที่เมืองกันนกา พระฤๅษีทราบข่าวว่ามีการชิงขันทหาคู่ครองนางลิดา จึงกลับไปพาเจ้าลัมมาชิงขันด้วย เจ้าลัมมาสามารถชิงขันได้

เจ้าลัมมาเขียนสารไปบอกท้าวรถลต ท้าวรถลตจึงยกขบวนเครื่องบรรณาการมาในการอภิเษกสมรสครั้งนี้พญาภุมมจักไม่ยอมจึงช่มคอยดักชิงนางสีดาแต่เพียงลำพัง แต่เมื่อได้ต่อสู้กับเจ้าลัมมาแล้วพญาภุมมจักกลับพ่ายแพ้ต้องหนีไป

เจ้ารถลตคิดจะให้เจ้าลัมมาครองเมือง นางเกสทิทวงสิทธิ์การครองเมืองให้แก่เจ้าภาลดา เจ้าลัมมาเกรงจะเกิดเรื่องวุ่นวายจึงขออนุญาตบิดามารดาไปบวชในป่าเป็นเวลา 12 ปี พร้อมทั้งเจ้าลคณาและนางสีดา

ท้าวรถลตให้คนไปตามทั้งสามกลับมา เมื่อลูกไม่ยอมกลับ ท้าวรถลตก็เลยสิ้นพระชนม์ เจ้าภาลดา สัตตูกาและแม่ทั้งสามจัดขบวนไปรับเจ้าลัมมา เจ้าลัมมาไม่ยอมกลับให้แต่รองท้าววิเศษของท้าวรถลตมาแทน

พระฤๅษีคนหนึ่งบำเพ็ญพรตหมื่นปี นกศิวเมษซึ่งทำรังในหนองพุดว่าเป็นเพราะพระฤๅษีไม่เคยขึงแวงในกามคุณ พระฤๅษีเอาไข่โคลของตัวเองมาเสกเป็นผู้หญิงคนหนึ่งให้ชื่อนางสีโค แล้วอยู่กินกับนางจนมีลูกหญิงคนหนึ่งชื่อนางวีโคติ ต่อมาพิทยาธรคนหนึ่งมาสมสู่กับนางสีโค นางคลอดลูกอีกคนชื่อนางไฟ วันหนึ่งพระฤๅษีเอนางไฟให้หลังแล้วจูงนางวีโคติไปทำน้ำนางวีโคติบ่นว่าลูกตนเองให้เดิน ที่ลูกคนอื่นให้ขี่หลัง พระฤๅษีได้ธริฐานว่าหากใครเป็นลูกตนให้ว่ายน้ำกลับมาหากไม่ใช่ก็ให้ถูกน้ำพัดไปติดดอนทราย ปรากฏว่าคนที่ว่ายน้ำกลับมาคือนางวีโคติ ส่วนนางไฟพระฤๅษีสาปให้ไปนอนหงายรอกินลม

นางไฟนอนหงายรอกินลมเป็นเวลานาน พญาลมชื่อปะวันนาหะผ่านมาจึงปีศาจวะใส่กระบอกให้นางดื่ม นางไฟเริ่มตั้งครรภ์และมีบุตรชื่อว่า อนุ่มอม

กล่าวถึงพญาปลีโมก มีน้องชายชื่อกาลิง มีลูกชายชื่ออองคอด มีเสนาใหญ่หกคนคือ อนุ่มอม หมอหมี กามูทา วานิลา ลตา และงาหา

ยังมีพญาควายตัวหนึ่งหากนางควายตัวไหนคลอดบุตรเป็นตั้พญาควายจะฆ่าทั้งหมด นางควายท้องแก่ตัวหนึ่งแอบไปคลอดบุตรชื่อ ทูลกิ ต่อมาทูลกิทราบเรื่องพ่อของตนก็ไปทำรบกับพ่อจนฆ่าพ่อตาย ต่อมาเกิดกำเริบทำเทวดาไปทั่ว เทวดาแนะนำให้ไปสู้กับพญาปลีโมก ปลีโมกสั่งกาลิงว่าระหว่างที่ตนสู้กับทูลกิในถ้ำหากเลือดที่ไหลออกมาเป็นเลือดใสให้ปิดปากถ้ำทันที ปรากฏว่ากาลิงเห็นเลือดไหลปนมากับน้ำเลือดจึงเป็นสีจาง กาลิงจึงปิดปากถ้ำทันที ขุนนางลิงเลยยกกาลิงเป็นเจ้าเมือง ส่วนปลีโมกเมื่อออกมาได้ก็ยึดเอาเมียของกาลิงมาเป็นเมียตน แล้วขับไล่กาลิงไป

กล่าวถึงเจ้าลัมมา นางสีดา และลคณาได้ไปเที่ยวในป่า นางทลิตาน้องของท้าวอิลัมพาเห็นท้าวลัมมา นางสีดา และลคณาเดินมาก็ปริจะเข้าไปจับกินบุตรของนางทั้งสองคนคือเซตา และทูลสาถูกสองกุมารฆ่าตาย นางจึงไปฟ้องพญาภุมมจัก แล้วขอให้พญาภุมมจักแย่งชิงนาง

สิดา นางท้าวตาแปลงกายเป็นกวางมาล่อนางสิดา เมื่อนางเห็นจึงขอร้องให้เจ้าลัมมาจับกวางให้นาง เจ้าลัมมายังชักจูงจนขอขาดกระเด็น ก่อนตายนางท้าวตาเตือนเสียงเจ้าลัมมาให้เจ้าลคณาไปช่วย เจ้าลคณาได้ฝากนางสิดาไว้กับแผ่นดิน แล้วรีบตามพี่ชายไป เมื่อเจ้าลัมมาทราบว่าเขาลคณาฝากนางสิดาไว้กับแผ่นดิน เจ้าลัมมาหลุดปากออกมาว่า แผ่นดินพูดไม่ได้มีหรือจะช่วยนางได้ แผ่นดินไม่พอใจจึงปล่อยนางสิดา พญากุมมจักจึงอุ้มนางเหาะไปได้

ฝูงกาซึ่งเจ้าลัมมาเคยไว้ชีวิตพยายามเข้าขัดขวาง แต่ถูกพญากุมมจักฟาดตกลงมา พญากุมมจักเอนางไปข้างไว้ที่ปราสาทกลางสวน

เจ้าลัมมา และเจ้าลคณาเดินทางมาพบฝูงกา สองกุมารรักษาบาดแผลให้กาแล้วเดินทางต่อไปจนถึงเมืองกิสา ทั้งสองคนได้พบกับกาลีซึ่งร้องให้อยู่บนต้นไม้ เจ้าลัมมารับปากจะช่วย กาลีกำจัดปลีโมก กาลีไปทำพี่ชายมาสู้กับตน เจ้าลัมมาถ่มน้ำหมากรดหน้ากาลีเป็นเครื่องหมาย ก่อนจะยิงปลีโมกตกลงมา ปลีโมกรู้ว่าตนเองต้องตายเลยฝากองคคอดกับเจ้าลัมมา

เจ้าลัมมา และคณะยกทัพลงจากเมืองกิสาไปถึงฝั่งมหาสมุทร อนุ้มอมอาสาเหาะไปเมืองลังกาเพื่อสืบข่าวนางสิดา เมื่อไปถึงอนุ้มอมจึงถวายแหวนให้กับนาง ครั้นจะกลับออกมาก็ถูกบริวารยักษ์กฐเข้าล้อมจับ อนุ้มอมถอนเอาต้นไม้มาตียักษ์ล้มตายเป็นจำนวนมาก พญากุมมจักเอาอนุ้มอมไปฆ่าด้วยวิธีต่าง ๆ ก็ไม่ตาย พญากุมมจักจึงสั่งให้จุดไฟเผาอนุ้มอม อนุ้มอมเลยเผาลังกาจนวอดวาย

เจ้าลัมมาสั่งให้สร้างสะพานข้ามทะเล มีปูมาทำลายสะพาน อนุ้มอมดำลงไปดึงปูขึ้นมาได้ เมื่อซ่อมสะพานเสร็จเจ้าลัมมาก็ยกพลประชิดลังกา

ฝ่ายพญากุมมจักก็ฝืนร้าย ปิยสาณะให้พญากุมมจักส่งนางสิดากลับคืน พญากุมมจักโกรธจึงสั่งให้ลอยแพปิยสา เจ้าลัมมารับตัวปิยสาไว้

เจ้าลัมมายกทัพประชิดเมืองลังกา อองคอดเป็นทูตไปเจรจาแต่ไม่สำเร็จ พญากุมมจักสั่งให้ลูกชายชื่อไวยลาบไปสะกดทัพลักตัวเจ้าลัมมาและลคณาไปฆ่า อนุ้มอมตามไปช่วยสองกุมารไว้ได้ ไวยลาบถูกอนุ้มอมฆ่าตาย

เจ้าลัมมาจัดทัพออกรบกับทัพของพญากุมมจักซึ่งมีอินทลิตา กุมภา และกันทาเป็นแม่ทัพ หมอหมีฆ่ากุมภาทาย อินทลิตาแปลงตัวเป็นพระอินทร์จีช้างเอื้องวันลงมา แต่ก็ถูกเจ้าลคณายังฆ่าตกลงมา อินทลิตาบังดวงตะวันจนมืดมิด ผู้ที่สามารถมองเห็นอินทลิตาคือ เจ้าลคณา เพราะไม่เคยมองเห็นผู้หญิงเป็นเวลา 12 ปี เมื่อเจ้าลคณาชี้ทางไปที่อินทลิตาซ่อนตัวอยู่ เจ้าลัมมายังถูกอินทลิตาตกลงมาตาย พญากุมมจักโกรธมากให้ขุนนางออกรบ ขุนนางไปเอาหอกวิเศษมาลับที่ริมน้ำ อนุ้มอม อองคอด และกาลีไปทำลายพิธีลับหอกของขุนนางจนสำเร็จ ขุนนางคุมทัพออกรบ

พุ่งหอกต้องทำเจ้าลคนาจนสลบไป อนุมอมไปหายามารักษาเจ้าลคนาจนหายจากความเจ็บปวด
คุณนภาออกรบอีกครั้งแล้วถูกเจ้าลคนาฆ่าตาย

พญาภุมมจักสั่งให้บุชาผิเมืองเพื่อขอกำลังมาช่วยรบ อนุมอมไปทำลายพิธิได้
สำเร็จ วันรุ่งขึ้นสหสา และคณะได้ออกรบ ปิยสาบอกว่สหสามีคือนิเศษมีอานุภาพมาก อนุมอม
ไปชิงค้อนมาได้ การรบครั้งนี้ชาวลังกาแพ้ยับเยิน

พญาภุมมจักออกรบเป็นครั้งแรก พญาภุมมจักถูกยิงเป็นรูพรุน แต่ไม่เป็นอะไร
เพราะพญาภุมมจักถอดหัวใจใส่ไว้ในธนูสายใจ อนุมอมไปหลอกเอาธนูสายใจมาได้แล้วเหาะขึ้น
ไปเอาพานวิเศษเพื่อรองรับศีรษะของภุมมจัก

พญาภุมมจักออกรบเป็นครั้งที่สอง แต่ก็ไม่สามารถสู้เจ้าลคมาได้ ในที่สุดจึงถูกเจ้า
ลคฆ่าตาย อนุมอมเอาพานวิเศษไปรับหัวของพญาภุมมจักเอาไปทิ้งทะเล เจ้าลคมาอภิเษกให้ปิย
สาเป็นเจ้าเมืองลังกา

โผมไลคันลูกชายอีกคนของพญาภุมมจักไปแก้แค้นแทนพญาภุมมจัก แต่ก็ถูก
อนุมอมฆ่าตาย เมื่อกลับถึงเมืองชตถ เจ้าลคมาให้อนุมอมเป็นขุนหลวงเก็บอากรตลาด

วันหนึ่งเจ้าลคมาไปประพาสสวน นางก้านลออยากเห็นรูปพญาภุมมจักจึงขอร้อง
นางสีดาให้ปั้นรูปให้ พอเจ้าลคมาเห็นรูปปั้นก็สั่งให้ประหารชีวิตนาง เจ้าลคนาปล่อนางไปแล้ว
ฆ่าหมาตัวหนึ่งเอาหัวใจหมากลับมาให้พี่ชายดู

นางสีดาไปอาศัยอยู่กับพระฤาษี ต่อมานางก็คลอดลูกชื่อเจ้าโลมา วันหนึ่งนางไป
หาผลไม้ในป่าได้ฝากลูกไว้กับพระฤาษี นางเห็นแม่วานรเอาลูกวานรขึ้นหลัง ก็คิดถึงบุตรของนาง
นางจึงกลับไปเอาบุตรของนางมาด้วย ขณะนั้นพระฤาษีจำวัดอยู่ไม่เห็นบุตรของนางจึงเสกไม้ท่อน
หนึ่งมาแทน แต่ครั้นเห็นนางสีดากลับมาพร้อมกับบุตรจึงคิดทำลายรูปปั้นทิ้งเสีย แต่นางขอรับเลี้ยง
ไว้ กุมารมีชื่อว่าแสงวาด เจ้าโลมาและแสงวาดทำไรก็ได้เก็บพืชผลไปขายในเมืองชตถ อนุมอมมา
เก็บภาษี สองกุมารไม่ให้จึงเกิดต่อสู้กันขึ้น อนุมอมสู้ไม่ได้จึงไปฟ้องเจ้าลคมา เจ้าลคมาไปพบกับ
สองกุมารแต่ก็ถูกสองกุมารฆ่าตาย กุมารทั้งสองจับอนุมอมไปให้นางสีดา ครั้นนางรู้ว่าบุตรฆ่าบิดา
และอาของตนไปเสียแล้วจึงขอให้พระฤาษีชุบชีวิต พระฤาษีจึงชุบชีวิตขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง หลังจาก
นั้นจึงปรับความเข้าใจซึ่งกันและกัน เจ้าลคมาจึงพานางสีดาและบุตรกลับเมือง

เมื่อเจ้าโลมาอายุ 16 ปี บิดาอยากให้มีคู่ครอง อนุมอมเป็นผู้ไปสืบหาเจ้าหญิงจาก
เมืองต่าง ๆ ที่เมืองโกศุมมีเจ้าเมืองชื่อ เจ้าภุมมสิงหา ชายาชื่อนางปทุมมา ลูกชายชื่อ สิวิไซ และลูก
สาวชื่อนางเกงคำ เจ้าลคมาไปสุ่ขอนางเกงคำให้เจ้าโลมา ฝ่ายเมืองดักสิดาก็ไปขอในเวลาเดียวกัน
เจ้าภุมมสิงหาไม่รู้จะยกให้ใครดี อนุมอมจึงไปถอนปราสาทนางเกงคำมาไว้ที่เมืองชตถ
เจ้าภุมมสิงหายกทัพไปชิงลูกสาวกลับคืน แต่ก็ไม่สามารถสู้ฝ่ายเจ้าลคมาได้ ในที่สุดท้าวภุมมสิงหา

จึงขอยอมแพ้อเป็นไมตรี เจ้าลัมมารับไมตรี ต่อมาเจ้าลัมมาก็ตั้งให้เจ้าโลมาเป็นเจ้าเมือง
เจ้าแสงวาดเป็นอุปราช บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุขตลอดมา

1.2.5 อุตสาบารส

อุตสาบารส ตอนท้ายเรื่องกล่าวไว้ว่า ต้นฉบับดังกล่าวนี้เป็นของวัดบ้านปาง ตำบลแม่ต๋น
อำเภอเถี จังหวัดลำพูน เป็นคัมภีร์ใบลาน จารด้วยอักษรธรรมล้านนา มีทั้งสิ้น 15 ผูก
นายสิงฆะ วรรณสัยได้ปริวรรตเป็นตัวอักษรไทยกลางเมื่อปี พ.ศ. 2519³¹

สิงฆะ วรรณสัย กล่าวว่า เรื่องอุตสาบารสนี้ตนได้อาศัยต้นฉบับที่ครูบาศรีวิชัยนัก
บุญแห่งล้านนาไทยได้ให้คนคัดลอกจารไว้เป็นหลัก ท่านเขียนไว้ในคัมภีร์ว่า

กับนี้รั้มอุตสาบารสมิ 15 ผูก ตนข้าพระศรีวิไชยาภิกขุเกิดมาปีเปิกย
จุลศักราช 1240 ตัว พุทธศักราช 2420 ตัว ลำดับมาเถิงปีรเวยยจุลศักราช 1288 ตัว พุทธ
ศักราช 2469 ข้าพระเจ้ามีสัทธาทั้งหลายผู้ชู้คน ก็ได้รับนาแถมเขียนยังรั้มมัตนี้ไว้คำชู
โศกศาสนา 5000 พระวัสสาตามอายุลานเทอะ ข้าพระเจ้าอยู่ปฏิบัติวัดศรีชายมูลบุญ
เรื่องบ้านปาง วันนั้นแล ข้าพระเจ้าสร้างปางเมื่ออยู่ปฏิบัติวัดพระสิงห์หลวงนพบุรี
เชียงใหม่วันนั้นแล ข้าพระเจ้าสร้างปางเมื่ออยู่ปฏิบัติวัดพระสิงห์หลวงนพบุรีเชียงใหม่
วันนั้นแล ปราณขอหื้อข้าได้ศรีสุพระยาสัพพัญญูโพธิญาณ เจ้าจิมเทอะ ฯ วัดบ้าน
ปาง ตำบลแม่ต๋น อำเภอเถี จังหวัดลำพูน

(อุตสาบารส : 350)

1.2.5.1 ผู้แต่ง

ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่ในตอนท้ายเรื่องกล่าวว่าครูบาศรีวิชัยนักบุญแห่งล้านนาไทย
ได้ให้คนคัดลอกและจารไว้เมื่อ พ.ศ. 2469

1.2.5.2 ที่มา

สิงฆะ วรรณสัย กล่าวว่า วรรณคดีเรื่องนี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นอิทธิพลของวรรณคดี
สันสกฤตที่แพร่หลายเข้ามาสู่ล้านนาไทยในสมัยโบราณ เป็นเหตุให้นักปราชญ์ทางศาสนาในเวลา
นั้นจับแนวเรื่องของวรรณคดีสันสกฤตแต่งเป็นเรื่องอุตสาบารสขึ้นในรูปของชาดก มีหลักฐานว่า

³¹ สิงฆะ วรรณสัย , อุตสาบารส (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519).

เรื่องอุสสาบารสเป็นเรื่องที่ชาวไทยล้านนารู้จักกันมาแล้วตั้งแต่สมัยโบราณ อย่างน้อยก็ในสมัยพระเจ้าเกือนา แห่งล้านนาไทย (พ.ศ. 1910 – 1931) กล่าวคือ ในกฎหมายเก่าของล้านนาไทยที่เรียกว่า “ลักษณะการตัดถ้อยต่อคำ” ซึ่งกล่าวถึงการตัดสินความในสมัยพระเจ้าเกือนา มีการตัดสินความเรื่องหนึ่งซึ่งกล่าวถึงชายหนุ่มกล่าวหาว่าภรรยาไม่ทำหน้าที่แม่บ้านแม่เรือนที่ดี มัวแต่อ่านโคลงอุสสาบารส แล้วยังไปกู้เงินที่สาวมาให้อ้างชดใช้ จึงได้ทำร้ายนาง นางไปฟ้องร้องจนมีการสอบสวนปากคำที่สาวนางก็ให้การว่าน้องสาวไม่ทำตัวเป็นแม่เรือนที่ดี ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

นางศรีโสภณเมื่ออยู่ด้วยม้าโรงสินได้ 5 ปี มีวันหนึ่งนางศรีโสภณว่า “เข้าไปกู้เงินพี่ข้ามาจ่ายแล้วพูน 150 นา พี่เอื้อยข้าใครได้” ว่าอัน ม้าโรงสินว่า “กูมาจ่ายซื้อสัง เบี้ยเงินยังมีน้อยไปกู้เบี้ยเงินบอกหื้อรู้ หลอนว่ากูเงินพี่ว่าอันคา ชี เจ้ามีผิว 2 คน บ่หมั้นเพื่ออันแล จ้เอาด้วยง่ายได้ เจ้ามาอยู่เป็นแม่เรือนปั่นฝ้ายบ่พอ 50 น้ำฝ้ายได้ก็ทำอ่านอุสสาบารสสลับทะโลงอยู่” ม้าโรงสินว่าอัน นางศรีโสภณเถียงว่า “กูเงินพี่มาจ่าย ถ้ามเอาเงินแทนก็ว่าต่อรอกับ กูอ่านหนังสือช่างกูสัง บ่ยมปากไผมาว่าอ่านแด” ว่าอัน...

ยามคำจึงหานางสาขผู้พี่เอื้อยนางศรีโสภณ... ถ้ามว่า “น้องเจ้านางศรีโสภณว่าได้กูเงินเจ้า 150 เมื่อจ่ายว่าอัน มีก็ว่าซื้อบ่มีก็ว่าซื้อจกจ่ายแก่เผือบได้” ว่าอัน นางสาขผู้พี่ว่า “เมื่อแห่งข้าก็เมื่อแท้ว่าขอพี่ เออ นิ่งก่อน ข้าใครได้ผิวจันทน์ว่าอัน ข้าว่า เงินบ่มีอยู่เรือนเพิ่นยูเยะยูกิน ยุลงด้วยหมากสกา อุสสาบารสโคลงอยู่บ่ดีแก่เจ้า”

(อุสสาบารส : 3)

จากคำนำของเรื่องอุสสาบารสแสดงให้เห็นว่า “เรื่องอุสสาบารสนี้ เป็นที่นิยมอ่านกันในรูปแบบโคลง 4 ตั้งแต่สมัยพระเจ้าเกือนา”

นอกจากนี้เรื่องอุสสาบารสยังเป็นเรื่องที่มีมาก่อนนิราศหริภุญชัยอีกด้วย ดังที่สิงหนะ วรรณสัยได้กล่าวไว้ว่า ย่อมเป็นที่ทราบกันว่า “โคลงนิราศหริภุญชัยเป็นโคลงนิราศที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีอยู่ในประเทศไทยที่ปรากฏอยู่” สันนิษฐานกันว่าแต่งมาประมาณ 500 ปีเศษ ถึงจะเก่าอย่างไรก็ตามเข้าใจว่าจะต้องมีอายุน้อยกว่า “เรื่องอุสสาบารส” หรือ “โคลงเรื่องอุสสาบารส” เพราะนิราศเรื่องนี้กล่าวถึงเรื่องนั้น

ในนิราศหริภุญชัย มีอยู่ 2 โคลงที่กล่าวถึงวรรณคดีเรื่องนี้ คือ โคลงที่ 84

ราตรีเทียนทิปแจ้ง	เจาะงาม
มัวม่อนนนตรีตาม	ดั่งธรี
อุสสาบันโลงยาม	ชักขอบ ชื่นเอย

บุญที่เปลี่ยนแปลงไป

เปล่าๆ เขาทรงฯ

แปลว่า “กลางคืนก็จุคประทีปและเทียนงดงามสว่างไสว ต่างคนก็สนุกสนานไปตามเสียงดนตรี มีดิ่งและรื้อ เป็นต้น ลางคนก็ชักเอาโคลงกล่าวถึงเรื่องนางอุสสา (บารส) มาว่ากันตามกาลเวลาเป็นที่ชื่นชอบแก่กัน แต่บุญที่มีน้อย มีแต่ความเปล่าเปลี่ยวอยู่ในอก” และในโคลงที่ 119 ในเรื่องหริภุญชัยนี้ ก็กล่าวถึงว่า

อุสสาเสียงสว่างสร้อย	รัชนี
กอนก้นโลงทันที	อ่านอ้อย
บารสเรียกมาลี	เบงบาท ทุมเอย
ศรีใจทุกทุกถ้อย	เถียงถ้อย ถามชัยฯ

แปลว่า “พอคำก็ได้ยินเสียงไพเราะอ่านโคลงสดเรื่องอุสสาบารสแข่งกันกัน โดยยกโคลง 5 ไว้ แต่งกันเป็นโคลง 2 ทู โคลง 3 (ตรี) โคลง 4 (โจก) แล้วถามกันว่าใครชนะ”³²

1.2.5.3 วัตถุประสงค์ในการแต่ง

ลักษณะของนิทานเรื่องอุสสาบารสของลางน้านั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการที่จะสั่งสอนให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ให้คิดสนใจเกี่ยวกับเรื่องบุญกรรม ผู้ใดทำกรรมไว้เช่นไร ย่อมได้รับผลตอบแทนเช่นนั้น ตามหลักพุทธศาสนาโดยได้ยกเอาพฤติกรรมของตัวละครต่าง ๆ ในเรื่องมาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน เช่น ตอนทรีพม่าทรีพิตาย มีข้อความว่า

ส่วนอันว่าทเวคาทั้งหลายอันอยู่ในป่าใหญ่ หันควายทรีพิตัพพีตัวพอนั้นกะทำกาลอันตายไป ดังอันก็กล่าวว่ “นหิ เวเรนสมมติ” ดังนี้ ภูณ คูราเพิ่นทั้งหลาย อันว่าเวรนี้ก็บ่หายเสียแก่บุคคลผู้กะทำเวรนั้นแล อันว่าควายทรีพิตัพพีตัวพอนั้นมันก็กะทำเวรมาจนักควายตัวใดออกมาเป็นตัวพุ่มันก็จักหื้อตายเสียเสียแล เหตุตั้งอันเวรอันนั้นก็บ่กลับหายเสียแก่มัน มันจึงตายด้วยลูกข้าแล

(อุสสาบารส : 71)

1.2.5.4 ลักษณะคำประพันธ์

³² เรื่องเดียวกัน, คำนำ.

แต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว มีคาถาบาลีแทรกเป็นระยะ มีลักษณะคำประพันธ์คล้ายมหากาพย์ เช่น

ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย อตีเต กาเล ในกาละอันข้ามล่วงพ้นไปนานนัก เสี่ยง
จิรกาลนานนักวันนั้น ในกาละเมื่อพระเจ้าปทุมุตตรทรงกำลัง 10 ประการ เกิดมาใน
โลกนี้แล ส่วนอันว่าอายุคนทั้งหลายในกาละยามนั้นได้ล่วงปีจึงว่าเผ่าคร่ำคราและหาย
ไปแล

(อุสสาหารส : 4)

1.2.5.5 เรื่องย่อ

อุสสาหารสเริ่มเรื่องจากการปรารภชาดก โดยเหล่าภิกษุปรารภกันว่าพระพุทธเจ้าทรงมีเดชานุภาพอันควรอัศจรรย์สามารถปราบพระยามารได้ เมื่อพระพุทธองค์ได้สดับจึงเสด็จออกยังที่ชุมนุมของสงฆ์ ที่นิโครธารามในเมืองกบิลวัตตแล้วตรัสเล่าเรื่องอุสสาหารสว่า

ในเมืองกาสิมิกษัตริย์ชื่อพระยาพรหมทัตราช มีมเหสีชื่อนางมเหสุราเทวี ทั้งสองพระองค์มีราชโอรส 6 องค์ ซึ่งล้วนมีความสามารถโดยเฉพาะโอรสที่ชื่อ พระยาพานพรหมทัตต์กุมาร นอกจากนั้นยังทรงมีราชธิดาอีก 6 องค์ด้วย เมื่อราชกุมารและกุมารีเจริญวัย พระยาพรหมทัตราชจึงให้อภิเษกกับผู้ที่คิดว่าคู่ควรกัน พระยาพานพรหมทัตต์กุมารได้อภิเษกกับนางสิริชาเทวี ต่อมาก็ได้กับนางกาญจนาเทวี นางกาญจนาเทวีประสูติโอรสชื่อว่า อนุพานพรหมทัตต์กุมาร

ต่อมาพระยาพานพรหมทัตต์กุมารได้ครองราชสมบัติแทนบิดา แล้วก็ออกท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ จนได้มาควายที่ชื่อสุวรรณทุรพพิตาย เพราะควายตัวนี้ได้เที่ยวอาละวาดจนทำให้ชาวเมืองได้รับความเดือดร้อน ครั้งนั้นก็ได้พบกับหอรมานะโลกได้เกิดลองวิชากันขึ้นจนหอรมานยอมเป็นข้า และคอยสอดแนมว่ามีผู้ใดที่คอยคิดร้ายกับพระยาพานพรหมทัตต์กุมารบ้าง

ต่อมาหอรมานได้ข่าวว่าพระยาวิชาธร 4 ตนจะยกทัพไปรบกับพระยาพานพรหมทัตต์กุมารที่เมืองกาสิ ก็จะไปบอกความนั้น และหาะไปพักที่อาศรมโชติกรสี แล้วหาะไปลังกาต่อไป พระยาลังกาเห็นหอรมานจึงสั่งให้ทหารทำร้ายหอรมาน หอรมานจึงเผาลังกาจนวอดวาย แล้วหาะไปที่เมืองกาสิ เมื่อรู้ความแล้วพระยาพานพรหมทัตต์กุมารก็เตรียมรับศึกวิชาธรจนฝ่ายวิชาธรพ่ายหนีไป

ด้วยเหตุที่มีเวรผูกพันกันมาในชาติปางก่อน ทำให้พระยาพานพรหมทัตต์กุมารจึงคิดเข้าหานางสุชาดาชายาของพระอินทร์ เมื่อนางสุชาดาทราบความจริงก็โกรธมาก พยายามที่จะ

ทำร้ายพระยาพรหมทัตต์กุมารพระอินทร์ห้ามไว้พร้อมทั้งบอกว่าจะหาทางให้พระยาพานพรหมทัตต์กุมารรับกรรมให้ได้

กล่าวถึงเมืองอุดรปัญจาณคร มีพระยาจักรพรรดิราชชื่อมณฑุชาตุจกัวัตติราชปกครอง มีมเหสีชื่อนางสิริมาชาโชติเทวี และมีโอรส 7 พระองค์ ซึ่งโอรสทั้ง 7 ได้ครองราชย์ต่อกันมาจนถึงจิตตราช และจิตตราชก็มีโอรส 6 องค์ มีหลาน 12 องค์ พระอินทร์ได้อัญเชิญปาลกเทวบุตรซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ไปปฏิสนธิในครรภ์ของนางเทพมาลีมเหสีของพระยาพิมพิสาร ซึ่งเป็นโอรสองค์ที่สองของจิตตราช ครองเมืองทวาริกา ปาลกเทวบุตรไปเกิดมีชื่อว่าพระบารสกุมาร

ต่อมานางเทพมาลีให้กำเนิดโอรสอีกคนหนึ่งชื่อไทยราชกุมารและมีธิดาชื่อสิริปทุมมา พระบารสและขุนไทยมีรูปร่างเหมือนกันจนแยกไม่ออกว่าใครเป็นใคร เมื่อโตขึ้น พระจิตตราชขอเอาพระบารสไปอยู่ด้วย ต่อมาพระบารสก็ไปอยู่กับพระนังคราชผู้เป็นลุงซึ่งบวชอยู่ในขณะนั้น ครั้งนั้นพระบารสได้นางมาณวิกา สังขเทวดา และสิริมาเทวธิดาเป็นชายา ได้ช่วยพระยานาค และพระยาครุฑให้ดีต่อกัน เมื่อครบ 2 ปี แล้วพระฤๅษีให้พระบารสกลับเมืองได้พร้อมกับชายาทั้ง 10 นาง

กล่าวถึงพระอินทร์ได้นำนางพรหมธิดามาไว้ในปราสาทดอกบัวใกล้กับอาสนมพระวิสุทธิฤๅษี พระฤๅษีนำนางไปเลี้ยงไว้ให้ชื่อนางอุสสาเทวธิดา พระวิสุทธิฤๅษีเกรงคำติฉินนินทาที่อยู่กับนางจึงนำนางไปถวายให้เป็นลูกของพระยาพานพรหมทัตต์กุมาร

กิตติศัพท์ความงามของนางอุสสาชยาไปทั่ว กษัตริย์ทั้งหลายประสงค์นางไปเป็นมเหสี พระยาพานพรหมทัตต์กุมารจึงจัดให้มีการขึ้นสายธนูกันขึ้น หากใครยิงได้จะยกนางอุสสาให้ แต่ก็ไม่มีการสามารถขึ้นได้ พระอินทร์ให้วิสุกัมมเทวบุตรเนรมิตกายเป็นกวางทองให้พระบารสเห็น พระบารสเห็นจึงตามกวางไปจนถึงเมืองกาสิ พระบารสได้พบกับนางอุสสา และได้ร่วมสังวาสกับนางนานถึง 1 เดือนจึงได้ไปขอขึ้นสายธนูด้วย พระยาพานพรหมทัตต์กุมารไม่ยอมยกนางให้ เพราะพระบารสไม่มีเครื่องบรรณาการมาถวาย พระบารสจึงจำต้องเดินทางกลับไปนำเครื่องราชบรรณาการมาถวาย ระหว่างทางได้พบกับนางสังกาเทวธิดา แล้วให้นางกลับไปส่งข่าวแก่นางอุสสาว่าตนยังอยู่กลางป่า นางอุสสาจึงบอกอนุพานพรหมทัตต์บุตรของพระยาพานพรหมทัตต์กุมารให้ไปตามตัวพระบารสกลับมา แต่พระยาพานพรหมทัตต์กุมารกลับอยากประหารพระบารส แต่ก็ไม่สามารถเอาชนะพระบารสได้ พระยาพานพรหมทัตต์กุมารจึงคิดอุบายขอรับการขอมมาจากพระบารส หลังจากนั้นก็จะเนรมิตดอกเหล็กทองขังไว้ พระบารสรู้ทันแต่ก็ไปในพินัน

เมื่อพระบารสถูกขังไว้ในคอกเหล็กทอง พระยาพานพรหมทัตต์กุมารให้ทหารมาทำร้ายพระบารส แต่กลับถูกพระบารสทำร้ายด้วยนาคบาศ การณ์เช่นนี้จึงทำให้ไม่มีใครอยากฆ่า

พระบารส ในช่วงที่พระบารสอยู่ในคุก พระอินทร์ได้ช่วยเหลือพระบารสโดยการบันดาลให้สิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ เกิดขึ้นในเมืองกาสิ และไม่มีใครแก้ได้ พระบารสขอร้องให้พระวิสุทธิฤๅษี บิดาของนางอุสสาไปบอกความแก่พระจิตตราช พระจิตตราชจึงเตรียมเครื่องราชบรรณาการไปยังเมืองกาสิเพื่อขอสมโภชพระยาพานพรหมทัตต์กุมาร แต่พระยาพานพรหมทัตต์กุมารไม่ยอมรับและประกาศศึกกัน

ในการเตรียมศึกครั้งนี้ พระนารายณ์ได้นำพระบารสและนางอุสสาไปไว้ที่กองทัพพระจิตตราช ฝ่ายอนุพานพรหมทัตต์บุตรพระยาพานพรหมทัตต์กุมารได้ไปขอร้องพ่อให้รับการขอขมาเสียเพราะเห็นว่าถ้าวรบแล้วจะนิบหนวยกันหมด พระยาอนุพานพรหมทัตต์จึงพาเมียหนีไปเข้ากับพระบารสพร้อมทั้งช่วยบอกเบาะแสในเมืองกาสิให้พระจิตตราชทราบ การรบในครั้งนี้ส่งผลให้ทัพเมืองกาสิแตกพ่ายไป พระยาจิตตราชส่งสาส์นไปบอกให้พระยาพานพรหมทัตต์กุมารทำไมตรีเสีย แต่พระยาพานพรหมทัตต์กุมารไม่ยอม ในที่สุดจึงถูกพระบารสและขุนไทยฆ่าตาย พระยาจิตตราชก็อภิเษกอนุพานพรหมทัตต์ครองราชย์ต่อไป

ในเวลานั้นยังมีวิชาธชื้อ ชมพูธร มีบุตรสององค์คือ วิโรหา และสุเมระ ชมพูธรให้วิโรหาไปครองเมืองลงกา พระยาวิโรหาได้ไปบังคับท้าวพระยาต่าง ๆ มาเป็นบริวาร เมื่อพอใจนางใดก็จะฉุดนางนั้นมาเป็นเมีย

อยู่มาวันหนึ่งพระบารสพานางอุสสา และนางสังกาเทวธิดาไปเยี่ยมพระนังคราษฤๅษี พระยาวิโรหาเหาะผ่านมาเห็นนางอุสสาจึงอุ้มนางเหาะไปลังกา เมื่อพระบารสทราบข่าวก็ออกติดตามนางแต่ไม่พบ พระบารสไปพบหอรมานและได้ลองกำลังกัน หอรมานแพ้จึงยอมถวายตัวเป็นข้า พระบารสจึงเขียนสาส์นให้นางสังกาเทวธิดากับหอรมานไปทูลเรื่องแก่พระจิตตราช และพระยาพิมพิสาร

ฝ่ายพระบารสก็เหาะไปลังกาและได้ต่อสู้กับพระยาวิโรหา พระนารายณ์ และจิตตราชได้สั่งการให้ทัพเข้าล้อมรอบเมืองลังกา พระยาวิโรหาจึงสั่งการเข้ารบจนไพร่พลล้มตายลงเป็นจำนวนมาก ปิยสาราษบุตรซึ่งเป็นบุตรของพระยาวิโรหาขอร้องให้พ่อทำราชไมตรี แต่พระยาวิโรหาโกรธมากประกาศจะประหารปิยสาในวันรุ่งขึ้น ปิยสาราษบุตรจึงต้องพาลูกเมียหนีไปอยู่กับจิตตราช

ปิยสาราษบุตรกล่าวว่า การฆ่าพระยาวิโรหานั้นทำได้ด้วยการนำธนูกงสายใจในเขตเมืองวิชาธมาทำลาย เมื่อได้ธนูมาแล้วพระบารสก็ยิงธนูไปถูกพระยาวิโรหาจนสิ้นชีวิต พระปิยสาราษบุตรได้ครองราชย์เป็นคนต่อมา

เมื่อเสร็จศึกพระยาวิโรหาแล้ว กองทัพฝ่ายพระจิตตราชก็ยกกลับไปครองเมืองดั้งเดิม มีกษัตริย์องค์หนึ่งชื่อ ชัมมปโชตะ แห่งเมืองมิลิลาได้ข่าวว่าธิดาขุนไทยมีรูปโฉมงดงาม จึงให้

ทูตไปสู่ขอต่อพระจิตตราช พระยาจิตตราชกล่าวว่าจะยกให้เฉพาะกับคนที่สามารถขึ้นสายนารายณ์
ธนูได้ ส่วนกษัตริย์เมืองอื่น ๆ ที่ได้ทราบข่าวก็เตรียมยกพลไปเพื่อจะชิงนาง แต่บรรดา ราชบุตร
เหล่านั้นไม่สามารถสู้กับกองทัพของพระจิตตราชได้ จำพากันหนีกลับไป เมืองทั้งปวงก็อยู่กันด้วย
ความสงบสุขตลอดมา

จากการศึกษาวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ฉบับล้านนาทั้ง 5 ส่วนพบว่า
ธรรมเนียมนิยมในการแต่งส่วนใหญ่มักจะปรากฏเพียงชื่อผู้จารหรือผู้คัดลอกต่อ ๆ มาเท่านั้นผู้แต่ง
ที่แท้จริงมักจะไม่ได้บอกชื่อหรือแสดงหลักฐานระยะเวลาที่แต่งไว้ ประคอง กระแสชัย³³ กล่าวว่า
อาจเป็นเพราะถือว่าการแต่งนิทานชาดกนั้นเป็นการทำบุญสืบทอดพุทธศาสนา กล่าวคือเป็นการ
บูชาพระรัตนตรัย การทำบุญแบบนี้จึงไม่นิยมพูดถึงตนเอง เพราะเกรงจะได้บาป เกรงจะเป็นการทำ
บุญเอาหน้าก็ได้

จากการศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์ฉบับล้านนาทั้ง 5 ฉบับจะพบว่าโครงเรื่อง
ใหญ่ของนิทานพื้นบ้านล้านนานั้นจะมีโครงเรื่องใหญ่เพียงเรื่องเดียว เพราะในสำนวนท้องถิ่นนั้น
จะตัดตัวละครและเรื่องราวต่างๆออกมาก คงไว้แต่ตัวละครและตอนที่สำคัญ ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิด
ลักษณะของโครงเรื่องย่อยแตกแขนงออกจากโครงเรื่องใหญ่

³³ ประคอง กระแสชัย, “วรรณกรรมล้านนาไทยเรื่องพรหมจักร : การศึกษาเชิง
วิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย ภาควิชาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), 103.

ตารางต่อไปนี้เป็นารเปรียบเทียบตัวละครและเนื้อเรื่องของรามเกียรติ์สำนวน
ล้านนาทั้ง 5 สำนวนเพื่อแสดงให้เห็นหลักฐานที่สนับสนุนความคิดดังกล่าว ดังนี้

ตัวละคร

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	หอรมาน	ปรัมมเหียร	พรหมจักร	ลังกาสิบโ	อุสสาบารส
พระราม	พระยารามราช	พระยาพราหม ราช	พระยาพรหม จักร	เจ้าลัมมา	พระบารส
ทศกัณฐ์	พระยาราพณา สวร	พระยาราภนา สวร	พระยาวิโรหา ราช	พญาภุมม จัก	พระยาพาน พรหมทัตต์ กุมาร
สีดา	สีดา	สีดา	รัตนสีดา	สีดา	อุสสา
พระลักษมณ์	พระลักษณะ	พระลักษณะ	รัมมจักร	ลคณา	ขุนไทย
หนุมาน	หอรมาน	หอรมาน	หรมาร	อนุ่มอม	หอรมาน
ทศรถ	วิรูปกษะ	วิรูปกษะ	พรหมทัตต์	ชดถ	พิมพิสาร
ลัสเตียน	วิรูปหะ	วิรูปหะ	วิโรหาราชา	อิลัมพา	ทัตตราช
พระชนกฤาษี	กัสสปฤาษี	ฤาษีกัสสปะ	ฤาษีตนหนึ่ง	ฤาษีตน หนึ่ง	วิสุทธีฤาษี
พิเภก	ภิเภก	ภิกภี	นันทะ	ปิยสา	ปิยสา
กุมภกรรณ	-	-	-	คูนนภา	-
อินทรชิต	อินทรชิต	อินทชิต	-	อินทสีดา	-
สวาทะ	กาสิ	กาสิ	-	วีโคติ	-
พาลี	ภารี	ภารี	กาสิวราช	ปลีโมก	-
สุครีพ	สุครีพ	สุคิบ	กาวินทะ	กาลิง	-
นันทก	นันทยักษ์	อินทิม	-	-	-
พระนารทฤาษี	ฤาษีตาไฟ	ฤาษีตาไฟ	พระนารอทตา ไฟ	ฤาษีตน หนึ่ง	-
องคต	องคคต	องคต	-	อองคอด	-
ทราพา	-	ชรพี	พ้อควาย	พญาควาย	ทุรพี
ทราพี	ฝูงควายทราพี	หมู่ควายสุรพี	ลูกควาย	ทูลกี	ทราพี

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	หอรมาน	ปรัมมเหียร	พรหมจักร	ลังกาสิบโห	อุสสาบารส
ไมยราพ	พระยาปัดต หลุ่ม	พระยาปัดต หลุ่ม	พระยานาค	ไวยลาบ	-
สดาญ	-	พระยาครุฑ	ครุฑ	-	-
สุพรรณมัจฉา	ธิดาพระยา ปัดตหลุ่ม	ธิดาพระยา ปัดตหลุ่ม	ธิดาพระยานาค	-	-
มัจฉานุ	หัตถิ	หัตถิ	หริ	-	-
ฤๅษีวรมฤค	ทิพพจักขุฤๅษี	ทิพพจักขุฤๅษี	-	ฤๅษีตน หนึ่ง	-
พระมงกุฎ	พระบุตร	พระบุตร	พิมพาวุตติ กุมาร	เจ้าโลมา	-
พระลบ	พระเทียมกิง	พระรูป	-	เจ้าแสงวาด	-
-	วรยศ	วรยศ	-	-	-

เปรียบเทียบเนื้อเรื่อง

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	หอรมาน	ปรัมมเหียร	พรหมจักร	ลังกาสิบโห	อุสสาบารส
1. กำเนิดพระราม	✓	✓	✓	✓	✓
2. กำเนิดทศกัณฐ์	✓	✓	✓	✓	✓
3. กำเนิดสีดา	✓	✓	✓	✓	✓
4. กำเนิดหนุมาน	✓	✓	✓	✓	✓
5. กำเนิดคองคต	✓	✓	-	✓	-
6. สีดาถูกทิ้งน้ำ	✓	✓	✓	✓	-
7. พระรามยกศรและได้สีดา	✓	✓	✓	✓	-
8. ทรพีฆ่าพ่อ	✓	✓	✓	✓	✓
9. พาลีปราบทรพี	✓	✓	✓	✓	✓
10. พระรามตามกวาง	✓	✓	✓	✓	✓
11. ทศกัณฐ์ลักสีดา	✓	✓	✓	✓	-
12. พระรามตามสีดาพบนกสดาญ*	-	-	✓	✓	-
13. พระรามพบหนุมานและได้หนุมานเป็นข้า	✓	✓	✓	✓	✓

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	หอรมาน	ปรีมม เหียร	พรหม จักร	ลังกา ลิบโ	อุสสา บารส
14. พระรามพบสุกรีพ	✓	✓	✓	✓	-
15. สุกรีพรบพาลี	✓	✓	-	✓	-
16. พระรามแผลงศรฆ่าพาลี	✓	✓	-	✓	-
17. หนุมานสืบข่าวนางสีดา	✓	✓	✓	✓	-
18. หนุมานลองดีพระนารทฤาษี	✓	✓	✓	✓	✓
19. หนุมานเข้าลังกา	✓	✓	✓	✓	✓
20. หนุมานถวายนวแผน	✓	✓	✓	✓	-
21. หนุมานเผาลังกา	✓	✓	✓	✓	✓
22. จอมนน	✓	✓	✓	✓	-
23. กำเนิดมัจฉานุ	✓	✓	✓	-	-
24. พระรามถูกลักไปเมืองบาดาล	✓	✓	✓	✓	-
25. สืบลังกา	✓	✓	✓	✓	-
26. สืบอินทรชิต	✓	✓	✓	✓	-
27. พิเภกบอกวิธีเอาชนะทศกัณฐ์	✓	✓	✓	✓	✓
28. ทศกัณฐ์ดื่มน้ำ	✓	✓	✓	✓	✓
29. สีดาวาดรูป	✓	✓	✓	✓	-
30. พระรามกริ้ว สีดาถูกจับ	✓	✓	✓	✓	-
31. พระรามและสีดาคืนดีกัน	✓	✓	✓	✓	-

*ในรามเกียรติ์ฉบับล้านนาเปลี่ยนจากนกสดาเป็นครุฑ

1.3 ประวัติรามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่นอีสาน

รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานที่จะนำมาศึกษาครั้งนี้มี 2 สำนวนด้วยกันคือสำนวนพระลักพระลาม และสำนวนพระรามชาดก

1.3.1 พระลักพระลาม

หนังสือเรื่องพระลักพระลามนี้มี 2 สำนวน สำนวนหนึ่งเป็นหนังสือผูกจารลงในใบลานด้วยตัวอักษรไทยน้อยในลักษณะร้อยกรองโดยคำโคลงเป็นฉบับย่อ สำนวนที่สองเป็นหนังสือมัด

จากข้อความที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าเรื่องพระลักพระลามของอีสานนี้ พระอริยานุวัตร เขมจารีได้ค้นฉบับมาจากเจ้าคุณศรีสกลกิจ วัดเหนือ จังหวัดสกลนคร ส่วนที่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และสมัยที่แต่งสันนิษฐานว่า นักปราชญ์เมืองล้านช้างได้แต่งไว้พันกว่าปีมาแล้วซึ่งนักปราชญ์ที่แต่งไว้อาจเป็นคนเดียวกับพระพุทโศทจารย์ของลาวก็เป็นได้ที่มีปรากฏผู้แต่งเรื่องพระลักพระลามในรามเกียรติ์ของลาวว่า “Pha Lak Pha Ram written by a certain Phuttaphochan (Buddhaghoshacharya) existed in Vientiane in 1850 A .D.”³⁷

1.3.2 ที่มา

เรื่องพระลักพระลามมีที่มาจากหลายสำนวนด้วยกัน ดังต่อไปนี้

1. ได้มาจากรามายณะของวาลมิกิ พระอริยานุวัตร เขมจารี³⁸ ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับที่มาของเรื่องพระลักพระลามว่า โครงเรื่องอาจจะมาจากเรื่องรามายณะจริง แต่ได้มีการแก้ไขปรับปรุงอย่างมากจนเกือบจะไม่คงเนื้อความเดิมเลย โดยเฉพาะฉากของท้องเรื่อง กวีสร้างขึ้นแถบลุ่มแม่น้ำโขงนี้เอง และได้นำเมืองมาสัมพันธ์กับชื่อบ้านนามเมืองในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงนี้ ฉะนั้นแสดงว่ากวีได้นำโครงเรื่องมาผสานกับความเชื่อเรื่องชื่อบ้านนามเมืองในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง สร้างเป็นเรื่องพระลักพระลามขึ้นมา

2. ได้มาจากประเทศใกล้เคียง ธวัช ปุณโณทก³⁹ กล่าวถึงที่มาของเรื่องพระลักพระลามว่า กวีไม่น่าจะได้รับโครงเรื่องมาโดยตรงจากเรื่องรามายณะของอินเดีย เพราะเหตุว่าเรื่องราวต่างไปจากเดิมมาก หรืออาจจะรับโครงเรื่องจากประเทศใกล้เคียงอันได้แก่อาณาจักรลานนา หรือเขมรของไทย กวีชาวอีสานหรือล้านช้างได้ประพันธ์ขึ้นมาตามแนวคิดเดิม โครงเรื่องเดิม และการแต่งเสริมเพิ่มเติมอีกทีหนึ่งก็เป็นได้ เรื่องราวจึงต่างไปจากเรื่องรามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ

3. ได้จากตำนานหรือเรื่องราวของท้องถิ่นแถบลุ่มแม่น้ำโขง คือการที่กวีชาวอีสานได้ดัดแปลงเรื่องราวแทรกวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนได้นำชื่อเมืองในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงมาตั้งเป็นชื่อเมืองในเรื่องพระลักพระลาม เช่น เมืองศรีสัตนาคนหุตซึ่งเป็นเมืองของพระลัก

³⁷ V Raghavan, The Ramayana tradition in Asia (New Delhi : Sahiya Akademi, 1980), 262.

³⁸ พระอริยานุวัตร เขมจารี, พระลักพระลาม, 498.

³⁹ ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมอีสาน (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2522), 497.

พระลานั้นได้ตั้งตามชื่อเมืองหลวงของลาว คือเมืองเวียงจันทร์ศรีสัตนาคนหุต⁴⁰ ทำให้ดูเหมือนว่าเรื่องพระลักพระลามเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในภูมิภาคทางตะวันออกเฉียงเหนือของไทย

ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม กล่าวไว้ในคำนำของหนังสือเล่มนี้ว่า

หนังสือพระลักพระลามของภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นมีมาแต่โบราณกาล เนื้อเรื่องเริ่มออกจากกรุงศรีสัตนาคนหุตไปเมืองลังกา ขากลับนั้นมาทางเมืองอินทปัตนคร คือประเทศเขมรเดี๋ยวนี้เดินทางมาตามลุ่มแม่น้ำของ (แม่น้ำโขง) จนกระทั่งถึงเมืองลานช้างกล่าวไว้ในฉบับร้อยแก้วโดยละเอียด ส่วนฉบับร้อยกรองนั้นเป็นคำกลอนซึ่งนักประพันธ์สมัยนั้นได้ประพันธ์ตัดตอน เริ่มแต่พญาฮาบพนาสวนลงมาเกิดแล้วครองเมืองลังกา ขึ้นไปเรียนมนตร์ทิพย์จากพระอินทร์ จบไสยศาสตร์มนตร์ทิพย์กลับมาครองเมืองลังกา พระอินทร์ส่งนางสุชาดาลงมาเกิดในครรภ์ของนางจันทาซึ่งเป็นพระมเหสีของพญาฮาบพนาสวนในท้องเรื่อง ผู้ประพันธ์ตัดตอนข้อความที่ไม่มีในท้องเรื่องเช่น องค์คโมขศักดิ์ เป็นต้น ถึงอย่างไรท่านผู้อ่านจงให้อภัยแก่นักประพันธ์ว่าประสงค์จะแต่งเฉพาะข้อความบางตอนกระมัง⁴¹

เมื่อศึกษาเรื่องพระลักพระลามอย่างละเอียดแล้ว อาจกล่าวสรุปได้ว่าโครงเรื่องใหญ่เรื่องพระลักพระลาม น่าจะมีที่มาจากรามายณะของวาลมิกีเป็นหลักดังพระอริยานุวัตรเขมจารี สันนิษฐานว่า เนื่องจากว่าโครงเรื่องใหญ่ของเรื่องรามายณะ และเรื่องพระลักพระลามเหมือนกันคือ เป็นเรื่องของการพลัดพรากของตัวเอกฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย เนื่องจากว่าฝ่ายหญิงถูกลักพาตัว ตัวเอกฝ่ายชายได้ออกติดตามและได้ผู้ช่วยเหลือร่วมมือกันทำสงครามกับฝ่ายอธรรมเป็นเวลานานจนได้รับชัยชนะ และสามารถช่วยตัวเอกฝ่ายหญิงกลับคืนมาได้

⁴⁰ชฎารัตน์ สุนทรธรรม, “การศึกษาเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 8.

⁴¹เสฐียร โกเศศ [นามแฝง], อุปกรณัมเกียรติ์, 194.

1.3.3 วัตถุประสงค์ในการแต่ง

ผู้แต่งได้กล่าวสาเหตุที่แต่งเรื่องพระลักพระลามว่า เนื่องจากตนมีความรู้ร้อนในใจ จึงได้แต่งเรื่องนี้ขึ้นมาเพื่อให้หายกลุ้มใจ เพราะกวีพอมีสติปัญญาที่จะแต่งได้ และแต่งให้แก่พี่น้องทุกคน เพื่อแสดงว่ากวีนั้นมิใช่คนเสเพล แต่อยู่ในสมณเพศ ดังความว่า

อายนี้ตั้งหากอุณละโหซ้อนในทวงเค้นคั่ง เจ้าคำเอย จึงได้แสงกล่าวไว้ปะ
เหียนก้อยกิ่งเดียว แท้เด พอให้สว่างซ้อนในแห่งหือระทัย พี่แม่ พอให้หายบรรเทา
สว่างใจปานน้ำ บ่กว่าแต่ปัญญาแม้งชิหลังเห็นตัดส่อง เอาท่อน ไว้แก่สาวพี่น้องคณังไว้
ชูคน อ้ายนี้บ่แม่นชายชั่วถ้านในชลแถมท่า ตั้งหากแม่นชายคำชาวหล่อเลี้ยงในบ้ายอด
ดำ อ้ายจักปองเอาแก้วหานิลน้ำคั่งพิลานั้น มาขอแหวนใส่ก้อยแพงไว้เฮ็ดทิน พี่นา
เจ้าผู้ปัญญากว้างสาวสามให้คิดอ่า เอาท่อน ข้อยก็คิดเจ็บแจ้งกะใจแล้วจึงแต่งความ ฟัง
เอาท่อนทั้งหลายเถ่าแก่ ทั้งแม่ฮ้างแม่หม้ายสาวจ้อยให้หมั่นฟัง พระลักษณพระลามนี้
จอมปะเลฐคำสอนแท้ท่าย โผผู้ฟังนิทานธรรมจักสูงเฮืองเมือหน้า ขอให้สาธุชนเชื่อฟัง
เอาจำจ้อ ไว้ท่อน⁴²

จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบว่าผู้แต่งเรื่องพระลักพระลามต้องการแต่งเรื่องทีเน้นไปในทางธรรม ใครฟังแล้วจะได้รู้เรื่อง ทั้งหญิงหม้าย หย่าร้าง หรือหญิงสาวโดยทั่วไปเรื่องพระลักพระลามเป็นเรื่องที่ประเทืองปัญญา อาจกล่าวได้ว่าผู้แต่งคงเป็นพระภิกษุ และได้แต่งเรื่องพระลักพระลาม ในขณะที่กำลังบวชอยู่ ข้อสันนิษฐานผู้แต่งพระลักพระลามเป็นภิกษุนั้น ธวัช ปุณโณทก ได้กล่าวว่า

ในภูมิภาคอีสานนั้นสถาบันศาสนามีบทบาทสำคัญยิ่งในการสร้างสรรค์วรรณกรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมพุทธศาสนา พระภิกษุมีหน้าที่หลักในการสอนศีลธรรม หลักธรรม จริยธรรม และปรัชญาชีวิตให้แก่คนในสังคม ในการเทศนาสั่งสอนนั้น พระภิกษุทางอีสานได้รับอิทธิพลวรรณกรรมชาดกจากภาคเหนือ สมัยปลายราชวงศ์มังรายจึงได้สร้างสรรค์วรรณกรรมชาดกเพื่อใช้เทศนาให้ชาวบ้านได้ฟังเพื่อเข้าใจหลักธรรมและเพื่อความเพลิดเพลินด้วย⁴³

⁴² พระอริยานุวัตร เขมจารี, พระลักพระลาม, 10.

⁴³ ธวัช ปุณโณทก, “คตินิยมในการแต่งวรรณกรรมอีสาน,” วารสารอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 15, 1 (มกราคม 2526) : 51.

1.3.4 ลักษณะคำประพันธ์

เรื่องพระลักพระลามมีรูปแบบของเรื่องคล้ายนิทานชาดก ตอนจบมีการประชุมชาดก และมีการแทรกนิทานอธิบายบุญกรรมตัวละครในระหว่างการดำเนินเรื่องรวมทั้งเรียกพระลามว่า “พระลามหน่อโพธิสัตว์”

เรื่องพระลักพระลามแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่าน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กลอนเทศน์ หรือกลอนสวด ซึ่งเป็นการนำเอาคำกลอนมาแต่งเป็นเรื่องราว ๆ สำหรับอ่านสู่กันฟัง หรือใช้แต่งวรรณกรรมเรื่องยาวสำหรับเทศน์ สวด หรือเพื่อเป็นคติสอนใจและเพื่อความบันเทิง กลอนอ่านในเรื่องพระลักพระลามนี้ เป็นกลอนอ่านอักษรสังวาสที่ปรากฏในเรื่องพระลักพระลาม มีลักษณะดังนี้คือ⁴⁴

1. กลอนอ่านแบ่งเป็นบท บทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคหนึ่งประกอบด้วยจำนวนคำตั้งแต่ 7 – 10 คำ บทในกลอนอ่านมี 2 ชนิด ได้แก่ บทเอก และบทโท

บทเอก บทหนึ่งมี 2 วรรค มีเสียงเอกกำกับ 3 ตำแหน่ง เสียงโท 2 ตำแหน่ง เสียงเอกจะปรากฏในคำที่ 2 และ 4 ในวรรคที่ 1 และคำที่ 4 ในวรรคที่ 2 เสียงเอกอาจจะใช้คำตายแทนได้ เสียงโทจะปรากฏในคำที่ 3 วรรคที่ 1 และคำที่ 7 วรรคที่ 2 ตำแหน่งเอกโทบางครั้งก็ไม่ตายตัว อาจจะเลื่อนไปอยู่ในตำแหน่งถัดไปได้

ตัวอย่างบทเอก

(๐๐) ๐๐'๐	๐๐๐๐(๐๐)
(๐๐) ๐๐๐	๐๐๐๐'(๐๐)

บัดนี้ จักกล่าวถึงผู้	ผ่านพื้นพญาใหญ่ท้าวระพี ก่อนแล้ว
มันก็ทงกำลังแสง	เงืงสารแสนซึ้ง

(พระลักพระลาม : 9)

บทโท หมายถึงบทที่มีวรรณยุกต์โทกำกับ 3 ตำแหน่ง วรรณยุกต์เอก 3 ตำแหน่ง เท่ากัน แต่ระดับเสียงโทจะขึ้นก่อน เสียงเอกจะปรากฏในคำที่ 3 วรรคที่ 1 และคำที่ 3 และ 5 ในวรรคที่ 2

⁴⁴จารุวรรณ ธรรมวัตร, ลักษณะวรรณกรรมอีสาน (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521), 30.

ตัวอย่างบทโท

(๐๐) ๐๐ ๐

๐๐๐๐ (๐๐)

(๐๐) ๐๐ ๐

๐ ๐ ๐ ๐ (๐๐)

บัดนี้ ภูหามาตอพอยแท้

คนเดียวพัดพอ ภูแล้ว

แม่หากมาบ่เลี้ยงบายกิมทอดเลีย นี่เด

(พระลักพระลาม : 28)

2. กลอนอ่าน อาจมีคำเสริม คำสร้อยได้อีกวรรคละ 2 – 4 คำ คำเสริม เป็นคำที่เสริมหน้าวรรค เพื่อให้ได้ความหมายชัดเจน เช่น คำว่า “แต่นั้น อันว่า เมื่อนั้น และ โอนอ” เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น

แต่นั้น สาวก็แพ ๆ ด้านคำเสน่ห์สวยเสียด

(พระลักพระลาม : 48)

บัดนี้ เขาก็จะเจรจาต้านคำดูก่อน

(พระลักพระลาม : 51)

คำสร้อย เป็นคำที่เสริมเข้ามาในตอนท้ายวรรค เช่นคำว่า นี่เด แท้แล้ว ฟุ่นเยอ และ แท้นอ เป็นต้น

3. การวางรูปคำสำหรับกลอนอ่านในวรรคหนึ่ง ๆ นั้น อาจแบ่งเป็นตอนหน้า 3 คำ หลัง 4 คำ ดังแสดงแล้วในแผนผังข้างต้น หรืออาจเขียนติดต่อกันเป็นวรรคเดียวกันก็ได้ ในเรื่อง พระลักพระลามจะเขียนติดต่อกันเป็นวรรคเดียวกัน ไม่มีการแบ่งคำ เช่น

บัดนี้ จักได้เล่าพากฟั่นกาลก่อนปางปฐมก่อนแล้ว ตั้งหากเป็นนิทานแต่กาล
ปฐมเค้า ปางก่อนฟั่นพญาฮาบมะนาสวน พระก็ทรงลังกาแก้งเมืองสวรรค์เมืองฟ้า นักสนม
ล้นบริวารอนันต์เนกนับโกฏิล้านเต็ม้นแก่วี ช้างคั่นเค้าทั้งม้าอเนกนง พระก็ทงแท่น
แก้วผาสาทมุงมะฉิฉังโกคำโคบฝาลายต้องสอง ๆ เหลื่อมเสารัฐสูงผาสาท...

(พระลักพระลาม : 43)

4. กลอนอ่านไม่มีการส่งสัมผัสระหว่างวรรค หรือระหว่างบท จะอาศัยจังหวะในการอ่านเป็นสำคัญ เช่น

แต่นั้น เตโชแก้วหุลละมานแกลงข่าว ข้านี้เป็นราชทูตใช้พระลามเจ้าแต่งมา
พระเอย พระก็เคื่องพระทัยด้วยเทวีนางนถ พระก็ไปขบไขว้รัสสีเจ้าบุกแปง พระเอย
พระลามก็เอนางแก้วสิดายัระชาตสอดเขตค้ำดวงกว้างฮีบเซา

(พระลักพระลาม : 15)

1.3.5 เรื่องย่อ

กล่าวถึงพญาฮามมะนาสวนเป็นกษัตริย์ครองกรุงลงกา ไปเรียนวิชากับพระอินทร์ ขณะที่เรียนวิชาได้พบกับนางสุชาดาชายาของพระอินทร์ พญาฮามมะนาสวนมีใจรักนางจึงได้เข้าหานาง ต่อมานางสุชาดาารู้ความจริงจึงได้ขอพรจากพระอินทร์ ขอไปเกิดในโลกมนุษย์เพื่อแก้แค้น พญาฮามมะนาสวน นางสุชาดามาเกิดในครรภ์ของมเหสีพญาฮามมะนาสวน โหรทำนายว่านางจะนำความเดือดร้อนมาสู่เมือง พญาฮามมะนาสวนจึงนำนางไปจากเมือง ทหารได้นำนางไว้ในดอกบัวทอง พระฤๅษีคนหนึ่งได้ยินเสียงร้องจึงนำนางมาเลี้ยงไว้ ตั้งชื่อให้นางว่า สิดาจันทร์แจ่ม

มีนายพรานคนหนึ่งได้เข้าป่าล่าสัตว์ ได้พบกับนางสิดาจันทร์แจ่มจึงไปกราบทูลให้พญาฮามมะนาสวนทราบถึงความงามของนาง จึงได้ยกทัพมาขอนางจากพระฤๅษี พระฤๅษีให้พญาฮามมะนาสวนโก่งธนูให้ได้เสียก่อน แต่พญาฮามมะนาสวนไม่สามารถยกรธนูได้จึงยกทัพกลับ

กล่าวถึงพระลัก และพระลามเป็นบุตรกษัตริย์กรุงศรีสัตตนาคน พระบิดาสวรรคตตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ พระมารดาเลี้ยงดูจนอายุได้ 14 ปี จึงอภิเษกให้เป็นกษัตริย์ครองเมือง พระลามได้ข่าวความงามของนางสิดา จึงไปขออาศัยกธนูด้วย พระลามยกศรได้จึงได้นางสิดามาครอง พญาฮามมะนาสวนรู้ว่าพระลามได้นางสิดาจันทร์แจ่มไป พญาฮามมะนาสวนได้แสร้งมิดกวางทองให้นางสิดาเห็น นางสิดาปรารถนาจะได้กวางจึงขอให้พระลามจับให้ พระลามอธิบายเหตุผลว่ากวางตัวนี้มีไข้กวางจริง แต่นางก็ไม่ยอมเชื่อ พระลามจึงต้องทำตามความประสงค์ของนาง แล้วได้ฝากนางสิดาจันทร์แจ่มไว้กับพระลัก เมื่อพระลามแผลงศรถูกกวางตายแล้วจึงเดินทางกลับที่พัก พญาฮามมะนาสวนส่งเสียงร้องเป็นเสียงพระลามขอความช่วยเหลือจากพระลัก ครั้นพระลักได้ยินเสียงจึงฝากนางสิดาจันทร์แจ่มไว้กับพระธรณี ฝ่ายพระลามเมื่อเห็นพระลักตามมาเกิดความไม่พอใจที่พระลักไม่ทำตามคำสั่งพร้อมทั้งกล่าวสบประมาทแม่พระธรณี แม่พระธรณีได้ยินดังนั้นจึงปล่อยนางสิดาจันทร์แจ่มเสียทำให้พญาฮามมะนาสวนอุ้มนางเหาะหนีไปได้

พญาครุฑสหายของพระลามเข้าขัดขวาง พญาฮาบมะนาสวนถอดแหวนของนาง สีดาขว้างฎีกูปีกพญาครุฑตกลงมา พระลามพระลักก็ออกเดินทางตามหานางพบพญาครุฑ พญาครุฑเล่าเรื่องราวให้พระลามทราบพร้อมกับถวายแหวนของนางให้พระลาม พระลามออกเดินทางต่อไป ได้ไปกินผลไม้ที่ต้นนิโครที่มีกิ่งชี้ไปทางทิศใต้จนกลายเป็นวานร หากกินผลไม้ที่ชี้ไปทางทิศตะวันออกจะกลายเป็นคนที่มีรูปโฉมงดงาม

กล่าวถึงพระฤๅษีคนหนึ่ง อยากจะมีคู่ครองจึงป้อนหญิงสาวจากห่อโคลของตนให้ชื่อว่า นางโค ต่อมานางโคได้ให้กำเนิดลูกเป็นหญิง ชื่อนางแพงศรี วันหนึ่งพระอาทิตย์มาเที่ยวป่าได้พบนางโคจึงเกิดความรักใคร่ พระอาทิตย์แอบจำคาถาที่พระฤๅษีใช้ท่องเพื่อปิดปากถ้ำจนสามารถเข้าไปในถ้ำได้ และได้เข้าหานางโคในตอนที่พระฤๅษีไม่อยู่ ต่อมานางโคได้ตั้งครรภ์ และได้ให้กำเนิดบุตรฝาแฝดชื่อ สังคิบซึ่งเป็นพี่ และพะลิจันท์ผู้น้อง วันหนึ่งพระฤๅษีเกิดสงสัยขึ้นมาว่า สังคิบและพะลิจันท์อาจไม่ใช่ลูกตน จึงพาลูกทั้งสามคนไปอาบน้ำพร้อมทั้งอธิษฐานว่าหากคนใดเป็นลูกตนขอให้ว่ายน้ำกลับมา ปรากฏว่านางแพงศรีว่ายน้ำกลับมาคนเดียว ส่วนสังคิบและ พะลิจันท์ได้ไปเผลอติดบ้านเมือง มีข้าทาสบริวารมากมาย สังคิบผู้พี่เป็นกษัตริย์ครองเมืองพาราณสี นางโคไม่เห็นลูกชายทั้งสองจึงถามนางแพงศรี นางโคโกรธที่นางแพงศรีบอกเรื่องราวให้พระฤๅษีทราบจึงจับนางพาดกับภูเขาคดโกงตาย แต่นางก็ฟื้นคืนมาได้และได้เดินทางเข้าป่าไปพบกับต้นนิโครที่มีผลสุกงอม นางจึงกินผลไม้ที่ชี้ไปทางทิศใต้ ในที่สุดนางก็กลายเป็นวานรและได้สมสู่กับวานรพระลามจนมีลูกชื่อ หุลละมาน

กล่าวถึงควายท้าวระพีตัวพ่อ มีบริวารมากมายแต่ไม่มีลูกเพราะฆ่าหมด นางควายตัวหนึ่งแอบคลอดลูกในถ้ำ และเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ ท้าวระพีตัวลูกคิดฆ่าพ่อจึงไปทำชนกับพ่อคน ในที่สุดก็สามารถฆ่าพ่อได้ ต่อมาก็เที่ยวรุกรานเหล่าเทวดาต่อไป เทวดาองค์หนึ่งบอกให้ไปทำชนกับสังคิบ ปรากฏว่าไม่มีใครแพ้ชนะ ท้าวระพีจึงแนะนำให้สู้กันในถ้ำ สังคิบสั่งให้พะลิจันท์คอยอยู่ปากถ้ำ แล้วคอยสังเกตเลือดที่ไหลออกมาถ้าเป็นเลือดสีแดงว่าเป็นเลือดตนให้ปิดปากถ้ำเสีย ปรากฏว่าสังคิบสามารถฆ่าท้าวระพีได้ แต่ขณะนั้นเกิดฝนตก เลือดที่ไหลออกมาจึงเป็นเลือดสีแดง พะลิจันท์เข้าใจว่าสังคิบตายแล้วจึงปิดปากถ้ำตามที่สังคิบเคยสั่งไว้ ครั้นสังคิบออกมาจึงพยายามฆ่าพะลิจันท์เพราะคิดว่าน้องทรยศ พะลิจันท์หนีออกมาได้และมานั่งร้องไห้นานถึง 4 เดือนในป่า

วันหนึ่งพระลามได้พบกับพะลิจันท์ หลังจากที่พระลักล่อให้วานรพระลามกินผลไม้จนกลายเป็นคนแล้ว พะลิจันท์เล่าเรื่องราวของตนให้พระลามฟัง และขอให้พระลามช่วยฆ่าสังคิบ พร้อมทั้งสัญญาว่าจะช่วยออกตามหานางสีดาให้ พะลิจันท์พาพระลามเข้าเมืองและได้ต่อสู้กับสังคิบ พระลามแผลงศรฆ่าสังคิบตาย พะลิจันท์ออกสืบข่าวหานางสีดา ตามที่ได้สัญญา

ไว้กับพระลามแต่ไม่สำเร็จ จึงกลับมาทูลพระลามขอให้หุลละมานบุตรพระลามเป็นผู้ไปสืบหาพระลามจึงให้ผลนิโครธแก่นางแพงศรีและหุลละมานกิน แต่หุลละมานกลับเป็นวานรอย่างเดิม เพราะกรรมที่หุลละมานได้ทำไว้ในชาติที่แล้ว

พระลามให้หุลละมานออกติดตามนางสีดาจันทะแจ่ม หุลละมานได้ทะยานผ่านลงกาไปตกที่อาศรมของพระฤๅษีดาไฟ พระฤๅษีให้หุลละมานพักอยู่ก่อน หุลละมานได้ลองดีกับพระฤๅษีแต่ก็สู้พระฤๅษีไม่ได้ ในที่สุดหุลละมานยอมแพ้อีก ต่อมาหุลละมานจึงไปสืบข่าวนางสีดาจันทะแจ่มที่กรุงลงกา เมื่อพบกับนางสีดาหุลละมานจึงทูลว่าพระลามให้มารับนางกลับเมือง แต่นางอยากให้พระลามยกทัพมาชิงนางคืนเอง ผู้คนจะได้ไม่ติฉิน ก่อนที่หุลละมานจะกลับได้ไปทำลายพืชผลในเมืองลงกาเสียสิ้น พวกทหารพยายามฆ่าหุลละมาน แต่ทำอย่างไรก็ไม่ตาย หุลละมานจึงออกอุบายให้จุดไฟเผาตนเมื่อไฟลุกท่วมตัวแล้ว หุลละมานจึงเผากรุงลงกาจนวอดวาย เหลือติดอยู่แต่ที่หาง หุลละมานจึงมาขอให้พระลามดับไฟให้ พระลามให้ใช้น้ำลายของหุลละมานดับไฟ

พระลามให้พะลิจันท์ไปหาแหล่งน้ำดื่มข้ามไปลงกา พะลิจันท์และหุลละมานเดินทางไปพบพระฤๅษีคนหนึ่ง พระฤๅษีบอกแผนที่แหล่งน้ำดื่มให้ หุลละมานแสร้งมิตนเข้าไปอยู่ในห้องปลา และนำแผนที่ออกมา

เมื่อได้แผนที่แล้วพระลามเกณฑ์ไพร่พลจนถึงด่านที่พญากำป็นรักษาอยู่ หุลละมานฆ่าพญากำป็นตาย พระลามเขียนสารไปเมืองลังกาขอให้พญาฮามมะนาสวนคืนนางสีดาจันทะแจ่ม ถ้าไม่ยอมจะยกทัพมารบ พญาฮามมะนาสวนปรึกษาเชษฐราช พระเชษฐราชแนะนำให้ส่งสีดาจันทะแจ่มคืนพระลาม พญาฮามมะนาสวนไม่ยอมกริ้วเชษฐราชจึงจับตัวขังไป พญาฮามมะนาสวนตัดสินใจออกรบ โดยขอความช่วยเหลือจากยักษ์ให้ลักพาตัวพระลามไปขัง แต่หุลละมานก็สามารถช่วยพระลามออกมาได้

กล่าวถึงมะกัสดึงเป็นวานรเชื้อสายพระลาม มีรูปร่างคล้ายหุลละมานอาศัยอยู่ริมฝั่งสมุทร เมื่อหุลละมานและพะลิจันท์ไปพบ มะกัสดึงจึงขอติดตามหุลละมานมาถวายตัวกับพระลาม

หุลละมานอาสาแสร้งมิตกายเป็นปลาเพื่อหาทางไปลังกาได้พบกับนางมัสสาหลวง ลูกพญาฮามมะนาสวน หุลละมานแกล้งลงนางขอเป็นพวก จนได้นางเป็นเมียต่อมาให้กำเนิดลูกชื่ออุทธา ต่อมาก็ทำอุบายให้ฝูงปลาช่วยสร้างสะพานข้ามไปลังกาแต่นางมัสสาหลวงล่วงรู้กลอุบายของหุลละมานเสียก่อนจึงให้ฝูงปลาทำลายสะพานเสีย

พระลามให้หุลละมาน และมะกัสดึงสร้างสะพานไปลังกา แต่ถูกนางมัสสาหลวง และฝูงปลาแอบขโมยเอาหินทิ้ง ทั้งหุลละมานและมะกัสดึงตกลงกันว่าผลัดกันขนหินมาสร้าง

สะพานคนละเที่ยว แต่เกิดขัดใจสู้รบกัน พระลามลงโทษด้วยการตีหูละมาน ส่วนมะกัสดึงขอกลับบ้านเมือง

นางมัสสาหลวงกลับมาทูลพญาฮาบมะนาสวนว่าพระลามยกทัพมาตีลังกา พญาฮาบมะนาสวนให้ชีวหาเนรมิตลั่นเป็นสะพานเพื่อพลกไพร่พลของพระลามให้ตกลงไปในมหาสมุทร หูละมานเหาะไปตัดลั่นชีวหาขาด

พระลามยกทัพข้ามมหาสมุทรจนถึงลังกา พญาฮาบมะนาสวนตั้งทัพรับศึกอยู่ต่างฝ่ายต่างก็ให้อัทธิฤทธิ์ในการต่อสู้ ไม่มีฝ่ายใดแพ้ชนะ พญาฮาบมะนาสวนไปขอความช่วยเหลือจากโมกจะสักออกกรบโดยใช้หอกโมกจะสักพุ่งไปถูกที่เท้าของพระลาม พระลามให้หูละมานไปหายาแก่นจนสามารถรักษาพระลามได้

พญาฮาบมะนาสวนขอให้อุทธาซึ่งเป็นหลานออกรบกับหูละมาน ภายหลังหูละมานรู้ว่าอุทธาคือบุตรจึงนำไปเฝ้าพระลาม พระลามชักชวนอุทธาช่วยทำศึก แต่อุทธาปฏิเสธขอกลับไปลงกา

พญาฮาบมะนาสวนสู้รบกับฝ่ายพระลามต่อไป พระลามแผลงศรธนูเกียร์พญาฮาบมะนาสวนขาดแม่ธนูยี่ดเศียรไว้ พญาฮาบมะนาสวนหาเศียรมาต่อไม่ได้จึงสิ้นชีวิต ทัพของพญาฮาบมะนาสวนแตกพ่ายไป ส่วนโมกจะสักหนีไปเมืองบาดาล หูละมานอาสาไปรบกับ โมกจะสัก และฆ่าโมกจะสักตาย

หลังจากศึกสงครามสิ้นสุดลงแล้ว พระลามให้พญาครุฑนำผลนิโคธมาให้หูละมานกิน หูละมานกินแล้วกลายร่างเป็นคนเนื่องจากหมกกรรมแล้ว

กล่าวถึงนางสีดาจันทะแหม่ตั้งครรภ์ได้ 3 เดือน วันหนึ่งนางสนมตามนางถึงรูปร่างหน้าตาของพญาฮาบมะนาสวน นางจึงวาดรูปให้ดู เมื่อพระลามเข้ามานางจึงเอารูปซ่อนไว้ใต้ที่นอน พระลามพบรูปของพญาฮาบมะนาสวนจึงสอบสวนความกันขึ้น เมื่อรู้ว่านางสีดาเป็นผู้วาด พระลามจึงให้เพชฌฆาตนำนางไปฆ่า แล้วควักหัวใจมาถวาย พระลัคนางสีดาไปหาพระฤๅษี ระหว่างทางพบสุนัขจึงควักหัวใจมาถวายพระลาม

นางสีดาตั้งครรภ์ 10 เดือน จึงประสูติพระกุมาร เมื่อพระกุมารอายุ 15 ปี ได้ลาพระฤๅษีและนางสีดาไปขอทาน เดินทางไปพบเด็กเลี้ยงควายจึงขอข้าวกิน เด็กเลี้ยงควายทำดีลให้ชนะก่อน เมื่อพระกุมารชนะ เด็กเลี้ยงควายกลับไม่ยอมให้ เกิดการต่อสู้กัน เด็กเลี้ยงควายสู้ไม่ได้จึงร้องไห้กลับบ้าน พ่อแม่ของเด็กเลี้ยงควายไปทูลพระลาม พระลามจึงให้หูละมานไปสอบถามเรื่องราว เมื่อทั้งสองพบกันจึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น พระกุมารเอาหญาคาผูกมือหูละมานไว้ หูละมานกลับเข้าเมืองทูลให้พระลามทราบ พระลามสอบถามได้ความว่าพระกุมารนั้นแท้จริงแล้วคือบุตรของตน พระลามแต่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระฤๅษี และเชิญนางสีดากลับเมือง พระฤๅ

มียกนางให้พระลามเป็นครั้งที่ 2 นางสีดาจันทะแจ่มอยู่กับพระลามได้พ้นปีจนสิ้นอายุชักลับสู่สวรรค์ เป็นนางสุชาดาชายาของพระอินทร์ตามเดิม

1.3.2 พระรามชาดก

ต้นฉบับเรื่องพระรามชาดก หรือรามเกียรติ์หน้าจันทน์ เขียนด้วยตัวอักษรไทยเหนือ⁴⁵ (อักษรธรรม) เนื้อเรื่องแบ่งเป็น 2 บัณ บัณต้นมี 20 ผูก บัณปลายมี 23 ผูก ฉบับที่ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ใช้ศึกษาเป็นฉบับสมบูรณ์ปริวรรตจากต้นฉบับอักษรไทยเหนือ เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ

1.3.2.1 ผู้แต่ง

ไม่ทราบว่าคุณผู้แต่งเป็นใครเพราะในเนื้อหามีได้กล่าวถึงเช่นเดียวกับเรื่องพระลักพระลาม

1.3.2.2 ที่มา

รามเกียรติ์เรื่อง “พระรามชาดก” นี้ นับว่าเป็นรามเกียรติ์ฉบับลาว แต่มานิยมกันมากในภาคเหนือของไทย เสฐียรโกเศศได้กล่าวถึงที่มาของเรื่องพระรามชาดกไว้ในหนังสืออุปกรณ์รามเกียรติ์ว่า

ทางอีสานมีหนังสือเทศน์เรื่องหนึ่งชื่อว่าพระรามชาดก เป็นหนังสือที่พระสงฆ์ทางภาคนั้นใช้เทศนา เนื้อเรื่องก็คือรามเกียรติ์นั่นเอง แต่ว่าเรื่องสับสนอลหม่านมาก ไม่เหมือนในรามายณะหรือในรามเกียรติ์ที่เดียวแสดงให้เห็นว่า เรื่องในพระรามชาดกไม่ได้ออกจากรามายณะหรือรามเกียรติ์เป็นเรื่องที่ได้มาทางอื่น และทางที่มานั้นก็ต้องมาทางประเทศเขมร และจามซึ่งต่อมาจากชาว มาลายูอีกทางหนึ่ง แต่เรื่องในพระรามชาดกเป็นไปในทำนองเรื่องทางพุทธศาสนา เช่น ไม่กล่าวถึงพระอิศวรจะกล่าวก็แต่พระอินทร์ และพระพรหมตามคติพระพุทธศาสนาเท่านั้น เรื่องกลางแห่งนี้จะเดาว่าเป็นของพื้นเมืองโดยแท้ น่าจะได้มาแต่เพียงเค้าความจากขอมและจามซึ่งรวมชวามาลายูด้วย แล้วเอามาผสมเข้ากับเรื่องในพระพุทศาสนา และคำตำนานต่าง ๆ ของพื้นเมือง เรื่องจึงห่างไกลกับรามายณะมาก แต่ก็นับว่าเป็นตำนานเล่มใหญ่ของดินแดนตอนนี้ได้เรื่องหนึ่ง⁴⁵

⁴⁵เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], อุปกรณ์รามเกียรติ์, 203.

นอกจากนี้ พระวรวงศ์เชอกรมหมื่น พิทยลาภพฤฒิยากร ได้กล่าวถึงเรื่องพระรามชาดกไว้ว่า

ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าขึ้นไปตรวจราชการในหน้าที่เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทางภาคอีสาน ได้ไปพบภาพรามเกียรติ์ที่ผนังโบสถ์วัดเหนือในจังหวัดร้อยเอ็ด จึงได้ไต่ถามขึ้นว่าทางโน้นมีเรื่องพระรามเป็นลักษณะใด ต่อมาพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง) ผู้ว่าราชการจังหวัดในขณะนั้น ได้มีจดหมายมาถึงข้าพเจ้าว่า ได้พบบทสำหรับเขาสดในเวลาทำศพหรือนักขัตฤกษ์กลางประเภทเรียกว่า “พระรามชาดก” ซึ่งเป็นหนังสือพระ.... สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (อ้วน ติสฺส) ซึ่งเป็นผู้เอาใจใส่ในวรรณคดีและโบราณคดีของภาคอีสาน ทั้งท่านเองก็เป็นชาวอีสานที่รอบรู้เรื่องราวทั้งปวงเป็นอย่างดี เห็นพ้องกันว่าคัมภีร์ “พระรามชาดก” นี้ น่าจะเขียนไว้แต่ในยุคสมเด็จพระเชษฐาธิราช นครล้านช้าง ระหว่าง พ.ศ. 2091 – 2114 อันเป็นสมัยที่นครล้านช้างรุ่งเรืองถึงขีดสูง มาบัดนี้เมื่อข้าพเจ้ามีเวลาว่างได้ย้อนกลับไปพิจารณา “พระรามชาดก” นี้อีก รู้สึกว่าลักษณะเหมือน “หิกลายศรีธรรม” ของมลายูยิ่งกว่าเหมือนนิยายพระรามฉบับอื่นใดหมดทั้งสิ้น⁴⁶

จะเห็นได้ว่าเรื่องพระรามชาดกมาจากรามเกียรติ์หลายสำนวนด้วยกันซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. ได้มาจากหิกลายศรีธรรม และศรีธรรมของมลายู เช่น ในหิกลายศรีธรรมตอนพระฤๅษีชุนนางสิดาตัวปลอม ชื่อนางสุทโธให้พญาราพณาสุวรรณไปนั้นคล้ายกับในพระรามชาดกตอนที่นางมณโฑชุนนางสิดาตัวปลอมให้ทศกัณฐ์ ตอนพระรามกลายเป็นวานรซึ่งในหิกลายศรีธรรมกล่าวว่าพระราม และสิดาลงสระน้ำ ทั้งสองได้กลายเป็นวานรที่กระโดดโลดเต้นไปมาจนเจอ ลักษณะลักษณะนั้นฉีกผ้าทำเป็นบ่วงคล้องบาทพระราม แล้วลากไปจุ่มลงในสระที่มีน้ำขุ่นจนกลายร่างเป็นมนุษย์ ในฉบับศรีธรรมกล่าวว่าพระรามลงไปอาบน้ำในทะเลสาบทำให้กลายร่างเป็นวานร เทียวไปปีนป่ายตามต้นไม้ พระลักษมณ์ไปทำอาถรรพ์พิริจนทำให้วานรพระรามลงมาจากต้นไม้ และโดดลงไปในทะเลสาบเพื่อกลับร่างเป็นคนอีกครั้งหนึ่ง ส่วนในฉบับพระรามชาดก พระรามก็กลายเป็นวานรเพราะไปกินผลไม้โคธศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ทางทิศตะวันออก หากกินที่กิ่งยอดจะกลับเป็นคน ซึ่งในที่สุดพระรามก็กลายมาเป็นคนเหมือนเดิม

⁴⁶พระวรวงศ์เชอกรมหมื่น พิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องพระราม, 61.

2. ได้มาจากรamayana บัณฑิตยัษฐิสถาการุญจิตของเหมจันทร์ เช่น ในเรื่องที่พระราม พระลักษมณ์มีชายาหลายองค์เหมือนกับของเหมจันทร์ที่พระรามมีมเหสีนอกจากสีดาอีกสามองค์ไม่นับสนมซึ่งมีอยู่พันหกร้อยนาง มเหสีของพระรามจึงมีสีดา ประภาวดี รติณีภา และศรีทามา ส่วนพระลักษมณ์ได้ไปผูกสมักรักใคร่กับนางวันมาลา และนางอินทรานี พระลักษมณ์มีชายารวมเบ็ดเสร็จด้วยกันถึงแปดองค์⁴⁷

ในเรื่องพระรามชาดกในตอนที่พระราม พระลักษมณ์เข้าไปเมืองอินทปัตถ์ พระรามได้เทพธิดา 3 องค์ พระลักษมณ์ได้นางเทพธิดา 2 องค์ ครั้นเดินทางไปถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง พระรามได้นางคำภา พระราม และพระลักษมณ์เดินทางต่อไปถึงเมืองขุขอม พระรามได้นางคำชาว พระลักษมณ์ได้นางแอกไค้ พระรามพระลักษมณ์เดินทางไปที่เมืองดักสลา พระรามได้นางจันทมุขี พระลักษมณ์ได้นางอุสุริกา ทั้งสองเดินทางเข้าเมืองทวายพระรามได้นางพิมสอนคอนราชและนางทิพอาสน์ชานมน พระลักษมณ์ได้นางสากลจาวจ่อ และนางพิมพ์หล่อเหลางาม เมื่อเดินทางกลับเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคนครนายกพระรามได้นางศรีพิมพา พระลักษมณ์ได้นางศรีกันยา ต่อมาพระรามก็ได้นางสีดาเป็นมเหสีคนต่อมา

3. ได้มาจากเขมร เช่น ตอนท้าววิรุฬหกไถนา และพระอินทร์ลงมาถามปัญหาธรรมะ คล้ายกับในฉบับเขมรตอนท้าวชนกไถนาในพิธิแรกนา และพบนางสีดาในดอกบัวทอง⁴⁸ ตอนหุลละมานเข้าลังกาเพื่อสืบข่าวนางสีดาและได้เข้าไปผูกผมพญาราชธรรมาและนางเทวีเหมือนกับตอนหนุมานเข้าลังกา เพื่อสืบข่าวนางสีดาและได้ผูกผมทศกัณฐ์และนางมณโฑของเขมร⁴⁹ นอกจากนี้ยังได้นำชื่อเมืองอินทปัตถ์ซึ่งเป็นเมืองที่พระอินทร์ทรงสร้างให้พระเกตุมาลาในพงศาวดารเขมรมาตั้งเป็นชื่อเมืองของพญาราชธรรมาด้วย⁵⁰

1.3.2.3 วัตถุประสงค์ในการแต่ง

เรื่องพระรามชาดกมีจุดประสงค์สำหรับเทศน์แสดงธรรมให้ชาวบ้านฟัง พระสารประเสริฐกล่าวไว้ในคำนำเรื่องพระรามชาดกว่า

⁴⁷ เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], อุปกรณัมรามเกียรติ์, 226.

⁴⁸ ปรีชา นุ่นสุข, อิทธิพลมหากาพย์รามายณะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2528), 132.

⁴⁹ เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], อุปกรณัมรามเกียรติ์, 138.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 205.

ทางเหนือมีประเพณีอย่างหนึ่ง เวลาตะวันตกเย็นชาวบ้านทั้งชายหญิง หนุ่มสาว ผู้ใหญ่ เด็ก ถือดอกไม้รูปเทียนพากันไปฟังเทศน์ตามวัดต่าง ๆ ด้วยความศรัทธาของผู้ใหญ่ เจริญความเลื่อมใสแก่เหล่ารุ่นพี่ะเคียงสาในการบุญไปตั้งแต่เด็กเล็ก เมื่อจะนี้ไม่ต้องสงสัยเลยว่าทางวัดซึ่งแสดงธรรมประจำทุกมื่อเย็น ย่อมมีหนังสือเทศนามากมายจ่ายกอง เนื้อหาที่เทศนานั้นก็ชาดกต่าง ๆ หรือนิทานพื้นเมืองผูกขึ้นเป็นชาดก... หนังสือเทศนาประเภทนี้มีเรื่องพระเวสสันดร พระเจ้าเลียบโลก เสียวสวาท และพระรามชาดก ฟังแล้วได้ทั้งบุญทั้งความรู้รอบตัวที่ท่านแทรกเอาไว้เป็นตอน ๆ โดยมากเป็นนิยายปากที่เล่าสืบ ๆ กันมาแต่โบราณ เช่น ดำนันทสร้างเมืองเก่า ๆ ค่ะน่าจะเป็นเรื่องที่ท่านรจนาราวสัก 200 ปีล่วงมา จะก่อนหรือหลังเวียงจันทร์แตกไม่นานนัก... รามเกียรติ์หนังสือเทศน์นี้... เป็นหนังสือมากถึงต้องแบ่งเป็น 2 บั้น บั้นต้นมี 20 ผูก และบั้นปลายมี 23 ผูก... พระรามชาดกเป็นกลอนร้อยพรรณนาป่าดง เขา ไม้ สัตว์ จัดบุททวิบาทชมบ้านชมเมืองทุกหนแห่ง และช่างพูดเป็นอย่างยิ่ง...⁵¹

1.3.2.4 ลักษณะคำประพันธ์

โครงสร้างของพระรามชาดกนั้น เป็นนิทานเหมือนชาดกทั่ว ๆ ไป คือเริ่มด้วยการปรารภเรื่องเป็นเทศนาอุบัติเหตุ พระสงฆ์ทูลอาราธนาให้ทรงนำเรื่องพระรามชาดกมาแสดงในท่ามกลางสังฆมณฑล แล้วดำเนินเรื่องไปตามเหตุการณ์ในนิทาน จบลงด้วยการกลับชาติหรือเรียกว่าประชุมชาดกว่าใครกลับชาติมาเกิดเป็นใครบ้างในสมัยของพระพุทธองค์ คล้ายกับเรื่อง พระลักพระลาม

1.3.2.5 เรื่องย่อ

ในขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วิหารเชตวัน ทรงได้ยินพระสงฆ์สาวกกล่าวสรรเสริญผิพรรณพระองค์ พระองค์ตรัสว่าสาเหตุที่พระองค์มีรูปร่างผิพรรณงาม เนื่องจากทรงตรัสรู้เป็นสัพพัญญูแล้ว พระสงฆ์อาราธนาให้พระองค์แสดงธรรม พระองค์ทรงนำเรื่องพระรามชาดกมาแสดงในที่ประชุมสงฆ์มีใจความว่า กล่าวถึงพรหมชายหญิงคู่หนึ่งลงมาบริโภคงานดินในโลกมนุษย์ แล้วกลับขึ้นไปบนสวรรค์ไม่ได้ จึงสร้างบ้านเมืองขึ้นชื่อ อินทปัตย์ มีบุตร 101 คน ต่อมาชายหญิงคู่นี้ได้กำเนิดบุตรองค์สุดท้ายชื่อว่าดับปรเมศวร เมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์ ท้าวดับปรเมศวรได้ครองเมืองอินทปัตย์สืบต่อมา

⁵¹พระสารประเสริฐ, พระรามชาดก (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แจ่มศรี, 2476), คำนำ.

นางพรหมสังกาศาของท้าวดับปรเมศวรได้ให้กำเนิดบุตร 2 องค์ องค์พี่ชื่อท้าว
ธรรฐ องค์น้องชื่อท้าววิรุพหก เมื่อบุตรทั้งสองเจริญวัย ท้าวดับปรเมศวรให้ท้าววิรุพหกครองเมือง
อินทปัตย์แทนตน เป็นเหตุให้ท้าวธรรฐน้อยใจจึงพานางวิสุทธีโสภามเหสีไปตั้งบ้านเมืองใหม่

นางมลิกามเหสีของท้าววิรุพหกได้ให้กำเนิดบุตรรูปร่างผิปกดีไม่มีแขนขา ชื่อว่า
ลุ่นลู่ วันหนึ่งวิรุพหกสามารถแก้ไขปัญหารัศมีของพระอินทร์ได้ พระอินทร์จึงชุบลุ่นลู่เสียใหม่
แล้วให้ไปปฏิสนธิในครรภ์นางมลิกาอีกครั้ง เมื่อครบกำหนดนางได้ให้กำเนิดบุตรชื่อ
พญาราชนาสรว

พญาราชนาสรวเจริญวัยได้ 3 ขวบได้เหาะไปพบท้าวธรรฐเพื่อทำรบ ท้าวธรรฐไม่
สู้เพราะเกรงกลัวฝีมือจึงยกนางจันทาพระธิดาอายุ 3 ขวบให้แทน

พระอินทร์ให้เทพองค์หนึ่งลงมาเกิดเป็นน้องของพญาราชนาสรว ต่อมานางมลิกา
ตั้งครรภ์ และให้กำเนิดบุตรตั้งชื่อว่า พิบพิ ต่อมานางให้กำเนิดบุตรอีกองค์หนึ่งชื่อว่า อินทธี

ท้าวธรรฐอธิษฐานขอบุตรจากพระอินทร์ พระอินทร์จึงทูลเชิญพระโพธิสัตว์และ
เทพบุตรผู้น้องให้ไปเกิดเป็นบุตรของท้าวธรรฐ ต่อมานางวิสุทธีโสภาก็ให้กำเนิดบุตรองค์พี่ชื่อ
พญารามราช (หรือพระราม) องค์น้องชื่อพระลักษมณ์

เมื่อพญารามราช และพระลักษมณ์เจริญวัย ท้าวธรรฐให้บุตรทั้งสองติดตามนาง
จันทา พระอินทร์ได้เนรมิตม้ามณีกาบให้พญารามราชขี่ พญารามราช พระลักษมณ์ขี่ม้ามณีกาบออก
ไปผจญภัยกับสิ่งต่าง ๆ มากมาย แต่ทั้งสองก็สามารถปราบได้ ระหว่างทางพญารามราชได้เทพธิดา
3 องค์ พระลักษมณ์ได้เทพธิดา 2 องค์เป็นชายา พญารามราช และพระลักษมณ์เดินทางต่อไปถึงหมู่บ้าน
แห่งหนึ่งแล้วได้นางคำภามาเป็นชายา หลังจากนั้นก็เดินทางต่อไปถึงเมืองขอม แล้วได้นางคำขาว
เป็นชายา ส่วนพระลักษมณ์ได้นางแอกไคมาเป็นชายา พญารามราช และพระลักษมณ์เดินทางเป็นเวลา
2 ปี 6 เดือน จนถึงเมืองอินทปัตย์ เมื่อไปถึงก็ได้ทราบข่าวว่าพญาราชนาสรวป่วยเป็นโรคสันนิบาต
ทั้งสองจึงรีบไปรับเอนางจันทาออกมา ฝ่ายพญาราชนาสรวตื่นขึ้นมาทราบข่าวว่าพญารามราช
และพระลักษมณ์พานางจันทากลับไปจึงรีบออกติดตามพญารามราช และพระลักษมณ์ทันที เมื่อตาม
จนทันแล้ว จึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น พญาราชนาสรวแผลงศรขอความช่วยเหลือจากพญาครุฑ ในการ
ต่อสู้ครั้งนี้ทัพของพญาครุฑแตกพ่ายไป พญาราชนาสรวไปขอความช่วยเหลือจากพญาธร แต่ก็
ต้องพ่ายแพ้กลับไปอีก หลังจากนั้นพระรามจึงแผลงศรเป็นไวยัวมัดพญาราชนาสรวไว้ได้ พญาราช
นาสรวรู้สึกสำนึกผิดจึงได้ทำพิธีขอมาพญารามราช พญารามราชยกโทษให้ และแนะนำให้พญา
ราชนาสรวไปขอนางจันทาตามประเพณี

หลังจากเสร็จภารกิจแล้วพญารามราช พระลักษมณ์จึงพากันกลับเมือง ระหว่างทาง
ได้มาถึงเกาะแห่งหนึ่งแล้วพญารามราชก็ได้นางจันทมูณี ส่วนพระลักษมณ์ได้นางอุรุทิกาเป็นชายา

พญารามราช และพระลักษณ์ได้เดินทางต่อไปจนเข้าไปในเมืองทะวาย พญารามราชได้กับนางพิมสอนคอนราช และนางทิพอาสน์ชานมนเป็นชายา ส่วนพระลักษณ์ได้นางสากรลาวจ้อและนางพิมพ์หล่อเหลางามเป็นชายา หลังจากนั้นทั้งสองก็รีบเดินทางต่อไปจนถึงเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค ท้าวธรรมฐทำพิธีอภิเษกพญารามราชกับนางศรีพิมพา พระลักษณ์กับนางศรีกันยา ท้าวธรรมฐมอบราชสมบัติให้พญารามราชครองต่อไป หลังจากนั้นพญารามราช และพระลักษณ์ได้จัดไพร่พลไปรับชายาองค์ก่อน ๆ มายังเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค

พญารามราชจึงมีมามณีกาไปขอเป็นพันธมิตรกับพญาครุฑ และให้สัญญาว่าจะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งได้รับความเดือดร้อน

ต่อมาไม่นาน พญาราพณาสวรเกิดขัดใจกับขุนจงเสนาเมืองอินทปัตต์ ขุนจงหนีไปพึ่งพญาดับปรเมศวร พญาดับปรเมศวรเห็นว่าพญาราพณาสวรมินิสัยพาลจึงอพยพครอบครัวไปอยู่ที่เขายคุนธร พระอินทร์ทำพิธีอภิเษกพญาดับปรเมศวรเป็นใหญ่กว่าคนและผีในสี่ทวีป เมื่อพญาดับปรเมศวรอยู่ที่เขายคุนธรได้ 1 ปี นางพรหมลังกาที่ตั้งครรภ์ และให้กำเนิดบุตร 2 องค์ ผู้พี่ชื่อท้าววิรูปักษ์ ผู้น้องชื่อท้าวภูเวร ส่วนท้าวธรรมฐก็ได้บุตรฝาแฝด คือ ท้าวคนธรรพ์ และท้าวกุมภกันท์

อยู่มาไม่นานพญาราพณาสวรได้อพยพผู้คนออกเดินทางไปลงกา เมื่อเวลาผ่าน 3 ปี นางจันทาตั้งครรภ์ให้กำเนิดบุตรชื่อว่าเชษฐกุมาร ส่วนพญาราพณาสวรก็ได้ลอบเข้าหาชายาของพระอินทร์ชื่อนางสุชาดา นางคิดว่าพระอินทร์จึงมิได้ขัดขวาง ต่อมาเมื่อนางทราบความจริงจึงขอพรจากพระอินทร์เพื่อไปแก้แค้นพญาราพณาสวร

นางสุชาดาลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของนางจันทา ท้าวพันปีทำนายว่าพระธิดาองค์นี้จะทำให้พญาราพณาสวรสิ้นชีวิต พญาราพณาสวรจึงได้สั่งทหารให้นำนางไปลอยแพ พระอินทร์ได้เนรมิตเรือสำเภาให้พระธิดาอยู่ พระอินทร์ตั้งชื่อพระธิดาว่านางสีดา เรือสำเภาลอยไปจนถึงเมืองนาค พญานาคชื่อโศดถาภิการับนางสีดาเข้าเมืองเพื่อให้เป็นเพื่อนเล่นนางบัพพาวรรณพระธิดานางสีดาอยู่ที่เมืองนาคจนอายุได้ 15 ชันษาจึงออกเดินทางโดยเรือสำเภาต่อไป

นางสีดาได้เดินทางมาพบพระฤๅษีตนหนึ่ง พระฤๅษีจึงรับนางมาอยู่ด้วย มีนายพรานคนหนึ่งเข้าป่าล่าสัตว์ และได้เดินทางไปถึงเกาะที่นางสีดาอาศัยอยู่ นายพรานได้พบสีดาแล้วจึงได้กล่าวขัญความงามของนางไปทุกที่ ข่าวความงามของนางสีดาได้ยินไปถึงหูของพญาราพณาสวร เป็นเหตุให้พญาราพณาสวรอยากได้นางมาเป็นชายาจึงได้ไปขอกับพระฤๅษี

พระฤๅษีให้พญาราพณาสวรยกสร แต่พญาราพณาสวรไม่สามารถยกได้ พระฤๅษีเกิดความสนใจในความตั้งใจของพญาราพณาสวร จึงเนรมิตหญ้าที่มีรูปโฉมเหมือนสีดาให้แก่พญาราพณาสวร นางมีชื่อนางสุคโท นางสุคโทอยู่กับพญาราพณาสวรได้ไม่นานก็ให้กำเนิดบุตร 9 องค์

กล่าวถึงพญารามราชได้ยืมคำเล่าลือ เรื่องความงามของนางสีดา พญารามราชจึงออกเดินทางไปหานางสีดาพร้อมกับพระลักษมณ์ พญารามราชเดินทางมาถึงเกาะแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นเกาะที่เป็นที่อยู่ของหญิงปากจัดเป็นเมียของหมาลาย หมาลายเหล่านั้นเมื่อเห็นพญารามราชก็หมายที่จะทำร้ายพญารามราช พระลักษมณ์แหว่งดาบกายสิทธิ์ถูกหมาลายกระเด็นไป ไม่สามารถกลับมาหาเมียได้

ในที่สุดพญารามราช และพระลักษมณ์เดินทางมาจนถึงเกาะของพระฤๅษี พญารามราชสามารถยถาภูมิจึงได้นางสีดา หลังจากนั้นทั้งสามเตรียมเดินทางกลับ พระฤๅษีสั่งให้พญารามราชคอยระวังนางสีดา เพราะในกาลภายหน้าอาจต้องพลัดพรากจากกัน พญารามราชคิดว่าเพราะพระองค์ได้ทำให้หมาลายต้องพลัดพรากจากเมีย กรรมนั้นคงตอบสนอง

พญาราพณาสวรรู้ว่าพระรามได้นางสีดาไป จึงเนรมิตเป็นกวางทองเดินผ่านหน้าทั้งสามพระองค์ นางสีดาอยากได้กวางทองจึงขอให้พระรามจับให้ พญารามราชบอกนางว่าไม่ใช่กวางจริง นางก็ไม่ฟังเหตุผล พญารามราชจำเป็นต้องตามจับกวางทองให้นาง เมื่อพญารามราชแปลงศรไปถูกกวาง กวางก็ส่งเสียงร้องเรียกให้พระลักษมณ์มาช่วย พระลักษมณ์ได้ฝากนางไว้กับแม่พระธรณี พญาราพณาสวรรได้เข้ามาอุ้มนางสีดาเหาะไป แต่ไม่สำเร็จเพราะแม่พระธรณียึดนางไว้ พญารามราชต่อว่าพระลักษมณ์ที่ฝากนางไว้กับแม่พระธรณี แม่พระธรณีได้ยินดังนั้นก็โกรธจึงปล่อยนางสีดาเสีย พญาราพณาสวรรจึงสามารถอุ้มนางไปได้

พญาครุฑสหายของพญารามราชเข้าขัดขวางจึงถูกพญาราพณาสวรรเอาแหวนขว้างไล่ พญาครุฑปีกหักตกลงมา พญาครุฑเล่าเรื่องให้พญารามราชฟังแล้วต่างก็รีบเดินทางไปหานางสีดาต่อไปพญารามราช พระลักษมณ์เดินทางมาถึงต้นนิโครใหญ่ต้นหนึ่ง ไม้ต้นนี้เป็นไม้กายสิทธิ์ หากใครกินผลของมันที่ขึ้นไปทางทิศตะวันออก จะต้องกลายเป็นวานร พญารามราชเก็บผลนิโครที่ขึ้นไปทางทิศตะวันออกกินจึงต้องกลายเป็นวานรไป

กล่าวถึงพระฤๅษีคนหนึ่ง คิดอยากมีคู่ครองจึงชุบหญิงสาวคนหนึ่งจากเหนือโลดให้ชื่อนางไค พระฤๅษีอยู่กินกับนางไคจนให้กำเนิดบุตรชื่อนางแพงสี พระอาทิตย์ได้แอบเข้าหานางไคจนนางให้กำเนิดบุตรฝาแฝดชื่อ สังคีพ และพลีจันทร์ พระฤๅษีสอนศิลปศาสตร์ให้ สังคีพและพลีจันทร์มีความเก่งเกินตัวจนพระฤๅษีสงสัยว่าอาจจะไม่ใช่บุตรของตน พระฤๅษีจึงพานุตรทั้งสามไปอาบน้ำ แล้วอธิษฐานว่า คนใดเป็นบุตรตนให้ว่ายน้ำกลับมา หากไม่ใช่ขอให้ว่ายน้ำเลยไปปรากฏว่านางแพงสีว่ายน้ำกลับมาคนเดียว ส่วนสังคีพและพลีจันทร์ว่ายน้ำเลยไปถึงเกาะแห่งหนึ่งได้เนรมิตเมืองขึ้นมีชื่อว่าเมืองกาสิ สังคีพเป็นกษัตริย์ พลีจันทร์เป็นอุปราช

พระฤๅษีถามความจริงจากนางแพงสี ครั้นพระฤๅษีทราบความจริง จึงโกรธแค้นนางไคมากไม่ยอมกลับไปหานาง ส่วนนางแพงสีขอตามพระฤๅษีไปด้วย พระฤๅษีสงสารนางไคที่

ต้องอยู่คนเดียวจึงซบซายหนุ่มจากเหงื่อโคลาให้อยู่กินกับนางไค อยู่มาวันหนึ่งนางแพงสีได้ไปเยี่ยม นางไค ครั้งรุ่งขึ้นนางแพงสีก็ได้ออกไปหาอาหารกับชายที่พระฤๅษีซบซายมาให้อยู่กับนางไค และเกิดหลงทาง นางแพงสีเดินทางไปถึงต้นนิโครที่วนรพญารามราชอยู่ นางได้กินผลนิโครที่มีกิ่งชี้ไปทางทิศตะวันออก นางจึงกลายเป็นวานรได้อู่กินกับวานรพญารามราชจนนางตั้งครรภ์ให้กำเนิดบุตรชื่อ หุนละมาน

กล่าวถึงควายทรพีตัวหนึ่งมีนางควายเป็นบริวารมาก เกิดความกลัวว่าลูกตัวผู้ จะแย่งชิงความเป็นใหญ่จึงฆ่าลูกทุกตัวที่เกิดจากนางควาย นางควายตัวหนึ่งแอบไปซ่อนตัวอยู่ในถ้ำ ได้ให้กำเนิดลูกควายชื่อทรพี เมื่อลูกเติบโตใหญ่มาได้เล่าให้ลูกฟังว่าทรพีตัวพ่อได้ฆ่าลูกที่เกิดมาเป็น ตัวผู้ตายหมด ทรพีจึงไปทำทรพีผู้เป็นพ่อ และสามารถฆ่าผู้เป็นพ่อได้ หลังจากนั้นก็เที่ยวไป อาละวาดที่เมืองกาสิ นางกคตระราชชายาสังคิพซึ่งกำลังตั้งครรภ์ออกรบและเสียที่ถูกทรพีขวิด กระเด็นไป เป็นเหตุให้นางคลอดลูกฝาแฝดกลางสนามรบชื่อ ท้าวชาตะพญา และกัณหาพญา สังคิพออกรบแทนนาง แต่ก็ไม่มีใครแพ้ชนะ ทรพีแนะนำให้ไปรบในถ้ำ สังคิพให้พลจันทร์เฝ้าปากถ้ำ ไว้แล้วสังเกตเลือดที่ไหล หากเป็นเลือดสีแดงว่าเป็นเลือดของตนให้ปิดปากถ้ำทันที สังคิพ สามารถฆ่าทรพีได้ ขณะนั้นเกิดฝนตกหนักเลือดของทรพีจึงกลายเป็นเลือดสีแดง พลจันทร์คิดว่า เป็น เลือดของสังคิพจึงเอาหินปิดปากถ้ำ สังคิพโกรธแค้นมากจึงคิดจะฆ่าพลจันทร์ แต่พลจันทร์หนีออกมาได้

เมื่อพญารามราชสิ้นกรรมแล้วได้ปีนขึ้นไปกินผลนิโครที่กิ่งบนสุดจึงกลายเป็นคน อีกครั้งหนึ่ง พญารามราช และพระลักษมณ์เดินทางมาจนถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง เห็นพลจันทร์นั่งร้องไห้ อยู่จึงสอบถามเรื่องราว พลจันทร์เล่าเรื่องให้ฟัง พญารามราชรับปากว่าจะช่วยเหลือพลจันทร์หาก ถูกสังคิพทำร้าย

กล่าวถึงนางแพงสีกินผลนิโครแล้วได้กลายร่างเป็นคนดังเดิม หุนละมานขอกิน บ้างแต่เพราะบุญกรรมของหุนละมานยังมีอยู่ จึงยังคงเป็นวานรตามเดิม

ฝ่ายพลจันทร์ได้ทำรบกับสังคิพ ในขณะที่สู้รบกันนั้น นางกคตระราชเสียที่ถูกอาวุธ ของพลจันทร์ดาบอดทั้งสองข้างหาทางกลับเมืองไม่ถูก ต้องอาศัยผลมะเดื่อประทังชีวิต พลจันทร์ ขอให้พญารามราชช่วยเหลือ พญารามราชแผลงศรถูกท้าวสังคิพ พญารามราชจะช่วยสังคิพไม่ให้ ตายด้วยศรแต่จะต้องมีแผลเป็นเท่าเมล็ดข้าว แต่สังคิพยอมตาย ศรจึงเข้าไปเสียบหัวใจของสังคิพจน สิ้นชีวิต

กล่าวถึงนนทยัณห์ เป็นยักษ์เฝ้าประตูเมืองของพญาไอศวรร นนทยัณห์มีนิวเพชรชี้ไปที่ใครผู้หนึ่งต้องตาย นางทิพโสธรีดาของพญาคนธรรพ์ อาสาสังหารนนทยัณห์ โดยทำให้นนทยัณห์เห็นแล้วหลงรัก หลังจากนั้นนางก็ให้นนทยัณห์ร่ำตามนาง นางทิพโสธรีได้ร่ำทำที่เอนิ้วชี้ที่

ศิระ นนทักษ์ทำตาม นิ้วเพชรที่ศิระตนเองตายทันที พญาไอศวรขอให้นางรำให้ดู และเกิด
 ลุ่มหลงนางจนน้ำท่วมไหล นางทิพโสธเธามีอรองรับไว้ได้ แล้วนำไปใส่ในปากของนางกตธราช
 และบอกข่าวที่สังคิพฤกพญารามราชสังหาร นางเสียใจร้องไห้เสียงดัง พญารามราชเดินตามเสียงมา
 พบนางและช่วยรักษาดนางจนหาย นางเห็นว่าพญารามราชเป็นผู้มีบุญจึงอยู่กินกับพญารามราช
 จนนางตั้งครรภ์ได้ 10 เดือนให้กำเนิดบุตรชื่อท้าวขวัญเท่าฟ้า

พญารามราชเตรียมออกเดินทางติดตามหานางสีดา หุนละมานและท้าวขวัญเท่าฟ้า
 อาสาไปสืบนางสีดาให้ที่ลงกา พญารามราชนำแหวนของนางสีดาให้หุนละมานสวมไว้

หุนละมานและท้าวขวัญเท่าฟ้าทะยานไปลงกาจนไปถึงเกาะที่พระฤๅษีดาไฟนั่ง
 กลับตามาวานอยู่ พระฤๅษีให้ทั้งสองพักอยู่ที่เกาะก่อน เมื่อสองพี่น้องจะเดินทางต่อไป พระฤๅษีจึง
 บอกทางไปลงกาให้ เมื่อถึงลงกาแล้วนางสีดาเห็นแหวนที่หุนละมานสวมอยู่ นางจำได้ว่าเป็นแหวน
 ที่พญารามราชให้ไว้ สอบถามได้ความว่าพญารามราชส่งสองพี่น้องมาสืบข่าว หุนละมานและท้าว
 ขวัญเท่าฟ้าได้เข้าไปเที่ยวในเมืองลงกา พร้อมทั้งได้เข้าไปผูกผมพญาราพณาสวกับนางจันทาใน
 ขณะที่กำลังหลับสนิท พญาราพณาสวรสั่งให้ทหารนำทั้งสองไปฆ่า ทั้งสองได้เนรมิตวานรจำนวนมาก
 ทำลายผลไม้ในลงกา พญาราพณาสวรใช้ห้วงจันทรทั้งสองได้ แต่จะฆ่าอย่างไรก็ไม่ตาย
 พี่น้องแนะนำให้อาบน้ำชุบน้ำมันแล้วจุดไฟเผา หลังจากไฟลุกแล้วทั้งสองได้พากันเผากรุงลงกาจน
 วอดวาย หุนละมานขอให้พญารามราชช่วยดับไฟที่หาง พญารามราชแนะนำให้ไปเอน้ำที่เมือง
 ลงกาดับไฟ ไฟจึงดับลง

หุนละมาน และท้าวขวัญเท่าฟ้าอาสาไปหาแผนที่ที่แสดงแหล่งน้ำคั้นเพื่อเดินทาง
 ข้ามไป ทั้งสองไปพบพระฤๅษีคนหนึ่ง พระฤๅษีบอกว่าแผนที่อยู่ในท้องปลาอานนท์ ทั้งสองจึงรีบ
 เหาะไปเข้าปากของปลาอานนท์ และนำแผนที่ออกมาจากท้องปลาได้

เมื่อได้แผนที่แล้ว พญารามราชได้แผลงศรไปถึงพญาราพณาสวรให้ส่งนางสีดาคืน
 มิฉะนั้นพระองค์จะยกทัพเข้าตีลงกา แต่พญาราพณาสวรไม่ยอมคืนนางให้ ท้าวพิภพพิทานายว่าพญา
 ราพณาสวรจะมีเคราะห์ให้ส่งนางสีดาคืน พญาราพณาสวรกริ้วมากจึงจับท้าวพิภพพิท้าวออกนอก
 เมืองลงกา

ขุนชีวาเสนาพญาราพณาสวร อาสาเนรมิตล้นเป็นสะพาน เพื่อให้ไพร่พลของ
 พญารามราชเดินเข้ามา หลังจากนั้นจึงได้พลิกกลืนเป็นเหตุให้ไพร่พลของพญารามราชตกลงใน
 มหาสมุทร ท้าวสี่พี่น้องคือ หุนละมาน ท้าวขวัญเท่าฟ้า ท้าวชาตะพญา และท้าวกันหาพญา เนรมิต
 มือใหญ่ช่วยผู้คนขึ้นจากฝั่งได้ และช่วยกันฆ่าชีวาเสนาตาย

พญารามราชยกพลถึงริมมหาสมุทรแล้วสั่งให้ท้าวสี่พี่น้องไปหาแหล่งน้ำคั้นตามที่
 แผนที่บอก เมื่อพบแหล่งน้ำคั้นแล้วจึงช่วยกันสร้างสะพานข้ามไปลงกา ษิดาพญานาคพาบริวารมา

เล่นน้ำ พบสะพานขวางอยู่จึงสั่งให้บริวารทำลายสะพาน ท้าวสี่พี่น้องเห็นสะพานถูกทำลาย จึงดำน้ำลงไปดู แล้วได้กับธิดาพญานาคทั้ง 4 คน หลังจากนั้นไม่นานนางทั้งสี่ตั้งครรภ์ และให้กำเนิดลูกของท้าวสี่พี่น้อง

เมื่อท้าวสี่พี่น้อง ซ่อมสะพานเสร็จ พญารามราชจึงยกทัพข้ามสะพานมาถึงลงกา เกิดการต่อสู้กันขึ้นจนทหารของพญารามราชตายไปเป็นจำนวนมาก

กล่าวถึงพญาปิตตะคุมเจ้าเมืองบาดาลได้ยินเสียงอีกทีจากการสู้รบของทั้งสองฝ่ายจึงขึ้นมาดูเห็นพญารามราชประทับอยู่ จึงคิดว่าพญารามราชเป็นต้นเหตุของสงคราม คิดจะจับพญารามราชเพื่อจะได้ยุติการสงคราม พญานาคจึงร้ายมนตร์เข้าไปจับพญารามราชไปขังไว้ในคอกเหล็กที่เมืองบาดาล ท้าวสี่พี่น้องอาสาออกติดตามไปช่วยเหลือจนสามารถช่วยพญารามราชออกมาได้ ท้าววิบุตรของหุนละมานกับพี่น้องออกรบกับท้าวสี่พี่น้อง ภายหลังจึงรู้ว่าเป็นญาติกัน พญาปิตตะคุมรู้สึกสำนึกผิดมาเฝ้าพญารามราช พญารามราชยกโทษให้ บุตรทั้งสี่ของท้าวสี่พี่น้องขอติดตามไปช่วยรบ แต่พญารามราชขอให้อยู่ในเมืองบาดาลก่อน ถ้าต้องการความช่วยเหลือเมื่อใดจะเรียกมาช่วย พญารามราชให้กุมาร 9 คนออกรบ แต่ก็ถูกหุนละมานฆ่าตาย พญารามราชโกรธแค้นมากจึงแผลงศรโมกษศักดิ์ไปถูกที่เท้าพญารามราช หุนละมานอาสาไปเก็บสมุนไพรมารักษาจนสรหลุดไปถูกพญารามราชสลบ

เมื่อพญารามราชฟื้นขึ้นมาได้อออกรบอีกแต่พญารามราชก็ไม่สามารถฆ่าให้ตายได้ พญารามราชจึงให้หุนละมานไปเอาสรปิ่นแก้ววิเชียรเพชรที่จมอยู่ใต้สมุทรมา หุนละมานเดินทางไปพบยักษ์ เมื่อไปถึงแล้วได้เข้าไปบีบคอยักษ์ ยักษ์ยอมมอบสรปิ่นแก้ววิเชียรให้หุนละมานจึงนำมาถวายพญารามราช พญารามราชได้แผลงสรปิ่นแก้ววิเชียรเพชรถูกพญารามราชสิ้นชีวิต พญารามราชพักอยู่ที่เมืองลงกาได้ 3 เดือน จึงพานางสีดากลับเมือง

เทวดาองค์หนึ่งแนะนำให้พญารามราชสร้างเมืองใหม่ในที่แห่งหนึ่ง ซึ่งมียักษ์ชื่อนนทิ และบริวารเฝ้าอยู่ เมื่อพญารามราชไปพบสถานที่ดังกล่าวได้ไต่ยักษ์และบริวารไป แล้วสร้างเมืองใหม่ชื่อกรุงอุรุทธา ส่วนหุนละมานเมื่อหมดกรรมแล้วได้กินผลนิโครจนกลายเป็นคนที่มีรูปงามมาก

เวลาผ่านไป 3 ปี นางสีดาตั้งครรภ์ นางสนมอยากเห็นรูปพญารามราชจึงขอร้องให้นางสีดาดูรูปให้ดู พญารามราชพบรูปวาดของพญารามราช สอดถามได้ความว่านางสีดาวาดจึงสั่งให้พระลักษมณ์นำนางสีดาไปฆ่า พระลักษมณ์พานางไปฝากพระฤๅษีไว้ ต่อมานางสีดาได้ให้กำเนิดบุตรชื่อ ท้าวพระบุตร และพระฤๅษีกุมารหุบขึ้นอีกคน ชื่อพระสุมิให้มาอยู่เป็นเพื่อนเล่นกัน วันหนึ่งพระบุตรถามถึงบิดา นางสีดาจึงพาถูกไปหาพญารามราช ระหว่างทางพบกับ หุนละมาน ซึ่งมาเก็บภาษีกับแม่ค้าขายเตง 2 กุมารไม่ยอมให้จึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น พญารามราช พระ

ลักษณะออกมาดูเหตุการณ์ และได้ต่อสู้กับ 2 กุมาร แต่ไม่มีใครแพ้ชนะ พญารามราชชัฎถาม สองกุมารว่าเป็นลูกใคร นางสีดาบอกว่าเป็นลูกนาง พญารามราชสำนักผิวดำอ่อนนงนางสีดาให้กลับเมือง นางยินยอม พญารามราชจึงพานางสีดาและบุตรเข้าเมือง อภิเษกพระบุตรเป็นกษัตริย์ ให้พระสวามีเป็นอุปราช พญารามราช และพระลักษมณ์ เมื่อสิ้นอายุขัยจึงได้ไปเกิดบนสวรรค์

จากการศึกษาถึงที่มารามเกียรติ์ภาคอีสานจะเห็นว่ามาจากหลายแหล่งด้วยกัน เช่น ชาว มลายู และเขมร แต่รายละเอียดฉบับต่าง ๆ เหล่านี้ต่างก็ได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องพระรามของชาวอินเดียฝ่ายใต้ซึ่งอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่เกาะต่าง ๆ บนเกาะชวา มาลายู สุมาตรา รวมทั้งบนแหลมอินโดจีน ชาวอินเดียมีวัฒนธรรมตลอดจนศาสนา ศิลปวัฒนธรรมที่เจริญกว่าประเทศเหล่านี้ เมื่อชาวอินเดียอพยพเข้ามาจึงได้มีการถ่ายทอดศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมตลอดจนวรรณคดีแก่ชาวพื้นเมืองด้วย เรื่องพระรามที่เข้ามาครั้งแรกคงมีการถ่ายทอดทางมุขปาฐะ และชนพื้นเมืองได้นำนิทานพื้นเมืองของตนเข้ามาแต่งปนไปกับเรื่องพระราม จึงกลายเป็นเรื่องพระรามที่มีเอกลักษณ์เป็นของท้องถิ่นไป ไทยก็ได้มีการถ่ายทอดเรื่องพระรามไปยังท้องถิ่น เกิดเป็นรามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยที่สอดคล้องไปด้วยคติทางพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมที่ดำรงรวมไปถึงเพื่อให้เข้ากับวิถีชีวิตของคนอีสานได้เป็นอย่างดี

ตัวละครสำคัญที่ปรากฏในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานทั้ง 2 เรื่องที่เมื่อเปรียบเทียบกับในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปรากฏว่าชื่อของตัวละครนั้นอาจต่างกันออกไปบ้าง ดังนี้

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	พระลักพระลาม	พระรามชาดก
พระราม	พระลาม	พญารามราช/พระราม
พระลักษมณ์	พระลัก	พระลักษมณ์
ทศกัณฐ์	พญาฮาบมะนาสวน	พญาราพณาสวร
นางสีดา	นางสีดาจันทะแจ่ม	นางสีดา
พระมงกุฎ	พระกุมาร	พระบุตร
หนุมาน	หุลละมาน	หุนละมาน
พาลี	พะลีจันท์	พลีจันทร์
สุครีพ	สังคิบ	สังคิพ
นางสุพรรณมัจฉา	นางมัสสาหลวง	นางมัจฉา

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	พระลักพระลาม	พระรามชาดก
มัจฉานุ	อุทธา	ท้าววลุย์
ทรีพี	ท้าวระพีตัวลูก	ทรีพีตัวลูก
ไมยราพ	ยักษ์	พญาปิตตะลุม
พระอินทร์	พระอินทร์	พระอินทร์
นางสุชาดา	นางสุชาดา	นางสุชาดา
ฤาษีโคดม	พระรสี	ฤาษีตนหนึ่ง
พระชนกฤาษี	พระรสี	ฤาษีตนหนึ่ง
พระนารถฤาษี	ฤาษีตาไฟ	ฤาษีตาไฟ
กวางทอง	กวางทอง	กวางทอง
พิเภก	เสตตะกุมาร	เชษฐกุมาร
กุมภกรรณ	-	อินทรี
อินทรชิต	โมกษะลัก	-

ตัวละครเหล่านี้เป็นตัวละครสำคัญที่ปรากฏในโครงเรื่องใหญ่ในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานทั้ง 2 เรื่อง ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเมื่อดินแดนอีสานรับนิทานเรื่องพระรามเข้ามาในวัฒนธรรมของตนก็ได้มีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับค่านิยมของท้องถิ่นทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา เมื่อนิทานพระรามที่รับมาจากภายนอกกลายเป็นส่วนหนึ่งของนิทานท้องถิ่นอีสาน จึงมีการสอดแทรกตัวละครและอนุภาคที่เป็นที่นิยมในวรรณคดีท้องถิ่นเข้ามาในนิทานพระรามในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสาน มีตัวละครที่ต่างไปจากรามเกียรติ์สำนวนราชสำนักมาก เช่น ในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานไม่มีชื่อไมยราพ แต่มีพญานาคเข้ามาสวมบทบาทแทน เหตุที่พญานาคเข้ามาแทน ไมยราพคงเป็นเพราะเรื่องยักษ์ครองบาดาลนั้นขัดกับความเชื่อของคนในแถบนี้ เพราะเชื่อกันว่าพญานาคเท่านั้นที่เป็นเจ้ากรุงบาดาล และในดินแดนแถบนี้มีเรื่องของธิดาพญานาคที่ขึ้นมาเล่นน้ำและได้สมสู่กับสัตว์ประเภทอื่นและมนุษย์ ส่วนชื่อของตัวละครก็มีผิดเพี้ยนไปจากเสียงเดิมบ้าง เช่น ราพณ์ เป็น พญาฮามมะนาสวน อินทรชิต เป็น อินทรี พิเภก เป็น เชษฐกุมาร และสุกรีพ เป็น สังคีพ เป็นต้น

เปรียบเทียบเนื้อเรื่องของรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับ
รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	พระลักพระลาม	พระรามชาดก
1. กำเนิดพระราม	✓	✓
2. กำเนิดทศกัณฐ์	✓	✓
3. กำเนิดสีดา	✓	✓
4. กำเนิดหนุมาน	✓	✓
5. กำเนิดองคต	-	-
6. สีดาถูกทิ้งน้ำ	✓	✓
7. พระรามยกศรและได้สีดา	✓	✓
8. ทรพีฆ่าพ่อ	✓	✓
9. พาลีปราบทรพี	✓	✓
10. พระรามตามกวาง	✓	✓
11. ทศกัณฐ์ลักสีดา	✓	✓
*12. พระรามตามสีดาพบนกสหาย	✓	✓
13. พระรามพบหนุมานและได้ หนุมานเป็นข้า	✓	✓
14. พระรามพบสุกริพ	✓	✓
15. สุกริพรบพาลี	✓	✓
16. พระรามแผลงศรฆ่าพาลี	✓	✓
17. หนุมานสืบข่าวนางสีดา	✓	✓
18. หนุมานลงดีพระนารทฤๅษี	✓	✓
19. หนุมานเข้าลังกา	✓	✓
20. หนุมานถวายนาง	✓	✓
21. หนุมานแผลงกา	✓	✓
22. จองถนน	✓	✓
23. กำเนิดมัจฉานุ	✓	✓
24. พระรามถูกลักไปเมืองบาดาล	✓	✓
25. สืบลังกา	✓	✓
26. สืบอินทรชิต	✓	✓

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	พระลักพระลาม	พระรามชาดก
27. พิเภกบอกวิธีเอาชนะทศกัณฐ์	✓	✓
28. ทศกัณฐ์ลี้ม	✓	✓
29. สีดาวาดรูป	✓	✓
30. พระรามกริ้ว สีดาถูกขับ	✓	✓
31. พระรามและสีดาคืนดีกัน	✓	✓

* ในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสาน เปลี่ยนจาก นกสดาฯ เป็น ครุฑ

จากตารางการเปรียบเทียบรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกับรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานจะเห็นว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานจะเหมือนกับโครงเรื่องใหญ่หรือโครงเรื่องหลักของเรื่องในรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะต่างกันเฉพาะในรายละเอียดของโครงเรื่องย่อยซึ่งเกิดจากรามเกียรติ์ทางภาคอีสานมีลักษณะเป็นนิทานมากกว่าเป็นมหากาพย์หรือวรรณคดี⁵² เช่น รามายณะ หรือ รามเกียรติ์ทำให้รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานมีจำนวนตัวละครและจำนวนตอนต่าง ๆ น้อยกว่าสำนวนราชสำนักมาก เพราะลักษณะของนิทานพื้นบ้านจะผูกเรื่องบนพื้นฐานของโครงเรื่องเชิงเดี่ยว (single – stranded) และการดำเนินเรื่องจะเกาะอยู่กับพฤติกรรมของตัวเอก (concentration on a leading character)⁵³ ตัวละครใดหรืออนุภาคใดที่ไม่สำคัญที่ไม่เกี่ยวกับตัวเอกจึงมักถูกตัดทิ้ง รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานจึงมีเนื้อหาล้วนกว่าสำนวนพระราชนิพนธ์มาก ตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์จึงเหลือแต่ตัวละครสำคัญ ในสำนวนท้องถิ่นจะไม่มีชื่อแม่ทัพทั้งหลายเช่นที่มีอยู่ในพระราชนิพนธ์ เพราะปกติในนิทานพื้นบ้านทั่วไปจะไม่มีตัวละครมากตัว จะมีแต่ตัวพระเอก นางเอก ผู้ร้าย และมีผู้ช่วยพระเอกอีกตัวหนึ่ง พฤติกรรมของตัวละครหลายตัวถูกโอนมาให้ตัวละครหลัก ๆ เช่น ในสำนวนท้องถิ่นอีสานจะไม่มีตัวละครองคต แต่ได้โอนพฤติกรรมการพดหางและการสื่อสารไปให้หนุมานแทน เป็นต้น

⁵² ศิราพร จิตะฐาน, ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น การศึกษาคติชนในบริบททางสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2537), 141 – 150.

⁵³ Axel Olrik , “Epic Laws of Narratives,” in The Study of Folklore by Alan Dundes (New Jersey : Prentice – Hall, Inc), 129 – 141.

1.4 ประวัติรามเกียรติ์ภาคตะวันตก

1.4.1 รามเกียรติ์ฉบับวัดขนอน⁵⁴

รามเกียรติ์ฉบับนี้เป็นบทสำหรับเล่นหนังใหญ่ซึ่ง ฝะอบ โปษะกฤษณะได้รวบรวมข้อมูลมาจากตำบลดสร้อยฟ้า อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

1.4.1.1 ผู้แต่ง นายละออ ทองมีสิทธิ์

1.4.1.2 ที่มา

หนังใหญ่วัดขนอนนี้เป็นหนังใหญ่อำเภอที่นำเข้ามาจากหนังใหญ่หลวงซึ่งเป็นหนังใหญ่ที่จัดแสดงในพระราชพิธีหรือที่เป็นงานที่เกี่ยวกับทางราชการ หนังใหญ่อำเภอจะเป็นหนังที่ชาวบ้านนำมาปรับให้เข้ากับสังคมชาวบ้านแบบเดียวกับละครโน ละครนอก เช่น อิเหนา ก็มีผู้นำมาเล่นเป็นละครนอกก็มี ลิเกก็มี ต่างกันที่การดำเนินเรื่องรวดเร็ว ผู้แต่งใช้ถ้อยคำให้เป็นสังคมชาวบ้าน บทที่แสดงจึงแตกต่างจากในละครโน

หนังใหญ่วัดขนอนนับเป็นหนังใหญ่ชาวบ้าน บทพากย์จึงมีลักษณะเป็นของตนเอง ดำเนินเรื่องตามเค้าบทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นส่วนใหญ่ บางตอนก็เสริมแต่งตามความเชื่อ และสภาพสังคมชาวบ้านในสมัยประมาณ 100 ปีที่แล้ว ตลอดจนแนวคิด คติธรรมที่ผู้แต่งต้องการฝากไว้แก่ผู้ดูผู้ชม ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การแทรกบทตลกขบขันเพื่อให้เกิดความสนุกสนานตามแบบการละเล่นพื้นบ้าน

บทพากย์และบทเจรจา มีทั้งหมด 10 ตอน ตอนเล็ก 2 ตอน คือ ตอนศึกวิรุญมุข กับศึกมังกรกัณฑ์นั้นในบทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รวมอยู่ในชุดนาคบาศประกอบไปด้วย

1. หนุมานถวายนางพารวตามคำสัมภาษณ์ของท่านอธิการจวนว่ามีตัวครบตั้งแต่พระรามให้หนุมานนำพระธำมรงค์ไปถวายนางสีดา ถึงหนุมานเฝ้าลงกา แต่บทของนายละอามีแต่ตอนหนุมานเข้าปราสาทนางพารวมาลี
2. ศึกอินทรชิตครั้งที่ 1
3. ชุดนาคบาศ
4. ชุดพรมาศตร์

⁵⁴ ฝะอบ โปษะกฤษณะ, วรรณกรรมประกอบการเล่นหนังใหญ่ วัดขนอน จังหวัดราชบุรี (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2520).

5. ศีกทศกัณฑ์ครั้งที่ 5
6. หนุมานอาสาไปเฝ้าองค์ดวงใจ
7. ทศกัณฑ์สังเมือง
8. ศีกวิญญมุข
9. ศีกมังกรกรรฐ์
10. ศีกบรรลัษย์กลับ

ถ้าจะพิจารณาที่มาของบทพากย์นี้พบว่าน่ามีที่มาจากรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพราะมีเหตุการณ์สำคัญที่เหมือนกัน เช่น การที่หนุมาน เข้าปราสาทนางบุษมาลี การทำสงครามระหว่างฝ่ายพระรามและฝ่ายทศกัณฑ์ แม้กระทั่งชื่อตัวละครก็จะเขียนเหมือนกัน จะต่างกันเฉพาะในรายละเอียดปลีกย่อย เช่น ในฉบับวัดขนอนจะเน้นไปที่มุขตลก การแสดงค่านิยมที่เป็นชาวบ้าน เป็นต้น

1.4.1.3 วัตถุประสงค์ในการแต่ง

รามเกียรติ์ฉบับวัดขนอนนี้เป็นรามเกียรติ์ที่ใช้เล่นหน้าใหญ่ในงาน มหรสพต่าง ๆ

1.4 .1.4 ลักษณะคำประพันธ์

บทพากย์ของหน้าใหญ่วัดขนอน คำพากย์จะเป็นกาพย์ยานี และกาพย์ฉบัง ส่วนคำเจรจาเป็นร่าย

บทพากย์

บทพากย์จะเป็นบทที่ใช้การพากย์แบบทำนองเสนาะ บทพากย์เป็นบทที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการพรรณนาต่าง ๆ เช่น การพรรณนาความงามของบ้านเมือง บทพรรณนาชมธรรมชาติ บทพรรณนาความรู้สึก บทพรรณนาความงามของธิดาม้าศึก บทพรรณนาความเกรียงไกรของกองทัพ ฯลฯ ผู้พากย์จะใช้เสียงอย่างพากย์โขนให้เกิดความลึกลับเร้าอารมณ์ผู้ฟังตามลักษณะของบทพรรณนา

บทเจรจา

เป็นบทที่ใช้โต้ตอบกันในการพูดปกติทั่วไป มักจะแทรกบทตลกนำให้เกิดความสนุกสนาน ดังเช่น ทศกัณฑ์บอกพระรามว่า “ ผ่านางสีดาออกเป็นสองเสียง ท่อนบนเรา

จะเอาไว้ ท่อนล่างให้พระรามเอาไป ” ใช้เสียงเหมือนพูด บางตอนก็แทรกคติ คำพังเพยเป็นคติสอนใจผู้ดูด้วย

1.4.1.5 เรื่องย่อรามเกียรติ์วัดขนอน

เรื่องรามเกียรติ์ฉบับวัดขนอนแบ่งตามชุดในการเล่น ดังนี้

ตอน หนุมานเข้าปราสาทนางบุษมาลี

หนุมานเข้าไปในปราสาทของนางบุษมาลี เห็นนางนั่งร้อยมาลัยอยู่ หนุมานจึงเข้าไปเกี่ยวนางทันที พร้อมทั้งถามความเป็นมาของนางว่าทำไมจึงต้องมาอยู่คนเดียวในปราสาทแห่งนี้ นางบุษมาลีเล่าว่า ตนนั้นชื่อ บุษมาลีเป็นข้าบาทของพระอิศวร เดิมเจ้าพิภพพาราชื่อ ดาววันขึ้นไปเฝ้าพระอิศวร นางได้เป็นแม่สื่อให้กับเจ้าดาววันกับนางเทพรำภา พระอิศวรทราบความเข้าจึงสาปให้นางมาอยู่ในสถานที่ที่ไม่มีผู้คน จะพ้นคำสาปต่อเมื่อมีทหารเอกของพระนารายณ์ที่ชื่อ กำแหงหนุมานพานางไปสู่สวรรค์ หนุมานทราบดังนั้นก็บอกแก่นางว่าตนคือหนุมานทหารของพระนารายณ์ เมื่อนางยังไม่ยอมเชื่อ หนุมานจึงหาว่าเป็นดาวเป็นเดือนให้นางดู พร้อมทั้งได้เกี่ยว พาราสีนางจนได้นางเป็นชายา หลังจากนั้นหนุมานจึงส่งนางขึ้นสวรรค์

ตอน ตีกลอินทรีครั้งที่หนึ่ง

ทศกัณฐ์ให้อินทรีตีลูกของตนออกไปรบกับฝ่ายของพระราม พระรามให้พระลักษณ์ออกรบ เมื่อทั้งสองฝ่ายประจัญหน้ากันต่างก็รบกันอย่างสุดความสามารถ พระลักษณ์จับศรขึ้นพาดสายน้ำวไปถูกอินทรีตีจนล้มลงไป อินทรีตีให้เลิกทัพกลับลังกา เมื่อนางมณโฑเห็นอาการของอินทรีตีจึงให้อินทรีตีกินนมจากเต้าของนาง ศรก็สามารถหลุดออกจากกายของอินทรีได้

ตอน ชุดนาคบาท

พระลักษณ์ถูกศรนาคบาทของอินทรีตี พระรามจึงรีบรูปไปหาพระลักษณ์ทันที เมื่อไปเห็นพระลักษณ์ต้องศรอยู่อย่างนั้นพระรามถึงกับคร่ำครวญร้องไห้เสียใจจนถึงกับสลบไป ทศกัณฐ์จึงให้นางสีดาไปเห็นด้วยตาว่าพระรามสิ้นชีวิตแล้ว นางศรีชฎาจึงบอกกับนางสีดาว่าจะลองเสี่ยงทายว่าพระรามตายจริงหรือไม่ หากบุษบถที่พาพวกนางมามิได้เคลื่อนไปในเวหา แสดงว่าพระรามสิ้นชีวิตแล้ว ผลปรากฏว่าบุษบถสามารถเคลื่อนไปในเวหาได้

ฝ่ายพระรามเมื่อฟื้นแล้วก็แผลงศรไปหาพระยาครุฑทันที พระยาครุฑรีบมาโฉบปีกที่รัดพระลักษมณ์ไว้แล้วพระยานาคก็แทรกพื้นดินหายไป

อินทรชิตเมื่อทราบข่าวว่าพระราม พระลักษมณ์ยังมิได้สิ้นชีวิตจึงขอลาบิดาไปหุบศรพรหมาสตร์

หุบศรพรหมาสตร์

ทศกัณฐ์ให้กำปั่นเสนามาขัดดาทัพขณะที่อินทรชิตหุบศรฝ่ายพระรามก็ให้พระลักษมณ์ยกพลออกมาสู้กับยักษ์ หนุมานเข้ารบกับกำปั่นเสนาจนยักษ์สิ้นชีวิตในที่รบ ทศกัณฐ์ให้ไวยกาสูรไปบอกอินทรชิตให้เร่งยกพลโยธามาสู้กับฝ่ายพระราม อินทรชิตให้ทหารฆ่าแพะ และโคเพื่อให้ศรพรหมาสตร์สุบกินก่อนที่จะตรัสให้การุณราชเสนาแปลงเป็นเอรಾವัน เหล่าพลทหารแปลงเป็นเทพบุตร เทพธิดา ส่วนตัวของอินทรชิตเองจะแปลงเป็นพระอินทร์ ให้เทพบุตร เทพธิดาจับระบำตรึงมายังสนามยุทธ์ อินทรชิตเห็นพระลักษมณ์มิได้ระงับตัวจึงแผลงศรไปที่พระลักษมณ์ หนุมานเห็นดังนั้นจึงขึ้นไปหักคอช้างเอรಾವันทันที พิเภกมาเห็นไพร่พลล้มตายเกลื่อนกลาดรวมทั้งพระรามและพระลักษมณ์ พิเภกจึงเป่าลมไปในปากของหนุมานทันที หลังจากที่ได้ช่วยให้พระรามฟื้นแล้วพระรามจึงมีรับสั่งให้หนุมานไปเก็บยามารักษาพระลักษมณ์ ครั้นได้ยามาแล้วพระลักษมณ์และทหารก็ฟื้นขึ้นมา ทศกัณฐ์ให้สุขาจารแปลงกายเป็นนางสีดาขึ้นทำยธอินทรชิตไปสนามรบ (ข้อความไม่ได้เล่าว่าเหตุการณ์ต่อไปเป็นเช่นไร)

ตอน ตีทศกัณฐ์ครั้งที่ 5

ทศกัณฐ์ยกทัพออกรบกับทัพของพระราม ทั้งสองได้สู้รบกันอย่างสุดความสามารถ พระรามแผลงศรไปตอ้งกายของทศกัณฐ์ แต่ทศกัณฐ์ก็มิได้สิ้นชีวิต พิเภกกราบทูลพระรามว่า เพราะทศกัณฐ์ถอดดวงใจไปฝากไว้กับพระฤๅษีโคบุตร หนุมานจึงขออาสาไปถ่อเอาถ่องดวงใจของทศกัณฐ์มาถวายพระราม

ตอน หนุมานอาสา

หนุมานไปหาพระฤๅษีโคบุตรพร้อมกับองคต หนุมานเป่าคาถา महाละลวยใส่พระฤๅษีโคบุตร จนทำให้พระฤๅษีโคบุตรรงงเกิดความเอ็นดูหนุมานขึ้นมา พระฤๅษีโคบุตรพาหนุมานไปฝากไว้กับทศกัณฐ์ เพราะหนุมานบอกว่าต้องทำงานอาบเหงื่อต่างน้ำอยู่กับฝ่ายพระราม พระรามคอยแต่จะรังเกียจเคียดจัญท์ จึงหนีร้อนมาพึ่งเย็น เมื่อไปถึงหนุมานให้พระฤๅษีพาตนไปถวายทศกัณฐ์ก่อน พร้อมกับขอให้พระฤๅษีเอาถ่องดวงใจฝากองคตไว้ พระฤๅษี

ก็เห็นดีด้วย หนุมานจึงให้ห้องคนนำกล่องดวงใจของทศกัณฐ์ไปไว้ที่เขาคิชฌกูฏ หากพระมุนีมาเอา
กล่องดวงใจก็ให้ห้องคนเฝ้าต้อนรับใหม่ให้ไป เมื่อหนุมานมาอยู่ที่เมืองลงกาแล้ว หนุมานขอรับอาสา
ทศกัณฐ์ออกรบกับฝ่ายพระราม หนุมานออกรบกับพระลักษมณ์แล้วกล่าวว่าถ้าไม่เห็นว่าเป็นอสูร
แล้ว ตนจะจับให้หมดทั้งกองทัพ

เมื่อกลับมาถึงลงกา ทศกัณฐ์ประทานนางสุวรรณกันธมาให้นุมานเป็น
รางวัล วันต่อมาหนุมานได้ชวนทศกัณฐ์ไปดูการรบของตนด้วย เมื่อไปถึงสนามรบหนุมานรีบเหาะ
ไปเอากล่องดวงใจจากกองคันทันที แล้วแกล้งชกกล่องดวงใจให้ทศกัณฐ์ดู ทศกัณฐ์เห็นดังนั้นก็รู้ว่าตน
เองถูกหนุมานหลอกมาตลอด จึงยกทัพกลับไปลานบุตรภรรยาเสียก่อน

ทศกัณฐ์ตั้งเมือง

หลังจากที่ทศกัณฐ์ได้ตั้งเสนาบุตรภรรยาแล้ว ก็กลับมาที่สนามรบทันที
(จบความมีเพียงแค่นี้)

ตอน ตีกรุงวิญญู (คำพากย์ของ นายละออ ทองมีสิทธิ์)

ทศกัณฐ์ให้วิญญูซึ่งเป็นหลานยกทัพไปรบกับมนุษย์และวานร เมื่อไป
ถึงวิญญูที่ร้ายกาจถามให้ใครเห็นกายของตนและกองทัพ แล้วเข้าไปฟันวานรตายลงเป็นจำนวน
มาก พระรามจึงแผลงศรไปต้อนวิญญู แล้วศรก็กลายเป็นชายเพชรครอบวิญญูไว้ พระรามให้
หนุมานไปจับตัวของวิญญูมา หนุมานไปมัดตัวยักษ์มาได้

ศึกมังกรกัณฐ์

ทศกัณฐ์ให้มังกรกัณฐ์ไปปลานมนุษย์และวานรให้สิ้น ครั้นพระรามยก
ทัพมาถึงสมรภูมิ มังกรกัณฐ์สั่งให้ทหารตีทัพหน้าของมนุษย์ ส่วนมังกรกัณฐ์ได้แผลงศรไปต้อน
พระราม พระรามโกรธมากจึงแปลงกายเป็นนารายณ์สี่กร มังกรกัณฐ์เห็นเช่นนั้นจึงรีบเหาะไปอยู่
บนกลีบเมฆแล้วเนรมิตรูปของตนเต็มไปทั้งเวหา พระรามจึงให้เกสรมาลาเพื่อนของมังกรกัณฐ์
เหาะขึ้นไปหามังกรกัณฐ์เพื่อพระองค์จะได้แน่ใจว่าผู้ใดคือมังกรกัณฐ์ตัวจริง ครั้นพระรามเห็น
มังกรกัณฐ์ก็โกรธให้คร่ำครวญอยู่กับเกสรมาลา พระรามก็แผลงศรไปถ่มมังกรกัณฐ์ เกสรมาลา
ก็ตกลงมาถึงพื้นดินสิ้นชีวิตลงพร้อมกับมังกรกัณฐ์

ศึกประลัยกัลป์

บรรลัยกัลป์ฝันว่านครลงกานั้นเกิดไฟไหม้ไปทั่ว จึงรีบไปนครลงกาทันที นางมณโฑกับนางอัคคีนาคราชบอกบรรลัยกัลป์ว่าตอนนี้บิดาของบรรลัยกัลป์นั้นถูกพระรามฆ่าตาย บรรลัยกัลป์จับศรได้ก็รีบเหาะไปหาพระรามทันที พระรามให้หนุมานไปปราบบรรลัยกัลป์ หนุมานแปลงเป็นควายจมอยู่ในปลักให้บรรลัยกัลป์เห็น เมื่อบรรลัยกัลป์เห็นจึงถามทางทันที ควายหนุมานขอให้บรรลัยกัลป์นำตนขึ้นจากตมเสียก่อน ครั้นบรรลัยกัลป์กระชากวนรขึ้นมาได้ก็เกิดการสู้รบกันขึ้นทันที หนุมานไปขอความช่วยเหลือจากพระฤๅษีเพราะไม่สามารถจับบรรลัยกัลป์ได้ เนื่องจากตัวของบรรลัยกัลป์นั้นลื่นมาก พระฤๅษีบอกเป็นความนัยให้หนุมานเดินไปหน้าศาลา หนุมานเห็นที่หน้าศาลามีแต่กรวดทราย ก็คิดได้ด้วยปัญญา แล้วนำมาซัดที่บรรลัยกัลป์ จนสามารถฆ่าบรรลัยกัลป์ได้

1.5 ประวัติรามเกียรติ์ฉบับภาคใต้

1.5.1 รามเกียรติ์วัดควนเกย อำเภออ่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

รามเกียรติ์ฉบับนี้ นางพรรณิ รัตนวิโรจน์ นิสิตวิชาเอกภาษาไทย ปีการศึกษา 2520 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตสงขลา มีภูมิลำเนาอยู่บ้านเลขที่ 445 ตำบลควนเกย อำเภออ่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นผู้นำมอบให้ศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตสงขลา

ลักษณะต้นฉบับ เป็นสมุดข่อยประเภท “บุคขาว” ต้นฉบับไม่สมบูรณ์ ตอนต้นและตอนท้ายขาดหายไป ข้อความบางตอนลบเลือนไม่สามารถอ่านได้

1.5.1.1 ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และสมัยที่แต่ง

1.5.1.2 ที่มา

จากการศึกษารามเกียรติ์ฉบับภาคใต้พบว่ามีความขาดหายไปมาก ลักษณะของเนื้อเรื่องใกล้เคียงกับรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ต่างกันในบางเหตุการณ์ เช่น ในฉบับวัดควนเกยมีการกล่าวถึงตำราไปลงกา ในขณะที่รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชไม่ได้กล่าวไว้ นอกจากนั้นยังมีชื่อตัวละครที่แตกต่างกัน เช่น นนทก เป็น เกษนาสูร นางสวาทะ เป็น นางแก่นจันทน์ เป็นต้น ส่วนบางอนุภาคอาจจะได้รับอิทธิพลจากเทพปกรณัมอินเดีย เช่น เรื่องพระอิศวรเป็นบิดาของหนุมาน เนื่องจากพระอิศวรหลงพระนารายณ์แล้วเกิดน้ำกามไหล พระพายนำนน้ำกามเข้าไปในครรภ์นางสวาทะเกิด

เป็นหนุมาน ในเทพปกรณัมอินเดียมีการเล่าเรื่องความเป็นมาของพระอิศวรปางนัฏราช⁵⁵ อันเป็น เรื่องพระอิศวรพ้อนรำให้พวกฤๅษี และพญานันตนาคราชชม ศิราพร จิตะฐานสันนิษฐานการนำ เรื่องราวเหล่านี้มาผูกไว้ด้วยกันว่าอาจเกิดผู้เล่าเคยได้อินตำนานการพ้อนรำนี้จึงนำไปปะปนกับ รามเกียรติ์ตอนนารายณ์แปลงร่างล่อนนทุก คำราการพ้อนรำและเรื่องนทุกมีเนื้อความคล้ายคลึง กันอยู่ คือ เป็นเรื่องของเทพเจ้าแปลงประการหนึ่ง เป็นเรื่องการพ้อนรำประการหนึ่ง และจำได้ว่ามี เรื่องพระอิศวรอยู่ด้วยจึงจับเอามาปนกันกลายเป็นเรื่องพระอิศวรหลงนางนารายณ์ด้วย กลายเป็น เรื่องหลงกันเอง จากนั้นเล่าออกไปเป็นเรื่องพระอิศวรเกิดน้ำกามไหล เมื่อเห็นนางนารายณ์แปลง พระพายจึงร่อนน้ำกามไปใส่ปากนางสาวหะทำให้เกิดหนุมาน

1.5.1.3 วัตถุประสงค์ในแต่ง

ในเรื่องรามเกียรติ์วัดควนเกยไม่ได้ระบุว่ามียุทธประสงค์ใดในการแต่ง ผู้เขียนวิทยานิพนธ์คิดว่ารามเกียรติ์วัดควนเกยน่าจะมีวัตถุประสงค์สำหรับการใช้ในการแสดง เพราะ ชาวไต้หวันนิยมเรื่องรามเกียรติ์เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ดังที่ฉันทส ทองช่วย⁵⁶ ได้ กล่าวว่า “ชาวภาคใต้มีความเชื่อว่ารามเกียรติ์เป็นเรื่องที่ศักดิ์สิทธิ์ สำคัญ ยิ่งใหญ่ ถ้านำเอาเรื่องประเภทนี้มาแสดง เช่น หนังใหญ่ หนังตะลุง ฯลฯ ก็ถือว่าเป็นการแสดงที่มีจุดหมายเพื่อสวดอิเทวดา และแสดงให้เห็น”

⁵⁵ ศิราพร จิตะฐาน กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “รามเกียรติ์ ศึกษาในแง่การแพร่ กระจายของนิทาน” ว่าตำนานพระอิศวรปางนัฏราช พระอิศวรและพระนารายณ์ต้องการทรมาน พระฤๅษีที่ประพฤติผิดอาจารย์ พระอิศวรจึงปลอมเป็นโยคีหนุ่มและพระนารายณ์แปลงเป็นภรรยาสาว บรรดาภรรยาพระฤๅษีเห็นโยคีอิศวรก็หลงรัก ส่วนพวกพระฤๅษีก็หลงนางนารายณ์ แต่นางนารายณ์ และโยคีอิศวรไม่ตกลงด้วย พวกฤๅษีจึงสาปแช่งพระเป็นเจ้าทั้งสองแล้วเนรมิตเสือและนาคเข้าทำ ร้าย แต่พระอิศวรปราบได้ แล้วทรมานพระฤๅษีจนสิ้นฤทธิ์ แล้วแสดงการพ้อนรำท่า ต่าง ๆ ขณะ นั้นมียักษ์ชื่อ มุยะละกะ (Muyalaka) เข้ามาช่วยพระฤๅษี พระอิศวรจึงเอาพระบาทข้างหนึ่งเหยียบ ออกยักษ์ไว้ แล้วก็พ้อนรำต่อไปจนหมดกระบวณท่ารำ ต่อมาภายหลังพญานันตนาคราชใคร่จะดู พระอิศวรพ้อนรำอีก จึงทำพิธีขอร้องพระอิศวร พระอิศวรจึงเสด็จลงมาพ้อนรำให้ชาวโลกดูอีกครั้ง หนึ่ง

⁵⁶ ฉันทส ทองช่วย, รามเกียรติ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ (สงขลา : มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2522), 27.

1.5.1.4 ลักษณะคำประพันธ์

รามเกียรติ์ฉบับนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี

11 กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 ดังตัวอย่าง

กาพย์ยานี 11 ตอนตำราไปลงกา

บัดนั้นจึงนารายณ์	ท้าวตรัสถามว่าภูธร
ตำราลัดลงคอน	ทางจะไปสู่ลงกา
พระยาชมพูพาน	จึงให้การไปบอกคลาย
บัดเดี๋ยวก็เข้ามา	มายืนให้เร็วเร็วไว
อุปมาดั่งคู่มือ	แลยื่นมือนั้นเข้าไป
เมื่อนั้นบ่ห่างไกล	ได้ร้อยโยชน์โดยคณนา
แล้วเข้ามายื่นให้	แก่สมเด็จพระราชา
ท่าน ... ตรงตำรา	แย้มพระพักตร์บ่ทันนาน
	(รามเกียรติ์วัดควนเกย : 203)

กาพย์ฉบัง 16 ตอนกำเนิดหนุมาน

นารายณ์ขึ้นมาม่านาน	ทั้งรูปนงคราญ
ไปสำนักอิศวรรา	
พระอิศวรเห็นรูปฉายา	เกิดความค้นหา
พินทุ์ตกช้านาน	
นารายณ์จึงมีโองการ	พินทุ์ภูบาล
จักมาให้สูญเสียดาย	
พระหัตถ์มารับโดยหมาย	ฝากแต่พระพาย
ให้เข้าในครรภ์เทวี	
สวาทะอยู่จอมคีรี	พินทุ์อิศวรรี
ให้เข้าในครรภ์กัลยา	
	(รามเกียรติ์วัดควนเกย : 189)

กาพย์สุรางคนางค์ 28 ตอนกำเนิดนางมณฑา

ครั้นเช้าเล่าหนา	ดาบสนาคา	ห้ำร้อยญาติ
คลาไคลไต่เต้า	เข้ามาศิริ	ถือชนะมากมี
ตักน้ำนมวัว		
ถึงซึ่งอ่างนม	เห็นกบพองลม	ลอยอยู่ฟูตัว
กบตายวายม้วย	ด้วยน้ำนมวัว	พิศดูทั่วตัว
บมิเห็นแผล		
ลงจนจิด	โคดมสมมิตร	พินิจพิศแล
เขียวคิณพิษุ	คูมิเห็นแผล	จึงนั่งกิบแล
ชูปกบถามดู		

(รามเกียรติ์วัดควนเกย : 183)

1.5.1.5 เรื่องย่อรามเกียรติ์วัดควนเกย

เริ่มตั้งแต่ตอนนางสวาทะตัดพ้อต่อว่าพระฤๅษีที่ดีแต่อุ้มลูกของคนอื่น ส่วนลูกของตนให้ดิน พระฤๅษีจึงเลี้ยงลูกโดยการโยนลงแม่น้ำ นางสวาทะว่ายน้ำกลับมากคนเดียว แต่อีก 2 คน กลายเป็นวานรไป พระฤๅษีรู้ว่านางแก่นจันทร์ผู้เป็นภรรยาคบชู้ จึงสาปให้นางเป็นแก่นจันทร์ไป ก่อนถูกสาปนางแก่นจันทร์โกรธลูกสาวมาก จึงสาปให้นางสวาทะไปอยู่ที่เขาเพชรภูฏ ให้กินแต่ลม ไม่มีคู่ครอง ฝ่ายพระอินทร์เห็นลูกชายกลายเป็นวานรไป จึงสร้างนคร จิตินให้อยู่

กล่าวถึงพระฤๅษีตนหนึ่งกำลังกวาดอยู่ได้ทำไข่มุกแตก ภูโกรธจึงพ่นพิษลงในอ่างนม นางกบตัวหนึ่งซึ่งอาศัยน้ำนมที่เหลือดีดอ่างของพระฤๅษีกิน จึงตอบแทนบุญคุณของพระฤๅษี โดยการกินนมที่มีงูพิษนั้นจนตาย ครั้นพระฤๅษีมาพบเข้าจึงชูปกบตัวหนึ่งให้นางมณฑา และรับเลี้ยงนางไว้ในฐานะศิษย์ ต่อมานางมณฑาได้เสพสังวาสกับพาลี พระฤๅษีจึงเตรียมที่จะมอบนางมณฑาให้กับพาลี แต่ทศกัณฐ์ทราบเข้าจึงปลอมตัวเป็นพาลีรับนางไป พาลีจึงขอลูกในครรภ์นางมณฑาที่เกิดกับตนแล้วนำไปฝากไว้ในท้องพะ เมื่อครบถ้วนเดือนแล้วจึงนำเด็กออกมาตั้งชื่อว่า องคต

ฝ่ายทศกัณฐ์ยังคิดเคียดแค้นพาลีอยู่ จึงพานางมณฑาเหาะข้ามเมืองจิติน เพื่อให้พาลีเสียตบะ พาลีเหาะขึ้นไปจับทศกัณฐ์แล้วนำไปผูกไว้กับเสาปราสาทนานถึง 7 วัน พระฤๅษีทราบข่าวจึงขอร้องให้พาลีปล่อยทศกัณฐ์ไปและคืนนางมณฑาให้ทศกัณฐ์ด้วย พาลียอมทำตามคำร้องของฤๅษี

มียักษ์ตนหนึ่งชื่อ เกษนาสูร เป็นข้าของพระอิศวรทำหน้าที่ล้างเท้าเทวดา เหล่าเทวดาพากันเยาะเย้ยต่าง ๆ นานา เกษนาสูรโกรธมากจึงขอนิ้วเพชรจากพระอิศวร แล้วใช้นิ้วเพชรชี้เทวดาลิ้นลิ้นพลางมากมาย พระอิศวรให้พระนารายณ์ไปปราบเกษนาสูร พระนารายณ์แปลงเป็นนางฟ้าหลอกล่อให้เกษนาสูรรำตาม เกษนาสูรก็รำตามนางด้วยความหลงใหลจนถึงแก่ความตาย เพราะเอนิ้วชี้ตัวเองตามทำรำ

ฝ่ายนารายณ์แปลงเมื่อปราบเกษนาสูรได้แล้วก็ไปเฝ้าพระอิศวร เมื่อพระอิศวรเห็นนางรำแปลงก็หลงรูปนางจนเกิดตัณหาเมื่อน้ำกามไหลออกมา พระนารายณ์เอาหัตถ์ไปรับน้ำกามไว้ แล้วฝากพระพายไปเข้าครรภ์นางสวหะ นางสวหะคลอดลูกออกมาชื่อ ศรีหนุมาน นางสวหะแนะนำให้หนุมานไปหาพาลีและสุกริพ หนุมานถามชื่อพ่อของตน นางสวหะบอกว่าใครสามารถมองเห็นมงกุฏ คุณฑลในกายหนุมานได้คนนั้นคือบิดา

ฝ่ายสุกริพและพาลีสามารถพลักเขาพระสุเมรุให้ตรงได้ พระอิศวรประทานรางวัลแก่สุกริพ

กล่าวถึงพระรามได้ตามนางสีดาจนพบพระยาครุฑ จึงได้ทราบข่าวนางพร้อมทั้งได้แหวนของนางที่พระยาครุฑมอบให้ พระรามเดินทางไปพบพระพรหมฤๅษี พระฤๅษีจึงชุบนางงามถวายพระรามคนหนึ่ง พระรามได้มอบกำไลให้นางเป็นที่ระลึก

พระราม และพระลักษมณ์ เดินทางไปถึงต้นไทรใหญ่ได้พบกับหนุมาน หนุมานคิดว่าพระรามเป็นบิดาจึงถวายตัวแก่พระราม หนุมานนำพระลักษมณ์ไปตักน้ำจันเจือกับ สุกริพที่ร้องไห้อยู่ในป่า สุกริพเล่าว่าพี่ของตนคือพาลีได้สู้กับควายทรพีในถ้ำ แล้วสั่งตนให้ปิดปากถ้ำ หากเห็นเลือดเป็นเลือดเหลว ตนเข้าใจว่าพาลีตายแล้ว จึงปิดปากถ้ำเสียและขึ้นครองราชย์แทน ฝ่ายพาลีหลังจากออกมาจากถ้ำแล้วก็จะฆ่าตน ตนจึงหนีออกมาได้ พระรามอาสาช่วยสุกริพรบกับพาลี เมื่อสุกริพรบกับพาลี พระรามก็แผลงศรเพื่อฆ่าพาลี แต่พาลีรับไว้ได้พร้อมทั้งคำหนิที่พระรามมาก้าวร้ายเรื่องของตน พระรามจึงตรัสชี้แจงให้เข้าใจ พาลีจึงให้ลูกศรปักอกจนตาย พระรามให้สุกริพครองเมืองจิดจัน ส่วนสุกริพก็ได้ถวายของคตและหนุมานเป็นข้าของพระรามด้วย

พระรามให้อังคต และหนุมานถือสาส์นไปลงกาเพื่อขอให้ท้าวชมพุมาร่วมทำสงครามกับยักษ์ด้วยกัน เมื่อท้าวชมพู่อ่านพระราชสาส์นแล้ว กลับสั่งให้จับอังกตและหนุมานขังคุก แต่ทั้งสองก็สามารถแหกคุกออกมาได้แล้วนำชมพู่พานไปถวายทั้งแท่นบรรทม พระรามตรัสถามถึงตำราไปลงกา พระรามอ่านตำราแล้วทราบว่ามีตำราไปลงกาอีกเล่มหนึ่งจากพระฤๅษีจึงให้หนุมานไปนำตำรา มา เมื่อพระรามอ่านคู่มือก็พบว่ายังมีตำราอีกเล่มหนึ่งที่ซ่อนอยู่ในภูเขา หนุมานก็พาไปเอามาถวายพระราม หลังจากนั้นหนุมานและบริวารก็ออกสำรวจเส้นทาง

ตามตำรานั้นจะพบกับพระยาครุฑสัมพาที่ซึ่งถูกพระอาทิตย์สาปให้ขมขื่นทั้งตัว ต้องให้หนุมานมาช่วยจึงจะฟื้นคำสาปนั้นได้

จากการศึกษารามเกียรติ์วัดขนอนภาคตะวันตกและรามเกียรติ์วัดควนเกยภาคใต้จะพบว่า รามเกียรติ์ทั้งสองสำนวนมีลักษณะของเนื้อเรื่องที่ไม่สมบูรณ์ ในรามเกียรติ์ภาคตะวันตกผู้แต่งเลือกแต่งเฉพาะตอนที่เหมาะกับการแสดงหนังใหญ่เท่านั้น ส่วนในรามเกียรติ์ฉบับภาคใต้ก็มีเนื้อความขาดหายไปมาก ผู้เขียนวิทยานิพนธ์จะนำรามเกียรติ์ทั้งสองสำนวนมาเปรียบเทียบกับรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในด้านตัวละคร และเนื้อเรื่องที่มีเหตุการณ์เหมือนกันเพื่อให้เห็นโครงเรื่องใหญ่ของรามเกียรติ์ทั้งสองที่ผู้แต่งนำมาถ่ายทอด ดังนี้

ตัวละคร

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	รามเกียรติ์วัดขนอน	รามเกียรติ์วัดควนเกย
พระราม	พระราม	พระราม
พระลักษมณ์	พระลักษมณ์	พระลักษมณ์
ทศกัณฐ์	ทศกัณฐ์	ทศกัณฐ์
นางสีดา	นางสีดา	นางสีดา
หนุมาน	หนุมาน	หนุมาน
พาลี	พาลี	พาลี
สุกริพ	สุกริพ	สุกริพ
อินทรชิต	อินทรชิต	อินทรชิต
องคต	องคต	องคต

จากการเปรียบเทียบเกี่ยวกับตัวละครจะเห็นได้ว่าชื่อตัวละครในรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นภาคตะวันตกและภาคใต้จะเหมือนกัน ทั้งนี้ อาจเป็นไปได้ว่ารามเกียรติ์ท้องถิ่นทั้งสองสำนวนอาจได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์ฉบับหลวง

เนื้อเรื่อง

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	รามเกียรติ์วัดควนเกย	รามเกียรติ์วัดขนอน
1. กำเนิดพระราม	-	-
2. กำเนิดทศกัณฐ์	-	-
* กำเนิดพาลี สุกรีพ	✓	-
3. กำเนิดสีดา	-	-
4. กำเนิดหนุมาน	✓	-
5. กำเนิดองค์ศ	-	-
6. สีดาถูกทิ้งน้ำ	-	-
7. พระรามยกศรและได้สีดา	-	-
8. ทรมีพม่าพ่อ	-	-
9. พาลีปราบทรมี	-	-
10. พระรามตามกวาง	-	-
11. ทศกัณฐ์ลักสีดา	-	-
12. พระรามตามสีดาพบนกสดา	-	-
13. พระรามพบหนุมานและได้หนุมานเป็นข้า	✓	-
14. พระรามพบสุกรีพ	✓	-
15. สุกรีพพบพาลี	✓	-
* องค์ศสื่อสาร	✓	-
16. พระรามแผลงศรฆ่าพาลี	✓	-
17. หนุมานสืบข่าวนางสีดา	✓	✓
18. หนุมานลงดีพระนารทฤๅ	-	-
19. หนุมานเข้าลังกา	-	✓
20. หนุมานถวายแหวน	-	-
21. หนุมานเผาลังกา	-	-
22. จงถน	✓	-
23. กำเนิดมัจฉานุ	-	-
24. พระรามถูกลักไปเมืองบาดาล	-	-
25. สืบลังกา	-	✓

รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1	รามเกียรติ์วัดควนเกย	รามเกียรติ์วัดขนอน
26. ศีกอินทรชิต	✓	✓
27. พิเภกบอกวิธีเอาชนะทศกัณฐ์	-	✓
28. ทศกัณฐ์ลี้ม	-	✓
29. สีดาวาดรูป	-	-
30. พระรามกริ้ว สีดาถูกขัง	-	-
31. พระรามและสีดาคืนดีกัน	-	-

* หมายเหตุ ตอนกำเนิดพาลี และสุกริพและตอนองคตสื่อสารเป็นส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามา

จากการศึกษาประวัติรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นต่าง ๆ พบว่ารามเกียรติ์แต่ละสำนวนมีประวัติที่มาที่แตกต่างกันออกไป แต่โดยส่วนใหญ่รามเกียรติ์ทุกสำนวนจะมีโครงเรื่องตรงกับฉบับของวาลมิกิส่วนรายละเอียดปลีกย่อยในเรื่องอาจรับมาจากอิทธิพลของวัฒนธรรมของประเทศเพื่อนบ้าน เช่น เขมร มลายู ทมิฬ ชวา และพม่า เป็นต้น การที่เนื้อเรื่องมีความแตกต่างกันอาจเกิดจากผู้แต่งต้องการแสดงความสามารถของตนในการแต่งโดยจะยึดโครงเรื่องใหญ่ของเรื่องรามเกียรติ์เอาไว้ ส่วนโครงเรื่องย่อยผู้แต่งจะแต่งให้มีความพิเศษออกไปอาจจะอาศัยจินตนาการของผู้แต่งเป็นหลักทำให้เรื่องมีความน่าสนใจมากขึ้น

รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะมีเหตุการณ์ต่อไปนี้ร่วมกับรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ดังนี้

1. ตอนกำเนิดทศกัณฐ์
2. ตอนกำเนิดพาลี สุกริพ
3. ตอนสุกริพ พาลีครองเมืองขีดจีน
4. ตอนกำเนิดหนุมาน
5. ตอนกำเนิดพระราม พระลักษณ์
6. ตอนกำเนิดนางสีดา
7. ตอนโอรสทนายดวงชะตาของนางสีดา
8. ตอนนางสีดาถูกทิ้งน้ำ
9. ตอนท้าวชนกพบสีดา
10. ตอนพระรามยกศร
11. ตอนพาลีรบทศกัณฐ์

12. ตอนมารีศแปลงเป็นกวาง
13. ตอนพระรามตามกวาง
14. ตอนทศกัณฐ์ลักนางสีดา
15. ตอนพระรามพบสุครีพ
16. ตอนพระรามสังหารพาลี
17. ตอนหนุมานไปลงกา
18. ตอนหนุมานพบพระนารายณ์
19. ตอนหนุมานถวายแหวน
20. ตอนหนุมานเผาลงกา
21. ตอนจองถนน
22. ตอนกำเนิดมัจฉานุ
23. ตอนพระรามถูกไมยราพลักพาตัว
24. ตอนหนุมานไปบาดาล
25. ตอนหนุมานพบมัจฉานุ
26. ตอนหนุมานไปเอากล่องดวงใจของทศกัณฐ์
27. ทศกัณฐ์ลี้ม
28. ตอนนางสีดาคาครุฑ
29. ตอนพระรามสังหารพราหฺมา
30. ตอนกำเนิดพระมงกุฎ พระลบ
31. ตอนพระมงกุฎ พระลบรบกับหนุมาน
32. ตอนพระรามพบบุตร
33. ตอนพระรามกลับอโยธยา

วัตถุประสงค์ในการแต่งรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ แบ่งออกได้เป็น 3 ประการดังนี้

1. เพื่อสมโภชพระนคร
2. เพื่อวัตถุประสงค์ทางศาสนาเป็นหลัก
3. เพื่อการแสดง

2. ประวัติหนุมานในรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ

ในบรรดาทหารพระรามชั้นพญาวานรด้วยกันแล้ว ผู้เขียนวิทยานิพนธ์คิดว่าหนุมานมีบุคลิก
ลักษณะที่จับใจคนอ่าน คนฟัง หรือ คนดูมากที่สุด เสฐียรโกเศศ⁵⁷ กล่าวว่าในประเทศอินเดียซึ่งเคย
นับถือลิงมาแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว เมื่อเกิดเรื่องรามายณะผู้แต่งได้อาเรื่องราวของลิงเข้าไปผสมด้วย มี
หนุมานเป็นทหารเอกของพระราม ความนับถือนิยมลิงจึงแน่นแฟ้นขึ้น กล่าวคือมีการสร้างศาลเพื่อ
บูชาหนุมานกันมากมาย วรรณคดีพื้นเมืองและกัมภีร์ต่าง ๆ พวกกึ่งลิงเข้าไปไว้ในหนังสือ
ของตน ด้วยเหตุนี้หนุมานจึงไปปรากฏในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ เช่น เป็นนายประตู่เฝ้าสวนพระสีวะ
(ในวรรณคดีเบงกาลี) เป็นนลสีวะอวตาร (ในนิกาเยศวะ) เป็นนายช่างยนต์กรรม (ในพุทธ
ศาสนา) เป็นผู้ให้พรอรชุน (ในมหาภารตะ) แปลงเป็นพราหมณ์โหรเข้าไปในปราสาทของราพณ์
(ในรามายณะเบงกาลี) เป็นอาจารย์โหรและเป็นครูดนตรี การนับถือบูชาหนุมานนั้นมีถึงขนาดที่เจ้า
อินเดียองค์หนึ่งมีประเพณีว่าเมื่อจะขึ้นครองราชย์จะต้องพดหางอย่างลิง เป็นการเคารพเทพวานรนี้
เพราะถือว่าหนุมานเป็นผู้ทรงความรู้สูง

ในประเทศไทยนิยมหนุมานไม่น้อย มิได้ยกย่องนับถือในทางศาสนาหรือในราชพิธีที่
สำคัญ แต่ในฐานะเป็นลิงฉลาดเก่งกล้า จึงมักสนใจหนุมานเพราะมีลักษณะเด่นกว่าใคร ๆ คือมีสี
กายขาวมีบทบาทมากกว่าตัวละครอื่น ๆ จะเห็นได้ว่าหนุมานเป็นลิงที่มีความน่าสนใจตัวหนึ่งทั้งใน
รามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและในรามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่น ผู้
เขียนวิทยานิพนธ์จึงสนใจที่จะนำมาเปรียบเทียบกันเพื่อให้เห็นประวัติของหนุมานได้อย่างชัดเจนยิ่ง
ขึ้น ทั้งในด้านบิดา มารดาของหนุมาน ลักษณะการเกิด ลักษณะพิเศษและประวัติการผจญภัยหรือ
การทำงานให้พระราม

⁵⁷ เสฐียร โกเศศ [นามแฝง], อุปกรณัมรามเกียรติ์, 44 – 46.

เปรียบเทียบหนุมานในรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ

รามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ	บิดา มารดา	ลักษณะการเกิด	ลักษณะพิเศษ	ประวัติการผจญภัย/การทำงานให้พระราม
รามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	พระอิศวรกับนางสวาหะ	พระพายนำอาวุธของพระอิศวร คือ กระบองเพชร ศรีเพชรและจักรแก้ว ชดเข้าปากนางสวาหะ พระอิศวรแบ่งกำลังให้ส่วนหนึ่งและตั้งชื่อให้ว่า “ หนุมาน ”	<ul style="list-style-type: none"> - ตอนคลอดอยู่ในครรภ์นางสวาหะ 30 เดือน คลอดในวันอังคาร เดือนสาม ปีขาล - รูปร่างเป็นวานรเผือกมีศรีมีโชค ช่วง มีคุณชาล ขนเพชร เขี้ยวแก้ว - สามารถเหวี่ยงเป็นดาวเป็นเดือนและตะวันได้ เวลาจะแสดงอิทธิฤทธิ์จะมีแปดกร ลีหน้ารูปร่างสูงใหญ่ - เมื่อจะออกรบจะนำอาวุธที่พระอิศวรให้มาใช้ทุกครั้ง 	<ul style="list-style-type: none"> - สืบข่าวนางสีดาที่เมืองลงกา - จองถนน - ออกรบ เช่น รบกับภานุราช กุมภสาคร นนทกาล อินทรชิต สිරด ศรีเมฆ วิรุณจำบัง อัสครรณ ฯลฯ - ทำลายพิธิ เช่น ทำลายพิธิลิบหอกโมกขศักดิ์ของกุมภกรรณ ทำลายพิธิอุโมงค์ของอินทรชิต ทำลาย พิธิหุงน้ำทิพย์ของนางมณโฑ เป็นต้น - ช่วยเหลือตัวเอก เช่น ช่วยเก็บยารักษาพระลักษมณ์ ช่วยพระรามที่ถูกลักตัวไปเมืองบาดาล ช่วยนางสีดาขณะที่กำลังจะผูกคอตาย เป็นต้น

รามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ	บิดา มารดา	ลักษณะการเกิด	ลักษณะพิเศษ	ประวัติการผจญภัย/การทำงานให้พระราม
หอรมานและปรีมมเหียร	พระยาศรีภานุกับนางกาสิราชิดา	เกิดจากน้ำอสุจิของพระยาศรีภานุที่หลั่งออกมาเมื่อเกิดกามราคะที่เห็นนางยักษ์คันธัพพี (ในปรีมมเหียรเป็นนางกนธรรพ์) ขณะเพื่อนร่ายอย่างสวยงาม นางยักษ์นำไปเทใส่ปากหญิงดาบอดคนหนึ่งทำให้คนทั้งหลายเรียกว่า “หอน้ำมาน ”	- อยู่ในครรภ์ของแม่ 10 เดือน - มีอิทธิฤทธิ์เหาะได้พูดจาไพเราะเป็นตะวันออกมา 7 ดวง - เป็นมนุษย์แต่มีหน้าตาเป็นวานร	- สืบข่าวนางสีดาที่เมืองลงกา - จอมถนน - ช่วยเหลือตัวเอง เช่น ช่วยพระรามที่ถูกลักพาไปที่เมืองบาดาล ช่วยเก็บยารักษาพระลักษณะ - ไปเฝ้าทูลฯให้พระรามฆ่าทศกัณฐ์
พรหมจักร	พระยาภาวีนทราชกับนางวอก	เกิดจากพระยาภาวีนทราชซึ่งเป็นมนุษย์สมสู่กับนางวานรแล้วคลอดลูกออกมาเป็นลิงชื่อว่า “หอรมาน”	- เป็นวานรใหญ่ - มีกำลังและอิทธิฤทธิ์มาก เหาะได้ดำดิ่งได้ เดินในน้ำได้	- สืบข่าวนางสีดาที่เมืองลงกา - จอมถนน - ช่วยเหลือตัวเอง เช่น ช่วยพระยาพรหมจักรที่ถูกลักพาไปที่เมืองบาดาล ช่วยเก็บยารักษาพระยาพรหมจักร - ไปเฝ้าทูลฯให้พระรามฆ่าทศกัณฐ์

รามเกียรติ์ฉบับ ต่าง ๆ	บิดา มารดา	ลักษณะการเกิด	ลักษณะพิเศษ	ประวัติการผจญภัย/การ ทำงานให้พระราม
ลังกาสิบโห	พญาลมกับนางไฟ	เกิดจากน้ำ ปัสสาวะของพญา ลมที่เหาะผ่านมา พญาลมให้ชื่อว่า “อन्न่อม”	- อยู่ในครรภ์ มารดา 10 เดือน - เมื่อออกมาจาก ปากนางไฟ ก็เหาะ ขึ้นไปกลางอากาศ 80 โยชน์	- สืบข่าวนางสีดาที่เมือง ลงกา - จองถนน - ออกรบ เช่น รบ กับสหัสเดชะ (สท สา) วิรุณมุข ไวย กัน อินทสีดา ไฟม ไลคั่น เจ้าโลมาและเจ้า แสงวาด - ทำลายพิธีลับหอ กษัตริย์ของคณนภา - ช่วยเหลือตัวเอง เช่น ช่วยพระรามที่ถูกลักไป ที่เมืองบาดาล เก็บยา รักษาเจ้าอลคนา เป็นทูต ไปขออนางเกศคำให้เจ้า โลมา - หลอกเอากล่อ่งดวงใจ ของทศกัณฐ์
อุสสาบารส	พญาวอกกับนาง ภรณี	เกิดจากนางภรณี ซึ่งเป็นคนสมสู่กับ ลิง แล้วคลอดลูก ออกมาเป็นลิง ฤๅษีตั้งชื่อว่า “หอรมานระโลก”	- อยู่ในครรภ์ มารดา 10 เดือน - มีฤทธิ์กำลังเท่า ช้าง 10 ช้าง และ ตัวใหญ่เท่าม้า อัสตร เหาะได้รวดเร็ว - มีรูปร่างงดงาม พูดภาษามนุษย์ได้	- ช่วยเหลือตัวเอง เช่น สอดแนมดูว่ามีใครคิด ร้ายต่อพานพรหมทัตต์ บ้าง ช่วยเหลือพระบา รสในการบอกข่าวการ ศึก

รามเกียรติ์ฉบับ ต่าง ๆ	บิดา มารดา	ลักษณะการเกิด	ลักษณะพิเศษ	ประวัติการผจญภัย/การ ทำงานให้พระราม
พระลักพระลาม	พระลามกับนาง แพงศรี	เกิดจากพระลาม สมสู่กับลิงนาง แพงศรีแล้วคลอด ลูกเป็นลิงชื่อ “หุลละมาน”	- สามารถเรียน ศาสตร์จนจบใน ท้องแม่ - มีกำลังมาก สามารถเหาะขึ้น ไปคาบพระจันทร์ ได้ 8 ดวง	- สืบข่าวนางสีดา - หาบ่อน้ำร้อนเพื่อข้าม ไปลงกา - ออกรบ เช่น รบกับ ปลาอานนท์ ชิวหา เก้ากุมาร โมกษะศักดิ์ พระกุมาร - ช่วยเหลือตัวเอก เช่น ช่วยพระลามที่ถูกลักตัว ไปที่เมืองบาดาล
พระรามชาดก	พญารามราชกับ นางแพงสี	เกิดจากลิงพระราม สมสู่กับลิงแพงสี แล้วคลอดลูกออก มาเป็นลิงชื่อ “หุน ละมาน”	มีพลังกำลังมาก สามารถทำให้ที่ยืน ถล่มได้	- สืบข่าวนางสีดา - ออกรบ เช่น รบกับ ท้าวกำป็น ชิวหา - ช่วยเหลือตัวเอก เช่น ช่วยพระรามที่ถูกลักตัว ไปที่เมืองบาดาล เก็บ ยารักษาพญารามราช - ไปเอาธนูเพื่อให้พญา รามราชฆ่าทศกัณฐ์
รามเกียรติ์วัด ขนอน	ไม่ระบุไว้	ไม่ระบุไว้	มีกำลังมาก สามารถร้ายคาถา มหาละลายได้	- ออกรบ เช่น หักคอ ช้างเอราวัณของอินทร ชิต รบกับบรรลัษณ์กัลป์ วิรุณมุข - ช่วยเหลือตัวเอก เช่น หนุมานไปซื้อธนูปา แบกใส่บ่ามา(ไม่ได้ บอกรายละเอียดของ การรักษา) - หลอกเฝ้าล่องดวงใจ ของทศกัณฐ์

รามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ	บิดา มารดา	ลักษณะการเกิด	ลักษณะพิเศษ	ประวัติการผจญภัย/การทำงานให้พระราม
รามเกียรติ์วัดควนเกย	พระอิศวรกับนางสวาหะ	เกิดจากน้ำอสุจิของพระอิศวรที่หลั่งออกมาเมื่อเกิดระคะที่เห็นความงามของนางนารายณ์แปลงพระนารายณ์จึงเอาพระหัตถ์รองรับไว้แล้วฝากพระพายให้พัดไปเข้าครรภ์นางสวาหะ	เป็นวานรเผือก มีอิทธิฤทธิ์เหาะได้ชื่อ “หนุมาน”	- หาแผนที่ไปลงกา - จองถนน - นำพระลักษณ์ไปดักน้ำจนพบสุครีพ - ถือสาธน์ไปเมืองชมพูเพื่อให้ท้าวชมพูมอบตำราไปลงกาให้พระราม

จากการศึกษาประวัติหนุมานในรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ พบว่าหนุมานนั้นมีประวัติที่แตกต่างกันดังนี้

1. ในด้านบิดา มารดา

หนุมานมีชาติกำเนิดที่แตกต่างกันถึง 5 ลักษณะ ดังนี้

1.1 หนุมานเป็นลูกของเทวดา

ในรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกหนุมานเป็นลูกของพระพายแต่ตามเนื้อเรื่องควรเป็นลูกของพระอิศวรเพราะเกิดจากกำลังและอาวุธของพระอิศวร โดยพระอิศวรมอบให้พระพายเป็นผู้ซัดสิ่งเหล่านี้เข้าปากมารดาของหนุมาน นางสาวหะมารดาของหนุมานเป็นลูกของพระฤๅษีโคดมกับนางกาลอัจนา ต่อมานางสวาหะถูกนางกาลอัจนาสาปให้ไปยืนเหนียวกินลมอยู่ที่เชิงเขาจักรวาล ต่อเมื่อมีลูกที่มีฤทธิ์กว่าวานรทั้งหลายจึงจะพ้นคำสาป ครั้นเมื่อพระพายนำอาวุธและกำลังของพระอิศวรซัดเข้าปากนาง นางจึงพ้นคำสาป พระอิศวรอนุญาตให้พระพายเป็นบิดาได้ในเรื่อง **หอรมาน** และ **ปรีหมเหียร** หนุมานก็เป็นลูกของเทวดาเช่นเดียวกันเพราะพระยาชตรัฐฐะนั้นมีเชื้อสายพรหมอยู่ และเป็นพ่อของพระราม หอรมานจึงเปรียบเสมือนญาติพี่น้องของพระราม ในเรื่อง **ลังกาสิบโห** หนุมานก็มีเชื้อสายของเทวดาเพราะพญาลมถ้ำจะนับกันแล้วก็คือพระพาย ในรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระพายนนั้นมีศักดิ์เป็นเทวดาตนหนึ่ง

บนสวรรค์ และในรามเกียรติ์ฉบับวัดควนเกย หนุมานเป็นลูกของพระอิศวร ในรามเกียรติ์ฉบับวัดควนเกย กำเนิดของหนุมานคล้ายกับในเรื่องหอรมาน ในเรื่องของการรับน้ำกามเข้ามาต่างกัน เพียงแค่ในเรื่อง หอรมาน หนุมานเกิดจากน้ำกามของพระยาศรีกษัตริย์ และนางคันธัพพีเป็นผู้นำน้ำกามนั้นมาใส่ในปากนางกาสิราชธิดา ส่วนในรามเกียรติ์ฉบับวัดควนเกย นั้นหนุมานเกิดจากน้ำกามของพระอิศวร พระนารายณ์นำน้ำกามเข้ามาใส่ในปากของนางไฟ

1.2 หนุมานเป็นลูกของพระราม

ในเรื่อง พระลักพระลาม และพระรามชาดก หนุมานเป็นลูกของพระราม และนางลิงแพงสี หนุมานทั้ง 2 เรื่องมีชาติกำเนิดที่คล้ายคลึงกัน ในเรื่อง พระลักพระลาม หนุมานเป็นลูกของลิงพระลามที่ไปสมสู่กับลิงแพงสีที่ต้นนิโครแห่งหนึ่ง ส่วนเรื่อง พระรามชาดก ก็เช่นเดียวกัน หนุมานเป็นลูกของนางลิงแพงสี และลิงพญารามราชที่ไปอาศัยต้นนิโครอยู่เนื่องจากไปกินผลนิโครที่ขึ้นออกมาทางทิศตะวันออกเข้าไป

การที่หนุมานเป็นลูกพระรามขณะเป็นลิงนั้นเข้าใจว่าเป็นความพยายามในการอธิบายให้สมจริงว่า เหตุใดหนุมานจึงเป็นลิง ทั้งนี้สำนวนอื่นไม่ได้อธิบายไว้ว่าเหตุใดเทพอาวุธ น้ำกาม เหนือไคล หรือ ปัสสาวะของพระอิศวรจึงทำให้หนุมานเป็นลิงได้ สำนวนทางมลายูจึงเล่าว่าพระรามและสีดาลงไปอาบน้ำในสระแล้วกลายเป็นลิง ต่อมาจึงให้กำเนิดหนุมาน ส่วนรามเกียรติ์ของลาวและรามเกียรติ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยเล่าว่าพระรามกินผลไม้จากต้นนิโครจึงเป็นลิงแล้วมาสมสู่กับนางแพงศรี (สวาทะ) ผู้กินผลไม้จากต้นเดียวกันจึงให้กำเนิดหนุมาน

นอกจากนั้นเรื่องรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ อาจได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์ทางใต้ของอินเดียซึ่งกล่าวถึงเรื่องลิงมากกว่าเรื่องพระราม และใช้เรื่องลิงเป็นต้นเรื่อง แล้วเอาเรื่องพระรามมาต่อท้าย⁵⁸ เมื่อชาวอินเดียมีความเชื่อเรื่องลิงอยู่ก่อนแล้ว เรื่องหนุมานในรามายณะจึงเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมหรือสนับสนุนลัทธิการบูชาลิงด้วย ดังที่เสฐียรโกเศศ กล่าวไว้ในอุปกรณณ์รามเกียรติ์ว่า

การนับถือหนุมาน คงเนื่องมาจากนับถือบูชาลิงซึ่งมีมาแล้วแต่กาลก่อน เมื่อเกิดรามายณะขึ้น จึงมีการนับถือบูชาหนุมาน ขึ้นความนิยมเรื่องนับถือบูชาลิงเป็นเหตุให้ลัทธิต่าง ๆ เพียรเอาหนุมานไปอยู่ในนิยายของตน⁵⁹

⁵⁸เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], อุปกรณณ์รามเกียรติ์, 54, 58.

⁵⁹เรื่องเดียวกัน, 62.

เมื่อมีการนับถือบูชาลึงกันขึ้นมาก็อาจเป็นไปได้ที่มีการจับเอาพระรามมาเป็นลึงเสียด้วย เพื่อให้ลัทธิบูชาลึงยิ่งใหญ่ขึ้นเพราะทำให้นารายณ์อวตารมาสัมพันธ์กับลัทธิความเชื่อของคนเล่าเรื่องพระรามเป็นลึงคงแพร่หลายต่อมาทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในที่สุดก็มีการแต่งเรื่องให้พระรามเป็นลึงแล้วก็มาเป็นบิดาของหนุมาน

1.3 หนุมานเป็นลูกของสุครีพ (พระยาकाVINทรราช)

ในเรื่อง **พรหมจักร** หรมารเป็นบุตรที่เกิดจากพระยาकाVINทรราช เป็นตอนที่พระยา กาสีวราช (พาลี) ไปปราบควายทรพี พระยาकाVINทรราชสำคัญผิดคิดว่าพาลีตายในถ้ำจึงปิดปากถ้ำไว้ ครั้นพระยา กาสีวราชออกมาได้ก็คิดว่าน้อง ทรพีซึ่งคิดจะฆ่าน้องเสีย พระยาकाVINทรราชจึงต้องหนีมาอยู่ในถ้ำและได้ลึงเป็นเมีย มีลูกคือ หรมาร หรมารจึงเป็นลูกของสุครีพ

1.4 หนุมานเป็นลูกของพญาลิงในป่า

ในเรื่อง **อุสตาบารส** หอรัมานเป็นบุตรของนางภรณีซึ่งมีอาชีพขอทานกับพญาวอกตัวหนึ่ง ที่มาเห็นนางที่ดันนิโครธต้นหนึ่ง ต่อมาไม่นานบิดาของ หอรัมานก็ถูกฆ่าตายในป่าด้วยฝีมือของ วิรุทธา ยักษ์ที่มาหลงรักนางภรณี ครั้นวิรุทธาตายหอรัมานก็มีบิดาเลี้ยงอีกคนหนึ่งชื่อ สุนิทธะ แต่หอรัมานก็สามารถอยู่ร่วมกับมารดาและบิดาเลี้ยงได้อย่างมีความสุข

1.5 ไม่ทราบแหล่งที่มาว่าหนุมานเป็นลูกใคร

ในรามเกียรติ์ฉบับวัดขนอน แต่จากการอ่านเนื้อเรื่องโดยเฉพาะประวัติการทำงานของหนุมานแล้วพบว่าหนุมานในรามเกียรติ์ฉบับวัดขนอน มีลักษณะคล้ายคลึงกับรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่สุด ผู้เขียนวิทยานิพนธ์จึงสันนิษฐานว่าหนุมานน่าจะเป็นลูกพระพาย เพราะมีคำว่า “วายุบุตร” เหมือนดังในฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

2. ลักษณะการเกิด

ในรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ หนุมานจะมีลักษณะการเกิดที่แตกต่างกัน ดังนี้

2.1 การเกิดที่มีลักษณะพิเศษ คือ ปฏิสนธิผ่านปากของมารดา ดังนี้

ในรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หนุมานเกิดจากพระพายชดอาวุธพระสวเษเข้าปากนางสวาหะ การที่ผู้เล่าให้หนุมานเกิดจากการรับอาวุธของเทพอาจต้องการเน้นให้เห็นพลังอำนาจของหนุมานก็เป็นได้

ในรามเกียรติ์เรื่อง **หอรมาน** และ **ปรัมมเหียร** หอรมานเกิดจากนางคันธัพย์กษิณี (นางคนธรรพ์ในเรื่องปรัมมเหียร) ผู้ปราบนทกยักษ์รองรับน้ำกามของท้าวธตรฐ แล้วนำไปฝากนางกาสีราชธิดาหญิงดาบอด ในเรื่อง **ลังกาสิบโท** หนุมานเกิดจากนางไฟค่อมน้ำปัสสาวะของพญาลม ส่วนในรามเกียรติ์ฉบับวัดควนเกย หนุมานเกิดจากน้ำกามของพระอิศวรซึ่งพระนารายณ์แปลงรองรับไปฝากนางสวาหะ

อนุภาคการรับน้ำกามจากพระอิศวรนั้นผู้เล่าอาจได้รับเรื่องราวมาจากอนุภาคในรามายณะ และมหากาพย์ในตอนกำเนิด สกัณฑกุมาร (Skanda Kumara) หรือ พระอังคาร สกัณฑกุมารเป็นโอรสของพระศิวะหรือรูทระ เกิดขึ้นโดยไม่ต้องมีแม่ คือ พระศิวะได้หว่านพืชพันธุ์ของตนเองลงไปในกองไฟ แล้วเจ้าแม่คงคา (The Ganges : Karttikeya) ได้รับน้ำกามนั้นไว้และต่อมานางก็ให้กำเนิดบุตรชื่อพระการตติเกยะ หรือ สกัณฑกุมาร ซ้ำยังมีอีกชื่อหนึ่งว่า อัคนิภู หรืออีกชื่อว่า คงคาชา ต่อมานางกฤติกาทั้ง 6 ได้นำสกัณฑกุมารไปเลี้ยงไว้แล้วตั้งชื่อว่า การตติเกยะ การตติเกยะพลอยมีหกลีขรตามจำนวนนางกฤติกาซึ่งเป็นผู้เลี้ยงไปด้วย สกัณฑกุมาร หรือ การตติเกยะ (Karttikeya) นั้นมีอิทธิฤทธิ์เหมือนพระศิวะเกิดมาเพื่อปราบท้าวตารกา (Taraka) ผู้สร้างความเดือดร้อนให้แก่เหล่าเทวดา บางคราวใช้นกยูงเป็นพาหนะชื่อ ปรวณ⁶⁰

จะเห็นได้ว่าลักษณะพิเศษของการเกิดทางปากของหนุมานนั้น ส่วนใหญ่แล้วฝ่ายชายจะมีศักดิ์สูงกว่าฝ่ายหญิงซึ่งเป็นเพียงคนธรรมดาเท่านั้น

2.2 เกิดจากลักษณะที่ปกติ

หนุมานเกิดจากการมีความสัมพันธ์ฉันชู้สาวอย่างคนธรรมดาทั่วไป ในเรื่อง **พระลักพระลาม** และ **พระรามชาดก** หนุมานเกิดจากการสมสู่ของลิงพญารามราชกับนางแพงศรี ในเรื่อง **พรหมจักร** หนุมานเกิดจากพระยาภาวรินทร์ราชไปมีความสัมพันธ์กับลิงวอกตัวหนึ่งในถ้ำ และในเรื่อง **อุสธาวารส** หนุมานเกิดจากนางภรณีไปมีความสัมพันธ์กับพญาลิงในป่า การที่ผู้แต่งเน้นการสืบเชื้อสายไปที่การมีความสัมพันธ์กันโดยปกติทั่วไป ไม่เน้นการรับทางปากอาจเกิดจากความต้องการสร้างเรื่องที่เน้นความเท่าเทียมกันระหว่างชาย หญิง นอกจากนั้นยังเน้นที่ผู้ให้กำเนิดว่ามีเชื้อสายลิงด้วย

⁶⁰ John Dowson, Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion Geography, History, and Literature (New Delhi : Manu, 1978), 152.

3. ลักษณะพิเศษ

จากการศึกษาลักษณะพิเศษของหนุมานในแต่ละฉบับพบว่าไม่มีลักษณะที่แตกต่างกันมาก สามารถสรุปลักษณะพิเศษของหนุมานในแต่ละฉบับได้ดังนี้

3.1 กำเนิดของหนุมาน

ในรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หนุมานอยู่ในครรภ์มารดาถึง 30 เดือน สาเหตุที่ผู้แต่งแต่งให้หนุมานอยู่ในครรภ์มารดาถึง 30 เดือนอาจเกิดจากการแสดงลักษณะพิเศษของหนุมานในการที่เกิดมาเป็นทหารเอกของพระราม หนุมานมีลักษณะเหมือนเด็กอายุ 16 ปีในเวลาที่เกิดสามารถช่วยงานของพระรามได้ทันทั่วทั้งที่ นอกจากนั้นหนุมานในรามเกียรติ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังเกิดปีชวด วันอังคาร เดือนสาม ตามหลักโหราศาสตร์⁶¹ ได้กล่าวไว้ว่าผู้ที่เกิดวันนี้จะเป็นผู้ที่แข็งแรง ดวงแข็งมีจิตใจว่องไว อดทนกล้าหาญ ชอบต่อสู้ผจญภัยทุกชนิด ไม่กลัวต่ออันตรายใด ๆ ใจกว้างขวาง ไม่ประมาทในเรื่องส่วนตัว บุคคลที่อยู่ในลักษณะนี้ได้แก่ ทหาร เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวจะไปพ้องกับนิสัยของหนุมานทุกประการ ส่วนในรามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่นหนุมานจะอยู่ในครรภ์มารดาจนครบถ้วนทศมาสเหมือนคนธรรมดาสามัญโดยทั่วไป แต่ในรามเกียรติ์เรื่อง **พระลักพระลาม** ตอนหนุมานอยู่ในท้องแม่ หนุมานสามารถเรียนศาสตร์จบในท้องแม่ได้

3.2 รูปร่างหน้าตาของหนุมาน

ในรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกหนุมานมีรูปร่างที่สวยงาม คือ ตัวสีขาว มีกษัตริย์ ขนเพชร และเขียวแก้วซึ่งพระอิศวรประทานมาให้ พระรามพบหนุมานครั้งแรกก็รู้สึกประหลาดใจและคิดว่าน่าจะมีไฉลิ่งปาธรรมชาติ ในรามเกียรติ์เรื่อง **อุสสาบารส** กล่าวว่า “หอรมานตัวนั้นมีตัวอันเกลี้ยงกลองสมงาม” (อุสสาบารส : 52) ในรามเกียรติ์ฉบับวัดควนเกย หนุมานก็มีผิวขาวเช่นเดียวกัน ในรามเกียรติ์เรื่อง **อุสสาบารส** หนุมานตัวใหญ่เท่าม้าอัสดร ในบางฉบับ เช่น ในเรื่อง **หอรมาน** หนุมานมิได้เป็นลิงแต่มีใบหน้าคล้ายลิง เช่น ในข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงหนุมานว่า “ปู่หอรมานนั้น มันมีหน้าเป็นดังวอก” (หอรมาน : 84)

⁶¹ เทพย์ สาริกบุตร, โหราศาสตร์ในวรรณคดี (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ม.ป.ป.), 100 – 103.

3.3 มีอิทธิฤทธิ์มาก

หนุมานสามารถเหาะได้ ดำดินได้ เดินในน้ำได้ เช่น ในรามเกียรติ์เรื่อง พระลักพระลาม หนุมานมีกำลังมาก สามารถเรียนศาสตร์จนจบในท้องแม่ และสามารถเหาะขึ้นไปคาบพระจันทร์ได้ 8 ดวง ในรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หนุมานสามารถหาวเป็นดาว เป็นเดือนและตะวันได้

3.4 มีกำลังมาก

ในรามเกียรติ์เรื่อง อุตสาหารส หนุมานมีฤทธิ์กำลังเท่าช้าง 10 ช้าง

3.5 ลักษณะพิเศษอื่น ๆ

ในรามเกียรติ์เรื่อง อุตสาหารส กล่าวว่าสาเหตุที่หอรมานหาคู่ไม่ได้เพราะตัวใหญ่จนเกินไป ดังความว่า “ส่วนอันว่า “หอรมานระโลก” นั้นจักหาออกตัวแม่ ใหญ่เสมอกันมาเป็นเมียก็หาบได้ จักหาคนผู้ยังมาเป็นเมียก็หาบได้” (อุตสาหารส : 54)

4. ประวัติการผจญภัย/การทำงานให้พระราม

จากการศึกษาประวัติการทำงานให้พระรามของหนุมานจะเห็นว่าหนุมานนั้นทำงานให้กับพระรามมากมาย หนุมานจะมีบทบาททางด้านการรบเป็นอย่างมาก ในการทำงานให้พระรามครั้งสำคัญ ๆ เช่น การไปถวายนางสีดาที่เมืองลงกา การไปขโมยกล่อดวงใจของทศกัณฐ์ การไปช่วยพระรามที่ถูกลักตัวไปที่เมืองบาดาล การไปช่วยเก็บยารักษาพระลักษมณ์ จงถนนวน ทำลายพิธีต่าง ๆ เช่น ทำลายพิธีลับหอโมกขศักดิ์ของกุ่มภกรรณ และการช่วยทำงานอื่น ๆ อีกมากมาย และที่สำคัญ คือหนุมานจะเป็นผู้ที่ภักดีต่อพระรามมาก ทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเสมอมา